

МРАТ

Часопис за књижевност, уметност и културу

Издавач

Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас

За издавача

Милијана Радовановић

Главни и одговорни уредник

Бранислав Зубовић

Уредништво

Мирослав Алексић, Благоје Баковић, Емсура Хамзић,
Никола Шанта, Павле Орбовић и
Светислав Шљукић

Досадашњи уредници

Ђорђо Сладоје (2005-2009), Небојша Деветак (2010-2017)

Адреса

Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас
21460 Врбас, Маршала Тита 87
Тел/факс +381 (21) 707-566
e-mail: casopistrag@sbb.rs : casopistrag@yahoo.com
www.vrbasbiblioteka.org.rs

УДК 82(05)

YU ISSN 1451-9437

Тираж

300 примерака

Рукописе слати у електронској форми

Илустрације

Љубомир Попадић, академски сликар

*Часопис се финансира из буџета општине Врбас и Секретаријата за
културу АП Војводине*

САДРЖАЈ

пѐраї њоезије

Ранко ПАВЛОВИЋ.....	5
Зоран Хр. РАДИСАВЉЕВИЋ.....	8
Драгица СТОЈАНОВИЋ.....	11
Војислав КНЕЖЕВИЋ.....	17
Жељка АВРИЋ.....	22
Бајо ЦАКОВИЋ.....	28
Сунчица РАДУЛОВИЋ ТОРБИЦА.....	31
Петар ЖАРКОВ.....	34

пѐраї њрозе

Славољуб МАРКОВИЋ.....	36
Александар СТАМЕНКОВИЋ.....	40
Ото ОЛТВАЊИ.....	72
Павле Б. ОРБОВИЋ.....	86

пѐраї на пѐраїу

Милена Ж. КУЛИЋ.....	89
Зорица МЛАДЕНОВИЋ.....	100

пѐраї дрџиџ

Елигијум ДИМОВСКИ.....	107
И. Ј. ТРОЈАНОВ.....	109
Џејмс САТЕРЛЕНД-СМИТ.....	131

пїраї целулодїа

Зоран КОПРИВИЦА.....135

пїраї дїоїе

Јелица РОБЕНОВИЋ.....139

пїраї ишчїиїавања

Анђелко АНУШИЋ.....146

Стеван ТОНТИЋ.....149

Нада КРЊАИЋ-ЦЕКИЋ.....153

Наталија ЛУДОШКИ.....161

Иван ЛАЛОВИЋ.....165

Чедомир ЉУБИЧИЋ.....168

Тања ПРОКОПЉЕВИЋ.....172

Виктор РАДУН.....175

Наташа БУНДАЛО МИКИЋ.....178

пїраї наслеђа

Владимир УВАЛИН.....181

Ранко ПАВЛОВИЋ

ВИНСКИ СОНЕТИ

ВАТРА

На прољећном сунцу озебох, оче,
наложих ватру на кућишту старом,
пламен сукну небу, а онда поче
сву околину да засипа гаром.

Бацих у огањ цјепанице цера
не бих ли жаром загријао кости.
Леденим погледом отуд авет звјера,
као да ће ме леденицом збости.

Онда се присјетих и у пристрану
твоје лозе, оче, нађох суварке,
па да ли дебљу или ону танку

виносну грану твога руксада
бацих на ватру и брзо, без варке,
костима чудна топлина завлада.

У КАРАШУ, КРАЈ ДУНАВА

Широко срце, шире од Дунава,
који се кроз чашу у вину пјенуша,
док у Карашу, гдје плави мир спава,
музику далеких пејзажа слушам.

Тиха ријека, с мирисом запада
и дахом истока, времену пркоси,
док кроз ресторан крчмарица млада
нову чашу ми насмијана носи.

Дунав отиче, с њим плове сјећања,
таласе мрешка вјетрић с Фрушке горе,
док дјечак у мени давне стазе сања.

У Караш хрле слике из даљина
и заједно с њима завичајне зоре
распламсавају се у чаши вина.

НЕБО НАД ЧАШОМ

Небо своје лице у чаши огледа,
ведро, насмијано, с обрисом Нарциса.
Да сјенком га мршти, ни облачку не да,
у цаклини вина с видика га збриса.

Шири се у бескрај над морем у чаши,
моћно и надмено, неспутано ничим.
Његова се боја боје вина плаши,
само по љепоти небо вину личи.

Отпио бих гутљај, ал' ми неба жао,
и оно би нестало у мојој похоти.
Да га испијем, по чем' би орао

охол крстарио понад винограда,
како би без неба бујали чокоти
и да л' би без лозе понестало хлада?

У ЗМАЈ ЈОВИНОЈ

У Змај Јовиној, у липовом хладу,
док тихи жубор распјевао јуна
прича древну причу о Новоме Саду,
преда мном чаша руменила пуна.

Чекам пријатеља, јер с вином сам шта бих?
Само у друштву божанско је пиће.
С коцкастог столњака врабац мрву зграби,
да у крошњи липе обрадује птиће.

Ево пријатеља, стиже са Дунава,
на лицу му одсјај сунца са таласа.
Ја му точим вино у ком плавет спава.

Док се свод над нама огледа у пићу,
подижемо чаше, мигом и без гласа,
наздрављамо Змају и Лази Костићу.

ГДЈЕ ЛИ ЈЕ САД ОНА?

Гдје ли је сад она што је са мном некад
испијала вино у хладу кестена?
Ни коцкасти столњак ту више не чека
да благо прекрије обла бедра њена.

Свуд мермер и месинг, све у сјају блиста,
ни у трагу нема оне атмосфере,
када винопије, ума сасвим чиста,
у рујно раздање траже фијакере.

Освит је. Град спава. Уздишу алеје.
Јесам ли постао путник кроз вријеме?
Она што је са мном пила вино, гдје је?

И јутро, и асфалт и моје сјећање,
кад чују питање просто занијеме.
Крије ли одговор кестеново грање?

Зоран Хр. РАДИСАВЉЕВИЋ

ПЕТА ДИМЕНЗИЈА

Душа
У очима спава
Док човек гледа
Она га усмерава

Кад човек склопи очи
Душа га оставља

Чека га негде горе
Док поново не прогледа

А кад душа прогледа
Види
И оно што не треба

Они којима се обраћа
Ништа не виде
Ништа не чују

Нема комуникације
Јер
Пету димензију
Не разумеју

25. септембар 2017.

СИТО

Кад су ми умрли
Отац и мајка
Издао сам стан

Нови станари освајају простор
Празним стан
Ослобађам се сопствених успомена

Нисам преболео
Ниједну крпицу
Шустикле
Вилерове гоблене
Ни чаше
Ни шерпице
Тањирић из Врњачке Бање
Камичак из Студенице
Тамјан из Велике Хоче

Избацих и сито
У којем је мајка
Просејавала
Пшенично и кукурузно брашно
Месила
Хлеб и проју

Када сам избацио и сито
Као да сам запалио
Родитељску кућу

На тој ватри
Грејем тугу

26. октобар 2017.

ВРАНЕ

На дрвету
Испред моје зграде
Лежу се вране

Када пођем на посао
Испод дрвета
Сваког јутра
Остављам храну
За моју врану

Крајем пролећа
Моја врана
Закопа ми се у главу
Одох кући крвав

Знам
Тих дана
Вране су агресивне
Бране своје црне птиће

И сутрадан
Врана насрну на мене
Ударих је
Она паде
На земљи остаде

Мислим на црне птиће
Ко ће подићи
Мале враниће

25. мај 2017.

КОСОВКА ДЕВОЈКА

Не волим нове градове
У којима не знам
Где је главни трг
Саборна црква
Главни парк
Најстарија кафана
Изгубио сам
Недадашњу радозналост

Не волим кафане
У које први пут улазим
И не знам где је место
Где и цар иде пешке
Где немам конобарицу
Која ме пази и мази
Као Косовка Девојка

Не волим ни нове жене
Којима морам да се удварам
Да се претварам
Све ме то умара

Лепше ми је у кафани
С пријатељима
Где ме увек дочека
Моја Косовка Девојка

31. октобар 2017.

Драгица СТОЈАНОВИЋ

ПРИСТАНИШТЕ

Ја сам већ прешла
Те кораке до Пристаништа
Пре сутона ишла
Руку под руку са тобом
На трен девојчица
Девојка у дугој белој хаљини
На трен старица
Са празном кошаром
Штапом чија је сенка
Дужа од лука моста
Лагано корак по корак
Од Пристаништа до Капетаније
Од Капетаније
До Дома морнарице
Од Дома морнарице
До Пристаништа
Повела сам и наше нерођено дете
Да сакупља ситно камење
Поред спруда
И за њим сам трчала!
Испалим каменчићем из твојих сандала
Наше нерођено дете
Било је несташно
Како сам и замишљала да будеш
Ако ме твоја рука икада додирне
О да слушали смо војну музику
Био си љубоморан
На офицере Треће флоте
Њихову плаво-бело униформу
Три звезде на рамену
То је био најлепши део дана
Подне на обали-
Твоје скупљене обрве као

Рибарске мреже оближњих
 Дунавских аласа
 И то како си ловио рибу
 Голим рукама
 Додирујући сребрне крљушти
 Како мене никада ниси додирнуо
 Био је то дан тежине свиле
 Тек у сутон била сам уморна
 Некако превише нагнута
 Ка твојим уснама
 Које су ћутале ћутале...
 Сад кад су се нанизала
 Многа јутра
 Вечери
 Ја кад сам времешна плетиља
 Са кратковидим наочарима
 Још не знам:
 Је ли на тај дан слетео
 Вилин коњиц или сањани лептир
 На тамни бездан
 Или је тек танка пређа
 Замршено клупко времена
 Болном иглом
 Свезала груди у уздах
 Кад рекао си
 Чим сам се пробудила:
 Киша ће
 Данас нећемо ићи никуда

Нови Сад, 1. јануар 2018.

САН

Испод шапке
 Непознате очи
 Еполете
 Златна дугмад
 На раменима
 Крагна
 Беља од паперја
 Просуто море
 По униформи
 Мастило из мастионице
 Какав беше тај мушкарац
 Јак плећат
 Почасни плутон

На свечаној стражи
 Онај који цепа груди
 Одлучан
 Пушка у белој рукавици
 Повијен у себе
 Папагај у душе крлетки
 Не скрхан од бола
 Костобоље
 Већ као кад баритон
 Певуши нежно песму
 Женско леп изнутра танан
 Одмакох се од тог мушкарца
 Сјаја његове светлости
 Дрхтавом руком
 Подржавајући руб сукње
 Као да у другој руци
 Носим кап росе
 Не додирнух
 Ни шав његових панталона
 Манжетну
 Марамцу у цепу
 Ни срце-луку за уже
 Од сидра на далеком доку
 У трену док су свилене трепавице
 Додиривале руб ока зенице
 Бејаш сломљена сенка
 Пред летњим плуском
 Затамљено сунце

МЕНЕ ДА НЕ МОРА ВОЛЕТИ

Још једном
 Да се забели колено
 Под мушким додиром
 И да цикнем од радости
 Од жеље пена да се створи
 Као кад вал о вал удари
 Траг да буде бео
 Посут белим зимским ружама
 Пуним трња младости
 Пре него што све мине
 И буде свеједно
 О такав растанак још нисам имала
 Са таквим растанком
 Се још нисам сусрела
 Да ми је само једна
 Од свих жеља:

Мирно да легнем на шине
 И да се у мрзном дану
 Нада мном песма пролама:
 Бела песма!
 Чист прасак локомотиве
 Нико по мене да не долази
 Путем пуним снега
 Само онај младић
 Чија сам ја глувонема девојка!
 Са мојих усана да чита
 Или да ме лако пригрли
 Одвоји од шина
 Ал' да због лаког додира
 Тог младића
 Не морам волети
 Ни тај младић још витак и нежан
 Не мене да не мора волети

МЕНЕ И НИСИ МОРАО ВОЛЕТИ

Не мари
 Што обод њеног шешира
 Додирује прамен твоје косе
 Ни рука твоја
 Што с њеном укрштена
 Прелази руб моста
 И што изнад звонког одјека
 Корака
 Видим дугу
 Две силуете под сунцобраном
 Дуже од сунца
 У мом животу
 Имаш своје место
 Можда постојиш да бих с вечери
 За свечаном трпезом
 Могла рећи уз чашу вина:
 ЈА САМ ВОЛЕЛА
 И да одмах затим
 На лицу моме појави се суза
 Да најмлађи од трпезе
 Устане и тихо прозбори:
 ТО ЈЕ ЉУБАВ
 Иако је столица на којој седиш
 Без обриса твојих леђа
 Не вољена
 Нисам била
 Мада кажу да би се

Због мог рамена утопио
Скочио с моста
Да си изненада испливао на обалу
И на договореном месту
Да си ме чекао
Још десет година
По растанку
Да ме је чекало то тело младића
Ал' мене
Ниси морао волети
И не мари
Што сад кажем:
Јер да си ме волео
Ти би се мом оку примакао
И обод мог шешира
Додирнуо би прамен твоје беле косе
И рука моја
С твојом укрштена
Пролазила би рубом моста
А ову песму што пишем
Танку паучину што вртим
Око малог прста
Никада не би имала
Држала би је
Ко мачка шапама
Шарено клупко

И КАДА СИ ПОКУЦАО

Корак који је остао
У снегу
Шкрипао је између груди
Дуго
Као кад се одужи зима
Или се у грудима окоти штене
Бројала сам вечери
Без твог дусања
Које помера завесу
На окнима
Са игле на иглу
Премештајући плетиво
Парајући га у цик зоре
Шал од звезда
Дуги капут од сунчеве пене
Годинама моје срце
Било је бела простирка
Калиних цветова

Спремна за твој повратак
 Ти си брисао ноге о те цветове
 С времена на време
 Стресајући блато
 Са дубоких чизама
 Била је то најава сусрета
 Судар очију!
 Болна месечина
 Светло са планине
 Жижак наде-пуста измаглица
 И када си покуцао
 Нисам се зачудила
 Ни обрадовала
 Било је-као да са домалог прста
 Отресаш кротку кап кише
 После удара горма

КАО ДА САКУПЉАМ МРВИЦЕ

Да су те бацили у море
 Већ би те рибе појеле
 Да си остао у шуми
 Више ништа не би остало
 Од твог тела
 Које сам љубила очима...
 Вуци би вукли до јагањаца
 Црне твоје ципеле
 Од ђавоље коже
 Преко којих је прешла прашина
 Четири годишња доба
 Остао си нема чесма
 У далеком дворишту
 Гледам ту чесму
 Из које одавно
 Не тече вода
 Поглед на њу
 Растужи ме
 Као глуконема девојка
 Њен додир прстима
 Али одбијам да лижем
 Кашику из које си јео!
 То би било
 Као да сакупљам мрвице
 Са стола
 Који одавно нема твоје столице
 Наслон са обрисом твојих леђа

Војислав КНЕЖЕВИЋ

БЕЛЕШКА О МАЈКАМА

После несвакидашњег казивања
Микија Стојчића
ратног сниматеља
водећих телевизијских кућа
у свету
о ратиштима у Африци
Азији
и Јужној Америци
као и бојевима
вођеним у Хрватској
и Босни
прибележио сам
понајпре ово

небројено пута
видео је казивач
добро
и чуо разговетно
рањенике
тешке
било да су војници
или цивили
дечаци и девојчице
старци и старице
где дозивају мајке
вапећи једнако
да их од смрти
отргну-
зато Господин и нагласи
- чуо никада нисам
ни видео неког
да дозива оца
па ни неког од богова

траг поезије

што се понекад
и понегде
могло и морало
и да очекује
јер су неки од ратова
били и верски

О АРХЕОЛОЗИМА

Ништа им важније није
од нас самих
што хрлимо
и превише журимо
и
људи бивших
без трага несталих
на чијим би очима
давно згаслим
или ис(копаним
могли да открију
вредне новчиће)
и разврстју их
у збирке
непроцењиве

копајући дубоко
а у себи најдубље
са алат(кама
опробаним
на локацијама старим
колико и новим
расутим на планети
у)век су у могућности
раскусурати се лепо
и поштено
-да никада
и ником
дужни
не остану

О ЈЕДНОЈ ЗАБРАНИ

Одвезана пертла
на једној од ципела
узроковала је пад
негде 2006.
некаквог посетиоца

музеја Фицвилијам
у Кембриџу
који је том приликом
одједном поломио
три кинеске вазе
из 17.века

музејски стручњаци
уз доста труда
поломљено су сакупили
састављали
и лепили
ле(пили
и
пре него што ће вазе
да врате на места
где су и раније
биле изложене)
изrekli су
и несвакидашњу забрану
дотичном посетиоцу
да не сме
у овај музеј крочити
све док је жив

О РОЂЕЊУ

Мада су нас притисле
силне године
и свакојаке болести
мени
и мојим исписницима
ни даље
не фали маште
ни оптимистичких
и гласних размишљања
шта би све ваљало
да чинимо
када би се по други пут
родили

таман то и било
као и са оним бебама
од пре неки дан
рођеним дечацима
које је мати
или неко други

већ оставио
пред улазом
у болницу
доле у граду
са пупчаним врпцама
пертлама подвезаним

О СТРАХУ

Негде из дубине
мрачне шуме
у Делиблатској пешчари
изашао је човек
беличан*
и испричао нам
пре више година
несвакидашњу причу
у којој ће се срести са вуком
очи у очи
и у тили час оседети

некад од неустрашивих
некад и од оних
што се својих сенки
страше
и дан данас
можемо да чујемо
где кажу
да од страха
вајде нема
и
да су штете
често големе

(* беле косе)

ПОДИЗАЊЕ ПОГЛЕДА

Од 1901.године
крв човекову
разликујемо
од крви вола
пса
мачке
миша

гусана
патке
певца
и
колико год
да ми спуштамо
и спуштамо
погледе наше
на сва она места
где су се копља
и ребра вита
ломила
и где су севали
с обе стране
наоштрени мачеви
ми једном
погледе морамо
и подићи

СКРЕТАЊЕ ПОГЛЕДА

Кривудавих путева
пред нама
све је више
и више
и питање је времена
на коју страну
ћемо се упутити
и где све разићи

да није центра вароши
у којој живимо
од рођења
и где се окупљамо
свакодневно
да заједно дангубимо
правећи неретко
једни друге
и лудима
ми увек
привлачимо пажњу
и погледе
свих оних
који пролазе

Жељка АВРИЋ

КРИК

Када дођеш на свет
пренеражен, без даха,
из топлог гнезда, одједном,
слућен у вртлогу ледном;
са првим криком страха,
благословен и проклет....

Чекан, жељен и слављен.
Остављен на туђем прагу.
Слабачак и вучје гладан,
снажан, плачан и јадан,
у раскоши и недрагу,
са смешком и престрављен...

Кренеш корака смела,
неопрезан и плашљив,
па се спотакнеш, паднеш,
издигнеш ил' издахнеш!
Сит свега и халапљив,
носа у крви, колена, чела...

Сам си, свега се бојиш -
стрепиш од мрачне собе,
потом од мрака у себи...
Да се сакријеш - где би?
Да се предаш без борбе -
ко још модрице броји...

За првим плачем вапај,
потмули јецај без гласа,
урлик рањеног вука,
па канонада јаука,
шапатам, из полугласа -
шкргући, кркљај, скапај....

На небо ил' до врага,
далеко било, ближе!
И тако живот васцели,
чезнули, жудели, хтели.
С криком на свет се стиже
и одлази - без трага.

КРВ

Није то вода, ни светлост, ни звук,
небеског лана пурпурна скрама.
То огањ је Таме, гримизни мук,
одбљесак гнева, јауци, јама.

У лов, потеру, вештичје гумно;
то зов је вучји, чопора нагон.
Звериње, окрутно и безумно,
подземног света бешћутни канон.

Капља, у локви, потоком, реке;
лепљива, густа, ледна и врела.
Кварне, жестоке, дивље и преке,
јуначка, свежа, краљевска, смела.

Суноврат, узнос, конач, постање.
Сунце и Тама, студен, топлина.
Тајна, императив, завештање.
Опојан мирис и задах сплина.

У мутној води предачке свести,
кроз поколења, наследном коду;
у бесвести преко заповести,
самртном грчу, тренутку, году.

Сатански нектар. Божанска сила.
Вечити живот и timog mortis.
У страсти, под сенком, из беснила;
све Крв је – некролог, животопис.

ОДЛАСЦИ

1.

Када утрне жижак
и звезда када гасне,
то неко теби близак
путује - а где - зна се;

дахом јесењег ветра,
кроз пахуљасте вео,
у све нијансе спектра,
за месец, век ил еон;

као кад виђено мине
неког давног тренутка
и распукну тишине
из средишта белутка;

посут чаробним прахом,
невидљив, лак у телу,
својим последњим дахом
доједриће Почелу;

треперав, у облаку,
сањив што буди се -
у лишћу брезе, зраку,
усред капљица росе;

на беломе папиру,
сред мисли што те такне,
уз ноте на клавиру,
у стрепњи ил' кад лакне...

Мраком, док дрхти жижак
спавају неспокоји...
А неко, теби близак,
сећањем још постоји.

2.

Кад год липа процвета
угледам напоследку -
тебе на крају света,
ја, на самом почетку.

Не окрећеш се, журиш.
Собом одводиш птице.
Због нечег сав дрхтуриш,
дланом заклањаш лице.

Поглед ти прати реку
и хоризонте неме,
ту путању далеку
у неко срећније време.

С ветровима сневаш,
под месечином жудиш.
И заплачеш и певаш,
у незнаном се будиш.

У очима ти небо,
лутањем јутра слуте,
и грејан и озеб'о,
тражећи своје путе.

Тихе светлости гладан,
нечег што прошло јесте,
и безнађа и нада
док те распињу цесте.

Усред далеке тмине
када звезда заблиста,
само сећање мине
на доба - липолиста.

3.

Када се саспу речи
као златна прашина,
од горчине и млечи,
тише и од тишина;

нечујна песма тад се
распрши попут слапа,
па на крају романсе
не остане ни шапат.

Након фине каденце
кроз *forte* и *piano*,
и пре задње секвенце,
све већ било је знано.

У почетку лагано,
нежно, весело, шире,
хитро и распевано,
док се страсти не смире.

Те речи пуне песме
остављају без даха;
шта се може и не сме,
из лудости и страха;

озбиљно, споро, теже,
болно, у уздисају.
Све што раздваја, веже -
све што претходи крају.

Акорди кад промину
из старог пијанина,
сећање још нам дирну
мелодије тишина.

ЖЕЋ

Жећ је моја источном ветру слична -
где осване, никад се не јавља обноћ.
Час тиха, па бучна и неприлична,
мој бес је и смирај, јутрење, поноћ.

Жећ пркоси телу, игра се умом,
звездама ближи, с Немиром снује.
Равна се чулом, коси с разумом,
мори, прогони, недри и дарује.

Жећ стреми Ушћу, Источнику враћа
се; невино грешна, неспретног склада.
Њен роб бити, увек се скупо плаћа
временом бола, у грозници јада.

Жећ је предак творцу, мајка постања,
чудесна, страшна, дивља и прекрасна!
Са њом се чезне, твори, о њој сања;
на преврат спремна, бунтовна, страсна.

Жећ изгара, копни, жаром светлуца,
дрхтава, полетна, слободна стега.
У вечној жудњи да медну изврца
ту Реч савршену - Смисао свега.

ЖРТВА

Ми смо ти она врста
коју су скидали с крста

боли ножем и коцем
клели Сином и Оцем

Ми смо ти оно племе
којем су тровали семе

властитом крвљу шкропили
вешали дерали топили

Ми смо из оног стада
што га је војска Хада

крстила огњем и мачем
глобила јауком плачем

Ми смо од оне сорте
коју су вучје кохорте

располутиле сјамиле
преклале обезглавиле

Ми смо из лагума збега
сеоба колона черга

Са фреске из светиња
прогнани од аветиња

Ми смо од глине црнице
из гарежи костурнице

опростом крвнике надрасли
да би из пепела васкрсли

Бајо ЦАКОВИЋ

МОЋ ВАТРЕ

Брани Петровићу

На крилима доба звезде у бездан лете
Ал небо кришом звездане сање плете

Носи собом своје век стакла и бетона
Ал однекуд са небеса још клепећу звона

То се очајнички уврежило у крви
Ово лудо време То не може да смрви

Ватра небо рађа Тамо мирно плови
Немоћно је доба да нестану снови

И кад зазвечи нешто из далека
То одблесак ватре своју зору чека

И када свест одједном изгуби путиће
Снагом ватре небо из бездана свиће

Из ништавила загрми Моћ говора
Засија сунце И снови Запламти зора

ЗВЕЗДОПИС

Слободану Жикићу

Ваљда од вајкада Стално То у теби живи
Оплећењује ти крв и доноси пролеће
Из тела ти расту плави сунцориви
Из ока ти увек расте само цвеће .

Из тела непрестано гори звездоплов
Сажима мисли Речи Снове
Откуцава непогрешиво сунцограм
И носи век некуд у небоплове .

Заиста је стварна та префињена нит
И она о ратницима И о фрци И о библији
Помало ненаметљив ал силовит ти звездохит
Код тебе ништа није препуштено стихији .

Душе нам словенске Наравно и пера
Поглед замишљен и сетан најављује јесен жуту
Шта се ново крије испод твог сновосмера
Причаћемо код Талије Ајмо на по љуту .

Увек има ватре Макар коре од неба
А опет знамо да све је варка
Али сада дисати Живети треба
Трепти виолина Плаче Миле Арка .

ВАТРОСЛОВ

Бранку Миљковићу

Ипак је надживео снове Надживео ватру
Само му нестало тело Бог да га прости
Њега ни пожари Ни олује не могу да сатру
Глас му се зарио у кичму вечности

Звоне још увек његове прејакe речи
Цветају у ватру Листају у експлозије
Упитник набрекао по бескрају јечи
Мисао високо понад ока се крије

Оживео је ватру Надјачао Хераклита
Сопственим сном задивио Планету
Душа му је остала по бескрају да пита
А речи се у ловоров венац плету

СЛИКЕ

Југославу Милетићу

Док гледам слику у полутами
Видим цео живот као у скрами

Снажни валер ка искомну вуче
Док изнутра незнан пишти и јауче

Кроз слику видим десет слика
Спектар Неба Бола И усклика

Кроз гест гледам читаво постање
Прасак И мисли Цело постојање

И слике ми стално у мислима Речима
Кад расцвета пролеће И завеје зима

СОНЕТ О СВЕТЛОСНОМ ПУТУ

Чему дукати златни И све зидине
Све видљиво Опиљиво Сва моћ
Ипак ће све то некад да мине
И на царска врата закуцаће ноћ

Чему онда уопште Било шта Чему Ја
Све неумитно носи времеплов
И све се креће од врха па до дна
Док се не додирне звездоплов

А кад се спозна највеће богатство
Да је управо у давању све
И када се прикаже у небу тло

Са светлосног пута вратио се не би
Јер све је мисао И све је од ње
Чинећи другима ми дајемо себи

Сунчица РАДУЛОВИЋ ТОРБИЦА

РОДОСЛОВ

Као шаре на ћилиму
ређам родослов.
Небеску браћу бројим у мирном ходу.
Семење сећања у ситу пребирам
а очинским погледом бих да иза стена времена,
бременом племену докучим пут.
У мимоходу прегипају се сене нејасних лица
и клица семења расула се у замршеној пређи
да под преслицом заискано клупко се намота
и у ћилиму истка лик горског оца.

ВИДО

Ни Зевсова грмљавина под Олимпом
не може да утиша галебове
над модрим покровом заспалих глава
чији фибри душа исплетеше мрежу
да заувек нахране долазеће .
Као злокобна измаглица ширио се лазарет
ту на тлу, где је море избацило Одисеја
а где камен више није могао да сакрије
скелете цинова под малим шајкачама
што не дочекаше повратак на своју Итаку.
Тихују сада небеска браћа што срчаношћу посрамише
богове.
Векује и род маслина и цитруса
под којима се гомила грумење воска и уздиже пламен
да искрама осветли поглед и раздани над Видом.

траг поезије

ГРАЧАНИЧКИ ТИПИК

Лик на фресци без очију занемео.
 Мук тупо гледа у дно длета и моли безгласно
 за безименог израза невидећег
 у вечном бдењу за искупљење душе.

Страдалнику се отисак јагодице отео од темеља
 и жигосаном сад век мери пој молитве,
 а у одјеку грмљавине срушеног звона,
 уздигао се храм небески у палој зори.

И булке у атарима миришу на душе.
 А зрикавци певају о руменим годинама,
 док у затишју засталих векова удишу слободу,
 да време претекне време омеђеног духа
 склупчаног у простор.

ПОВРАТАК

Онамо хоћу да се вратим.
 У ону улицу у којој ноћ носи одјек тајни,
 у ону кућу у којој мајка данима чека сутон
 и чува дуње за мене...
 И док шушти шаш под ногама
 чека да поделимо поново сенке са старим фењером,
 па да се склонимо од светлећег коњаника
 који у касу осваја небо јурећи кроз време.
 Бриде ме прсти да дотакну њену трпезу,
 да зенице опет покупе жар огњишта на прагу зиме,
 да грејем промрзле дланове изнад ватре
 која пуцкета а мирише на хлеб и радост.
 Хоћу да се вратим у онај сутон
 када мајка поставља вечеру за све нас.

ПИСМА ИЗ ВЕЧНОСТИ

На спруду, док Дунав према Карловцима Бранковим
 и још даље према Овидијевим Томима тече,
 загледана у листове из старе свеске,
 читам и љубав у свакој пори своје коже осећам.
 Знам да не смем пустити да се вино излије
 по Дучићевим речима, по стиховима,
 његовом руком записаним и у вечност одложеним.

Овако их је прелиставала госпа Лепосава, удова Петрова,
 пре него што их је сложила у кожни ковчежић
 и богобојажљиво, тихо и смерно, замућеног вида,
 понела и предала на руке и наум владин.
 Сведок овог чина беше свети, који аждају вечно убија.
 Потом је обузео мир што тајни списи неће са њом поћи у
 заборав.

Чудесан пут је однео оног што сада на Црквини почива
 и њеног Петра са којим је друговао
 и као и он, изгнан, у туђој земљи нашао мир.
 Кожни је трезор ћутао дуго, чекајући пут ка истоку.
 Чудо је ношено ланцем руку у луку сигурну.
 Сада је, о небеса, овде на моме столу,
 и ја ову чашу дижем ономе који је са Парнаса
 са штапом, цилиндром и белим рукавицама међу нас сишао
 и на нашем језику проговорио речима богова.

траг поезије - Сунница РАДУЛОВИЋ ТОРБИЦА

Петар ЖАРКОВ

НА ИЗМАКУ ЛЕТА

У предворју тренутка
Шапат прохладног сумрака
Црних сенки
У времену и
Кључу живота

Под дахом ветра
Свеж мирис
У парче
Старозаветног дана
Нагриза плаво небо
На измаку лета

И шум сенку
И реч и тишину
У мутну белину
Расплињавају се
У слепу празнину
Апстрактним звуком

ОДЈЕК У ОДЈЕКУ

Из раскоши црног мрака
Заискри светлост
У сплету речи
Из речи у реч
Знаком времена

Заврливши погледом
Тренутак у тренутку
Избраздано лице месеца

Као лист што задрхти
Кад зора дотакне хоризонт

Одјеком у одјеку
Ношен кораком
У нит опсене
А птице злослутнице
Као најгушће сенке
Заклоне бели облак
Насмејане зоре

БЕЗНАЧАЈНОСТ

На самом почетку
Осунчаног зида
У сенци дрвећа
Опијен при погледу
Божанском лепотом
Игром лептира

Нада мном равница
Тишином обавијена
А ухо ослушкује
Глас у празнини
Што ишчезне у даљини

Из слике живота
У благодот чула
Уткива се
Блаженство сећања

УЗАВРЕЛЕ РЕЧИ

Негде из таме
Таваница неба
Миз стрмину сокака
Празнина и искорак
Скамењени крик
Напуклог поноћног звона

Самоћа
Ил' уздрхтали сан
Са паучином се преплиће
С изломљеном сенком

Скрајнут
У времену
Машта се буди
У пламену узавреле речи

Славољуб МАРКОВИЋ

СТРАХОВАЊЕ (2)

Писац се припремао да води некакву своју борбу коју нисмо разумели, нисмо веровали да је може водити без нас иако нас није питао ни за шта, нити је говорио да му сметамо, понекад ми се чинило да му недостајемо, чак сам се и упитала шта би радио ако се не би окупљали око њега, јер смо га превише размазили; његова соба подсећала је на испосничку келију, у којој је читао књиге, писао, што ми је личило као да се моли непознатом.

Да би човек успео нешто да напише треба измислити циљ. Могао је циљ стварања да има узвишени карактер, митски и религијски, тако да чин писања буде уздигнут до светог; да се брани свето, узвишено, најважније.

Могао је циљ да буде надмудривање ради самог надмудривања. Изазов са мање помпи и достојанства, али итекако изазов; тако се писац желећи да испуни пророчанство о нестанку досадашњег писања борио, за враћање светог.

Овде су писце називали живописцима, и та реч је у себи имала религиозни карактер тако да су људи били мало збуњени, али писац никада није хтео да им било шта објашњава, све док га не упитају шта заправо ради. Био је тако нежан и суптилан да конобарица никада до тада није срела тако тихог човека. Прижељкивала је његов долазак. Дан је сматрала узалудно проведеним ако писац не би дошао. Увек га је чекао чист чаршав, одмах би била готова кафа.

Мислила сам да је писац прагматичан човек, да се са неким људима дружи само због користи, и то сам мислила врло дуго, да би ме једном демантовао... Пошто је ушао у кафану, није хтео да седне са једном човеком који био поштован јер се убрзано пео на лествици успеха, тренутно је био директор једног предузећа. Чак сам чула да се писац захвалио на понуди да седе заједно, да попије пиће, већ се удаљио. Није хтео да седне ни за наш сто, него је сео за сто једног

рабације, другара са војне вежбе, човека који је седео сам, кога је већина гостију избегавала, те нам се придружио тек када је овај рабација отишао. Упитала сам писца да ли зна шта је урадио, на шта је он само рекао да би то исто рекла његова мајка, да о томе могу са њом да разговарам, а он може да бира друштво и да са будалама, примитивцима, дивљацима и не жели да седи, ма какве позиције заузимали у друштву, у било ком систему, што тада није било паметно пошто је дотични политичар већ руководио фондом за помоћ младим кадровима, за који писац није хтео ни да чује... (мислим чак да би тадашњи функционер био и спреман да опрости дрскост и да га финансира али ко би писца могао још и да убеди да конкурише).¹

Нису му дозволили да ради у клубу писаца, да направи представу за неки празник, па учешће у култури града ни у сну му не би дозволили! Његова побуна никако није могла да буде осмишљена. „Писци немају толику одговорност као професори, али уметници су ту да померају границе. Кажу да је нивелисање жанрова нека постмодерна ујдурма. А за доказивање својих ставова...? Ваљда се наши критичари хватају највећих писаца. (И од критичара би требало нешто научити.) А писце о којима нико не пише, оне које прећуткују, не би требало дирати. Нека се њима баве други. Писати негативно искусио је још Скерлић, али он је умро и није видео како су се ругали његовим ставовима. Када се мењају поетике и стратегије, неважни добијају значај. Скерлић је оставио свој наук за оне друге, који су дошли после њега, за критичаре. Писцима је дозвољено да раде све и свашта. Они су неозбиљни, али критичари, професори, иза њих стоји наука. Па нека је и мртва.“

У тим тренуцима сам осећала мучнину коју је писац назвао културолошком мучнином, за коју нисам ни знала да постоји док нисам почела да се дружим са њим; буквално сам видела када је повраћао од такве мучнине, на једној изложби говорећи да је ТВ једна канализацијска цев која човека тако скупо кошта, или да је станични WC; како је грозна потреба човека да у својој кући направи јавни нужник.

Једном смо заједно седели код неког пишевог другара, чији су родитељи отишли у посету неком рођаку, те нас је он позвао желећи да нам покаже филмове које је прибавио; безвољни, утучени, немоћни да било шта променимо, тако да нико од нас није говорио

¹Много година касније сам схватила да је био у праву, када су предузећа почела да се распадају овај директор је почео да се бави штицовањем девиза, тако је у сукобу са другим шверцерима убио човека. Неки људу који су истицани као узор и ускоро су завршили у затвору, зато нисам ни знала какви су њихови ставови, и морал, али ово друштво је превару имало на уму у свакој прилици, зато нисам била изненађена да свако од њих учини било шта, што ће се неколико година касније и показати; једино су према писцу имали некакав став а да нисам могла знати зашто.

већ смо ћутећи бленули у екран тв-а који се налазио у дневној соби. У емисији су учествовале васпитачице из неког вртића; другарице одевене у тренерке па су зато биле истакнуте њихове задњице, тако да сам их одмах назвала гузичарама, иако нисам још увек знала каква је њихова улога у емисији, без деце. Наравно, оне су ускоро показале како се ради у вртићу, заправо, како се игра ринге-ринге раја. Са таквим уживањем су приступиле игри, почеле су трчати по сали делећи се у групе, смејући се, вртећи гузицама, почела сам да се плашим питајући се шта ће ове жене да ураде. Личиле су ми на несрећнице, заостале у развоју које у лудари проводе свој живот и којима медицинске сестре дају да играју игре које су ометене у развоју играле у детињству, тамо где су стале са играма – у узрасту деце од 3 до 5 година – и у којима никада неће напредовати, већ ће непрестано понављати време њиховог детињства, до краја својих живота играјући ринге-ринге раја. Али ове васпитачице су биле нормалне жене, и приступиле су игри са таквом страшћу, да је писац био забезекнут. Почео је да бледи, неколико пута се кретао кроз собу, али ништа није говорио. Личио ми је на животињу која се налазила у кавезу. Како је игра одмицала он је био све блеђи, а одушевљење играчице било је све веће. Камерман је повремено приказивао једно огледало у коме су се кретале васпитачице, затим једна врата на којима је стајала чистачица, али када је камера била усмерена ка њој она је окренула леђа. Затим се видео прозор да би камерман зумирао грану брезе која је чешала окно. Напокон је поново усмерио објектив на раздрагана лица васпитачица које су непрекидно певале дечију песмицу. На реченицу а ми деца чуч, када су гузичаре, не само чучнуле, него је једна од њих и села на под, писац је почео да повраћа; једноставно му се поново смучило као на изложби. Умазао је под блувотином не дозвољавајући ми да чистим, јер пошто је он умазао паркет он ће и чистити. Када се појавио са крпом из купатила ТВ је био искључен. Клекнувши брисао је под говорећи да није могао да издржи; још је очекивао да ће ове жене, васпитачице, које сам назвала инфантилним гузичарама, отићи у неко ћоше, смирити се, и упишати се, показујући своју потпуну ретардираност.

„Али њихова лица... Да ли сте видели њихова лица? Која срећа избија из њихових лица. Те жене ликују. Нисам могао да издржим.“

Извињавао се свом другару који је био зачуђен не могавши да схвати шта се десило писцу, смучило му се из разлога који је овом човеку био невероватан.

„Уништиће школство. Увек ће ђацима, који желе да буду старији, показивати да нису одрасли, враћајући се у своју инфантилност, ретардирајући.“

Због одбојности коју је овај младић гајио према сопственој кући још као дете, њему се из дна душе гадило све безочније уништавање културе, које се из дана у дан повећавало, увећањем опште инфантилности, коришћењем људи свих узраста, као и све

радикалније ограничавање права мањине која је могла само да повраћа. Али било је могуће да се одупре, прихватајући опште навике, да би тек сада схватио шта је то културолошки кич.

Заиста писац је ипак представљао прекретницу у мом животу. Не, није ми се чинило да има година колико је сунце кругова прошло од његовог рођења, већ да има много више година, да такав тип човека одувек живи, и као да га налазим у историји, овде онде, смејући му се, чак и знам како ће завршити наше дружење, али не бих желела о томе да говорим, најпре не бих желела да слутим пишчев одлазак, с тим што је време трудница, и док смо у његовој постељици оно се кроз нас остварује, а онда нас истисне, и останемо само у његовом бројању и пролажењу – тако је и најлепше, више нас нема а прототипови смо.

Ликови и љубави често су изнесени из снова; да се остваре у стварности, зато је писац иза себе оставио један пут, када је служио литератури којом су пролазили ликови који су изгубили оријентацију у ком се времену налазе; трпеза на којој се побуњени госте, невидљива је јер у историји нема места за такве људе и они остају сами, у књижевности.

Одломак из књиге *Пет будућих романа*

траг прозе - Славолуб МАРКОВИЋ

Александар СТАМЕНКОВИЋ

УЈКА МИЛУТИН

Та кућа и данас, оронула, стоји при дну једне од пиварских радијала, оне која се од кружног сквера Нове Колоније спушта равно на пругу, избијајући на јарак испред пружног насипа, одакле се наставља пешачким мостом преко колосека и паралелног јарка, према широј водоравној улици, пруженој између размештених кућа и тараба, све док не избије на стари јагодински друм. У летње дане ова се перспектива губи у хладу липових крошњи, преобилних јарким и прашњавим зеленилом над кривудањем асвалтне равни за оједене углове кућерина.

Са ове стране пруге, последња на радијали, на самом углу са успружном улицом, која Пивару пресеца линијом исток-запад, стоји, велим, на свом високом темељу, јер га овде све имају услед ранијих, али и потоњих поплава и клизишта, једноспратна, тачније беспратна вагон-кућа, испране боје гњилих мушмула. У њој више од три деценије нико не борави, по свој прилици да нико ту и не улази.

Напукли прозори зјапе на искрзаном зиду, крезубим окнима у испуцалом раму. Ситна киша сада упорно добује по њима, а у углу једног од њих, на испусту рама са унутрашње стране, стоји гумени Пинокио у живим бојама плавог шеширића и шпилхозни, жуте кошуље и меснате боје лица, подлактица и цеваница, којом поручује да је раније ткиво цепанице непреложно онтолошки унапређено у инервирани сложај људског племенитог меса.

О чему би ова играчка у прозору могла да сведочи? Призор је послужио као речита скери-локација, чији плотер на изложби треба да дочара мизансцен књижевне вечери у Дому омладине за *Ноћ музеја*. Отуда га је Анамарија, супруга мог пријатеља Волдемара, одмах и усликала андроидом, живнувши када га је угледала. Та жена има танани нерв и готово цикнувши, наредила ми да зауставим ниву пред кућом, што је нагиб улице чинио нелаким поработањем, али под сигурном руском кочницом ми се уместисмо. Волдемар, даровити ТВ водитељ, средовечна новинарска зверка, који је ово организовао, поделио је одмах расположење са супругом.

Да је знао колико је у праву!

Поред Пинокија, о ономе што се иза напуклих прозора ове куће збило, током ноћи која је предвојила 83. и 84. годину прошлог века, могу да сведочим лично...

Тог намрштеног каснопролећног поподнева, надобованог упорном и још упорнијом кишом, обавивши фотографисање скери-локација на десној обали Лепенице, које ће осванути на изложби у свом тонираном лику на плотерима, завршили смо у Воледемаровој кући, у улици Цара Лазара.

Ту, у њеном смиренем староварошком салону, Анамарији и Воледемару сам, уз црвени коњак и цигарилосе, приповедао збитија у пиварској кући са играчком Пинокија у прозору, последње ноћи 1983. и првог јутра 1984. године.

1

Дакле, те јесени 1983, пошао сам у другу годину гимназије. Похађао сам природнонаучни смер, прецизније нашао сам се у одељењу природнонаучног предусмерења заједничких основа средњег усмереног образовања, што ће рећи да мој интелектуални развој није ишао у смеру мистицизма, натприродног, парапсихолошког, још мање према ономе што означавамо појмовима магије, сујеверја, мистерије... Из тога, наравно, не следи да моја природа није била на подобит, можда и склона заумљу, како год, захтеван програм наставе, са додатним предметима теорије еволуције, поред основног програма опште биологије, органске хемије уз општу неорганску и астрофизике преко обавезне механике, као и исказног рачуна формалне логике подруку са свим невољама логаритма и тригонометрије, клесао је гранитни лик позитивизма.

Заиста, ни у какве натприродне појаве нисам веровао, ни пуку логичку могућност њихову нисам узимао у обзир. Било је то родољубље моје ране младости када ни у Бога нисам веровао, барем на речима, декларативно, дакле, као и толики други незрели атеисти. Мој светоназор склепала су учења француских енциклопедиста, механички материјализам Ла Метрија и Пола Холбаха.

Но, да скратим причу, са подсмехом сам слушао о наводним случајевима ликантропије у породичној историји. Причали су, готово полушпатом, о извесном ујка Милутину, који се давно одселио, а који је наводно био ликантроп. Говорили су да је његову жену убила жена Александра Ранковића, тамо негде шездесетих, док је ујка Милутин био начелник поште, ваљда генерални директор или управник целокупног ПТТ система, како се то већ звало.

Видите, ја сам тог ујка Милутина упознао, баш тада, пред сам крај 1983.

Анамарија уздахну, гледајући ме искоса. Очи јој севнуше тамносмеђом неверицом. Волдемар ме нациљавао сивоплавим деконцентрисаним погледом преко цигарилоса, на пола подсмешљиво.

- Да – продужих – баш тако! Уосталом, не рекох вам, ујка Милутин рођен је, па управо у оној кући на Пивари, оној са Пинокијем на прозору...

- Дај, ложиш нас! – огласи се Анамарија тремолом.
 - Стивене Кинже – насмеја се Волдемар грубим и чистим слоговима – Призема га мало! Ходаш улицама Крагујевца...
 - О томе се и ради – рекох – Шта мислите? Па овај је град своју прљаву и да кажем подземну историју нагурао испод својих плочника, ћушнуо је под асвалтне тепихе...
 Ето, рецимо, Капислана! Шта друго знате, осим да су од октобра 44. до јанура 45. комунисти ликвидирали неколико хиљада људи? Наравно, ништа, нити праву, да не кажем пластичну слику о томе имате.

2

Него, да се вратим ујка Милутину. Ево како смо се срели. Сада ћете да се смејете и дајете једно другом очима знаке како лажем и измишљам, али се, веровали ви мени или не, тај наш сусрет догодио на гробљу. Да, на гробљу! Нашем, варошком...

Не знам тачно шта сам тог дана тамо тражио, било је хладно, сиви дан без снега, пред саму Нову годину. Седео сам на клупици завареној за унутрашњу страну ограде породичног гробног места. То вам је од прочеља капеле лево, оном стазом према Бубњу, па тамо, скоро до саме ограде стадиона *Шумадије*. Ту се ми, Симеуновићи, сахрањујемо. Тамо леже моји преци, тада их је под парцелом те земље било мање него данас. Нико не беше скорије укопан, чак ни нечија годишњица или какав посебан датум. Тако сам, без уочљивог разлога, седео ту и пушио, гледајући бели породични споменик са уклесаним овалним фото-портретима упокојених предака и црним словима њихових имена и година рођења и смрти. Мала капија на огради парцеле шкрипнула је и окренувши се, угледах постаријег човека у изношеном смеђем оделу чудног, старинског кроја. На омаленој глави подштучаних бркова, носио је шешир из неког пређашњег доба. Из цепа под ревером сакоа вирио му је тругао испеглане марамице. Чекињави образи беху му упали, јагодичне кости наглашене, виличне танке, састављене у заобљени шпиц браде. Био је мршав, готово сама кожа преко скелета. Посан врат уоштрене Адамове јабучице извијао се као опруга из круте крагне беле кошуље испод сакоа. Услед краткости, смеђе одело изгледало је на њему за број-два мање, окраћалих рукава и ногавица, а предуга стопала у тамним мушким чарапама, какве одавно више нису правили, у разгаженим, проједеним мокалинама, са избоченим курјим очима.

Да, ишао је тако оскудно одевен за тренутну температуру ваздуха и годишње доба, што је захтевало јакне и капуте, те сам седео ту у тек набављеној, по нимало повољној цени, перјаној јакни, какве су тек улазиле у моду.

Померио сам се према ивици клупе, не бих ли му направио место да седне. Ћутке, загладан у споменик, сео је поред мене. Не пратећи погледом своје покрете, извадио је из цепа сакоа картонску кутију цигарета, какву још од детињства нисам видео, ону светлозелену кутију нишке *Мораве*, без филтера. Извукао је кратку цигарету и вратио кутију у цеп, одакле извуче старински бензинац и кресну

га, припаливши цигарету, на тренутак умирену у плесању између такних, модрих усана под штуцаним брковима. Запахну љути дим око њега, а онда спусти са споменика сиве очи тачкастог црног језгра зенице право на мене.

- Симеуновић, дакле?

Климнуо сам главом, тражећи жуте вучје зени у његовом погледу, оштро усмереном у шта год да је гледао.

Наравно да нисам веровао у то како је он некакав вукодлак, али однекуд сам знао, још у часу када је бануо, да је то управо ујка Милутин.

Анамарија и Волдемар се насмејаше, једновременно, као да су то увежбали. Волдемар наточи црвени коњак из четвртасте ниске флаше од дебелог стакла у витке дугуљасте децилитарке испред мене и себе, онда се завали у фотељу. Анамарија заклопи лаптоп на својим крилима и сада је, заваљена на троседу, са супротне стране стола од Волдемара, гледала у мене потпуно сабраним погледом.

А ја продужих:

- Шта је смешно? Мислите како невешто лажем? Па, не лажем, заиста, знао сам одмах да је то ујка Милутин, а то сам могао на основу описа из породичних прича, при чему није искључено да сам га раније видео на некој фотографији, а можда, као мали, и упознао. Уосталом, одмах се и представио, не баш уобичајеним начином. Питао ме, некако сугестивно, знам ли ко је он. Умало да одвалим: *знам, вукодлак*. Међутим, не, наравно, само сам скромно изустео *ујка Милутин* и то је било све. Он се насмејао, повукао дим, погледавши ме искоса, онда се окренуо према споменику и издувавши, климнуо на њега:

- Симеуновић – рече – Страдалници. Ови твоји. Богомољци. Њему – ту показа на мог деду у овалном раму – био сам шурак, а њој – на нану – брат. Твоје сам оцу ујак. Његова је мајка од Витковића, према томе ја сам Витковић. Милутин Витковић, пензионисани управник поште и телекомуникација.

И вукодлак, кажу неки, хтедох да додам, али суздржах се. Онда ме упита како ми оно беше име.

Рекох му. Да, одговорио је на то, по деди, нема шта. Добар ти је, рече, деда човек био, домаћин, кућу кућио, у цркву ишао, постове држао, са женом је у епархијском хору певао, а и она, сестра његова, моја нана, жена кућаница. Заједно су били у Богомољачком покрету владике Николаја и доле се, код брата Станка, у згради црквене општине окупљали.

- А отац ти је – рече ми потом – код мене у Београду становао, док је био на студијама. Живели смо тада, Косара и ја, код Ботаничке баште. Примио сам га кад је био бруцош на Правном факултету. После је сам отишао. Из неког разлога није ме подносио. Неће, каже, да живи код ујка Милутина, неће, па Бог! Оде од мене, где, само он зна, а није факултет ни завршио. Вратио се овамо и запослио. Отворише после и овде Правни факултет, чуо сам да је хтео да настави студирање из радног односа, ванредно, али да није стигао даље од испитне пријаве.

- А ти? – пресече ме погледом – Гимназијалац?
 - Аха – одговорих – Друга година, природнонаучно одељење.
 - Зар? Она мала, што је од Шћепановића, добра ти је прилика...
 - Шта? – запањих се – одакле знате моју другарицу Шћепу?
 Ујка Милутин се насмеја углом усне и крилом брка, не и очима.
 - Салома Шћепановић, је ли тако? Идеш ли код ње на дочек?
 - И то знате? Не схватам! Да, идем на дочек...
 Пробадао ме језгровитим зеницама као чиодама, чинило ми се, кроз саме синусе.
 - Али, не идеш због ње, него због њене сестре Зумрете Бурцовић...
 Љута слуз скуп ми се у грлу.
 - Чак и то погађате – рекох – Тачно је, свиђа ми се Зузи, Шћепан је само покривач, одскочна даска, ако хоћете. Али, шта је вама до тога?
 Ујка Милутин поћута оборене главе. Скинуо беше шешир, те га окачио на ковани крин стуба капије. Просеђено теме лобање промера рукометне лопте ружно је избијало на студену обданицу, непријатно јасно у сваком, па и овлашном, рубном и успутном погледу на њега. Поцрнелим ноктом ишчачка жар са врха опушка, а овај хитну прецизно у гробљанску канту поред ограде. Онда ме поново набоде на чиоде погледа.
 - Погађам, велиш? – насмеја се, поново само углом усне и нарогљеним брком – Ја! Да погодим и ово: Саломина мајка, Алма, од Бурцовића је, кћерка Саладина и Санеле Бурцовић. Њен рођени брат Исмаил, Смајо Бурцовић, Зумретин је отац. Алмин муж је Шћепан Шћепановић, отац твоје другарице Саломе...
 Схватих, напослетку, да ујка Милутин ништа не погађа, још мање нагађа. Однекуд је упућен у родослов и родбинске односе ове две зетске виле. А њих две биле су недосежна уобличења тинејџерске аниме, на слатку муку моје малодобне душе обе у мом одељењу. Салома Шћепановић, у тај мах моја најбоља другарица и њена сестра Зузи. У обе коса беше кудрава, боје кестена, с тим да је Салома имала на рамена оборену лављу гриву, док се око Зусине насмејане главе не мање густа кудеља посвуда равномерно локнала, а из тог шашавог клупка светлוצала су два црна ока са лица које би могло припадати пре Црнкињи него Црногорки.
 Али, сва моја настојања у правцу Зузи цвикао је неодољиви мачоизам мог одељењског друга Гордана Прашиновића, кога смо звали Прашина. Та горда прашина младичке охолости, висока у свом ковитлању још тада преко два метра, била је кошаркашки ас генерације, првотимац кадетске екипе крагујевачког друголигаша, којем се смешила чаробна каријера у београдском *Партизану* или загребачкој *Цибони*. Тај је био такав кулер, као да је перманентно на седативу. Беше довољно да каже само:
 - Зузи! – својим мелодичним, мужевним мутирањем, па да се слатка мала млађа сестра Лоле Фалане нађе насмејана у његовом крилу, искричајући бесмисленом срећом, док ја у њеним очима престајем да постојим.

- Ви њих познајете?

Ујка Милутин се на час немо загледа у мене, онда окрете поглед према споменику.

- Ти си потомак ових мученика – климну главом на споменик – и не би требало да се дружиш са њиховом децом...

- Њиховом?

Ујка Милутин се нагло окрете и поново ме прободe сјезгреним погледом.

- Ти, наравно, не знаш ко су они које сам поменуо.

Баш тако, са интерпункцијом тачке, јер ово није било питање, него констатација.

- Шта би требало да знам?

Помало је почињало да ми буде језно од овог разговора.

Свест да се о ујка Милутину шапуће као о вукодлаку, неугодно се кристализовала. Неконтролисано сам уздрхтао, што он није могао да не опази, те се поново насмејуљи, овог пута готово презриво.

Међутим, одмах је повратио устаљени израз лица, израз, рекао бих, мргодне озбиљности, са нечим сувопарним у себи.

- Да – рече, напокон – Ово би, заиста, требало да знаш. На првом месту то, да је кућа у коју одлазиш на дочек моја кућа. Она у којој сам рођен.

- На Пивари? Саломина кућа?

- Њена је по праву, на основу којег би могла да буде и твоја или ма чија. Могуће да се и она родила у тој кући, јер ми је њу одузео њен деда по оцу, Мираш Шћепановић.

Чуо си за оно што у твојој школи зову *ослобођењем*, да се догодило у октобру 1944, на дан стрељања баш. Па, јесте, управо тако, али ја бих то мало другачије назвао. Ослободиоци ме шчепаше. Зашто? Они су знали, ја нисам. Знаш ли где је капислана, тамо у Војној фабрици? Верујем да ниси ни чуо. То је одмах испод Пиварског брда, у његовом подножју, иза Громовићевог улаза. Ту ме стрпаше, у некакав подземни ходник, што су га још Немци ископали и бетонирали. У ћелију са решеткама. Било је тих ћелија дуж целог ходника, са обе стране. У свакој по нас двоје-троје, у понекој можда и више. Ја сам био затворен са Ранком адвокатом и Гидром Колонцем. Прекопута нас били су Тошке Главоња, Мицинац и Љуба Гргеч. До нас Панта млекација, Барлов и трговац Матић. Дијагонално, сећам се, Вуле Царић, фудбалер, Драги Марић, содација и Лаза Прасе, печењар. Доле, испод њих, Лолинац, Душко рабација и берберин Коста Црноглавац. Уосталом, теби ова имена ништа не говоре. Упамти само да су то били честити људи, од свог рада текли и од своје муке живели. Понеком се и заимало, Богу хвала! А ови нас прогласише некаквом буржоазијом и стрпаше у те тамнице, у име народа. Рекоше још и то, да смо издајници, народни непријатељи и сарадници окупатора. Па, и јесмо били, уколико је избегавање немачких војника и патрола на сваки могући начин сарадња са окупатором.

Добро знам чему вас уче у школи. Али, ти сада слушаш неког ко је

то доживео, живео тада и преживео. За време окупације, ја те шумце нисам вермао, били четници, били партизани. У Недићеву стражу оде пука сиротиња, убоги, сељаци-надничари, варошки шљам без хлеба и са хлеба, они што су и Богу тешки. Ја нисам морао. У љотићевцима предратни збораши, а онда и најцрња фукара, на челу са оним Марисавом, чуо си за њега. Нису то били људи са којима бих ја било где скупа ишао, уколико не морам, а како нисам морао, ни њих нисам вермао. За време окупације, ја сам гледао своја посла.

Ујка Милутин застаде с причом, не би ли припалио нову цигарету. Сада се усправио, као да има колац у леђима и снажно повлачећи дуге и дубоке димове, загледао преко клесане перспективе надгробних споменика према бубањским зградама.

- Али, за њих, за ове што дођоше да нас ослобађају, испадох ја непријатељ и окупаторски слуга. И право доле, у подрум, иза решетака. Прође дан. Прођоше два, три, четири, нит нас ране, нит поје, нит ко да провири доле. Нас тројица серемо сви у једну кофу, као и остали око нас, ту и пишамо, а не празни је нико. Нема воде макар да руке оперемо. А и шта ће вода и хигијена ономе који само чека на свој ред... Сваке су ноћи неког одводили, по једну ћелију празнили, понекад и две, и то не редом, него како им се ћевне. То је почело пете ноћи. Одведоше Лолинца, Душка рабацију и Косту Црноглавца. Наредне ноћи Вулета Царића, Драгог содацију и Лазу печењара. Онда ове пекопута нас, Тошкета, Гргеча и Мицинца. Чујеш штекће митраљез негде иза зида, да ли горе, да ли у равни са ходником, не можеш да одредиш. Међутим, споро им је то ишло, изгледа. Није текло по плану. Ујка Милутин сави се и наслони лактове на голени, и даље оштро загледао према Бубњу.

- Кад ти једне ноћи бануше њих двоје, у пратњи неколико стражара. Санела Бурцовић напред, у кожном шињелу, са лугером у шапи. Саладин иза ње, исто у кожном шињелу, са маљем у наручју. Стражари са машинкама на готовс.

Ујка Милутин ишчакча жар са опушка, на исти начин као и прошли пут и једнако прецизно пронађе опушком канту поред ограде. Наслони се на клупу, трљајући длановима натколенице.

- То што је Саладин Бурцовић држао испред себе, није био маљ, него мацола. Санела маје оним лугером и виче „Вамо, банду! На ходник!“ Жарко кључар, који је ишао са њима, узме да отвара ћелије. Стражари нас држе на нишану и наређују да се постројимо низ ходник испред ћелија. Тако и урадимо, шта можеш друго? Није нас много ни остало, али довољно да Санела крене одоздо, уз мој ред, па једног по једног, лугером у главу. Цев на слепоочницу и бам! Саладин је у стопу прати, за њим два стражара, супротним редом. Ови аутомате о раме, дохвате несретника, савију га, а Саладин оном мацолом по темену, трас! Или одоздо, по челу, исто тако. Прсне глава као зрела лубеница. Овај не стигне ни да писне, одапне без гласа. А Саладин урла: „Брата сте ми убили, мајку вам четничку!“

Ујка Милутин поново застаде и сада смири руке. Поћутавши, окрете ми се и набоде на свој језгровити поглед.

- Стаде Санела испред мене и наслони ми цев на чело. Када смо

схватили шта раде, неки су од људи почели да плачу, да цмиздре, као жене, неки да моле, цвиле, преклињу... Шта ћеш? Ко не би? Али, видиш, ја нисам. Двојица полетеше да беже, али стражари их покосише рафалом. Нисам, међутим, покушао ни да бежим. Један, чини ми се Барлов, да, баш он, скочи на Саладина. Јак је био, боксер пре рата, смаче ону двојицу са руку, па Саладина држ за шију, пре него што овај стиже да га млатне мацолом. Али, стражари смакоше аутомате са рамена и с леђа га изрешеташе, све кроз бубреге и карлице, да не пробије метак, којим случајем, на Саладина.

Кажем, дође Санела до мене и упери ми лугер у главу. „А, не! – рече – Овога ћемо у говна!“ Зашто? Ни после толико година не зам. Углавном, стражари ме шчепаше, увукоше у ћелију и набише главу у киблу, ону говњаву кофу где смо вршили нужду. Шта су хтели? Да ме удаве у говнима и пишаћи, појма немам. Изгубио сам свест, а када сам дошао себи, лежао сам на поду ћелије, сам самцит, умусан од гована. Ћелија отворена, као и све остале. Нигде никог. Оне побијене већ су били одвукли некуд, остала само крв на ходнику и парчад мозга оклоло по зидовима и решеткама. Како сам дошао себи, исповратим, а шта, Бог Свети зна, јер нисам јео данима. Негде петог дана поподне, када су почели да одводе, почеше да нам доносе воду, тек да не поцркамо пре егзекуције, баштенска канта, кључар Жарко у пратњи стражара протне цев канте кроз решетке, а ми на цев па лапћи, колико стигнеш. Али, за јело, ништа. Још боље, јер тако ни гована у оној кофи није било довољно да ме удаве.

Провирим напоље, видим нигде никог. Кренем ходником, клецам, али идем, једва, али гурам, немам куд, шта ћу? Попнем се степеницама, куда су ме ономад спровели. Горе, на улазу, опет никог, а улаз откључан. Изађем, хладно напољу, снег нападао, целац, чист, не видим трагове да је неко скорије туда пролазио. Окренем се, а онамо, на супротну страну, све крвав траг у снегу, али већ бледуњав, није од малопре. Дакле, лежао сам доле онесвешћен ко зна колико дуго. Сад, куда ћу, ја према Грововићевој капији. Ту застанем и зароним њушку у снег. Истрљам снегом лице и одело, да којекако сперем смрад са себе.

Да ли сањам, питам се. Или сам, можда, већ одапео, па видим онај други свет? На Грововићевом улазу нема никога, капија зева пуста. Изађем, никога да ме заустави.

Притајим се горе у пиварском парку, да сачекам ноћ, ускоро ће, зимско је доба. Ноћ ускоро и паде, а ја пођем до Тоше Сарачевића, мог побратима, да се окупам и пресвучем. Њега нису привођили, како им је претекао, не знам, али није му фалила длака с главе. Он је седео у Старој Колонији, дугачка барака више Соколане. Одем њему, тада му жена Савка још била у животу. Спреми ми бању, каду с врелом водом и сунђер с прашком. Бацим оно говњаво одело, истрљам се прашком, окупам. Да једем, нисам могао баш ништа, једва и воду да пијем. Ноздрве ми још увек пуне гована, као да сам тек изронио главу из оне кофе. Кренем исте ноћи, у Тошином неком оделу мени ни на пола, натраг на Пивару, кући својој. Нисам хтео да ме Косара и кћерка Живана виде онако говњавог. Зато сам прво побратиму ишао.

Кад ја на кућу, а оно на вратима, шта мислиш ко?

- Не могу ни да претпоставим – рекох.

Ујка Милутин се насмејуљи, само на час, онда врати израз лица у сувопарну строгост.

- Наравно, одакле би и могао? Па, ко? Миrash Шћепановић, деда твоје другарице Саломе, он главом. И каже: „Ово је сада моја кућа, а ти буди сретан што си доле само говна јео!“ Где су ми, питам га, жена и кћерка. Шта, каже, ја знам где су теби жена и кћерка. И залупи врата. Ујка Милутин заћута.

5

Нова струја зебње проби ме, а потуљена дрхтавица за њом, овога пута са мутним, али злокобним осећањем да ујка Милутинова исповест баца све кохерентнију сенку опасности на Зузи и Салому, можда све нас планиране за новогодишњу журку у његовој родној кући... Сенку чији се тавни плашт над нама вихори својом напредујућом густином...

- Па, шта је било са њима? – усудих се да отањеним гласом прекинем његово ћутање.

Ујка Милутин ме погледа, готово грозничаво, јер му се чиоде зеница укочише као усијане.

- Живана је, као буржујско дете, одведена на принудни рад. Сеча шуме, у сред јануара, нек осети буржујче како изгледају гукe и поткожна задебљања на длановима, нека спозна пуцање доњих кичмених пршљенова, ваља да стекне та ваздашња пролетерска искуства. Само, Живана је била дете слабих плућа, тек задевојчена, а већ грудоболна. Није дуго потрајала искушавајући трудбеничку свакодневицу. Још пре пролећа допремише је натраг у сандуку. Косара и ја, Тоша и Савка и њихов малолетни син Зоран, сахранисмо је овде на варошком, ено доле, на оној страни, испод капеле – ујка Милутин на кратко махну главом у смеру свог приповедања – без попа, без опела. А знаш ли зашто? Наравно да не знаш, јер ти, кладим се, ни твоји код куће нису причали. Па, ни једног свештеника у тај мах није било на служби. Неки су чамили у њиховим подрумима, заједно са твојим дедом и другима који се нису одрицали цркве. Тоша је знао неке од тропара који се певају током заупокојених молитава, те је он којекако опоја. Али, ко је рукоположио Тошу Сарачевића?

А, да! – трже се ујка Милутин, као да се нечег нагло присетио – Питаш ме где су њих две биле оне ноћи? Па, ту, недалеко, с друге стране Метиног брда, у Белошевцу, седела је баба Пелагија, Косарина тетка по оцу. Када их је кабадахија истерао из куће, код ње су се склониле. Тамо сам их пронашао.

А, онда – ујка Милутин запали нову цигарету и кроз дим набоде на поглед наш породични споменик – Мобилизација! Фронт отворили, горе у Срему. Дигосе Зорана Тошиног, цаба што је малолетан, има седамнаест, а то је било довољно старо и зрело и сасвим се лепо најивело, да се њиме нахране швапске хаубице. Куми ме Тоша, пријави се Милутине, иди с њим, због њега, чувај ми га, јединац је! Као да не знам да је јединац! Тоша за војну службу неспособан, дустабанаш и полуслеп. Додуше, слали су они тада и грђе од њега,

али ето, заобиђоше га, а када им је сам закуцао на врата, мал те га не стрелјаше као провокатора.

Но, да скратим, пријавим се ја и одем, испале у истој јединици са Зораном Тошиним. Мали испрепадан, не зна пушку ни да држи, немоли да залеже, нишани и пуца. Деран, све што је од рата видео, биле су немачке и зборашке патроле по Крагујевцу, онда комунце и Русе после њих. Чим је од Бумбаревог брда загрмела руска артиљерија, Тоша се са Савком и њим склонио у Драчу, у манастир, Савка да помаже калуђерицама око домаћинства, он да цепа манастирска дрва, а био им добродошао и као црквењак, јер су им црквењака удесили Чолићеви четници, ко зна због чега. Тако су само слушали из подрума манастриског конака каћуше како грувају и то беше све од рата што је Зоран чуо и видео. Вратише се у град кад је све било готово. И сад, онако мршав, женсколик, мекан као девојка, плашљив као зец, право на фронт, без дана обуке. И, наравно, оде првог дана, такорећи чим је стигао на линију, разнесе га шрапнел. Није га било ни за колико да се у пола сандука сакупи. И боље! Да није погинуо, полудео би...

Међутим – ујка Милутин застаде и повуче дуг дим – Међутим, ја ти се одозго вратим као заставник. Још ми и медаљу дали. За храброст. Цукеле! Па ми овде и војну каријеру нуде, зашто се ти, веле, не активираш, добијаш одмах чин потпоручника, сталну службу и плату, са тим иде и стан, ево већ их градимо и градили су, јер се рат, у међувремену, завршио и прво што су зидали, били су ти њихови официрски и војни станови, то су ти ове ружне, сиве зградурина – и повуче руком у којој је држао цигарету по перспективи бубањских кутијастих зграда, мада ни једна од њих није била војна – Онда, веле, жену ћемо одмах да ти запослимо. Само, прво у партију, онда све друго, по реду. Пу! Пизда вам материна! Ви да ми жену запошљавате, ви да ме у ваше станове усељавате, пошто сте ми кућу узели и ту исту жену, са болесном кћерком, из куће на снег најурили, а потом нам и кћерку, наше једино дете, убили! Али, видиш – чачкајући ноктом опушак, ујка Милутин ме изнова набоде укоченим погледом – У партију се учланим – лице му не промени израз – Не да бих деловао изнутра или нешто слично, па ја им нисам ни био противник, политика ме ич није занимала. А они мени главу у говна, као милост, уместо метка у чело. Али, добро, велим. Знам ја како се код њих напредује и та њихова кадровска ствар преко ноћи изокреће, врти се као луди рингишпил на вашару. То сам јасно видео и лепо сагледао и схватио четрдесет осме. Е, рекох, можда ћу ја једног дана Санели Бурџовић главу у киблу... Ујка Милузин хукну и обори главу. Поново разлиста дланове на голенима.

- Е, па, не освану тај дан. Предухитрише ме. Њу је, тамо, на Светом Гргуру, педесет и друге, у говнима удавила, како сам чуо, Бетика Романо лично!

У то доба још увек нисам ништа знао о овоме што ми говори, нити су ми имена, попут Бетике Романо и места као што је острво Свети Гргур ишта значила. Но, схватао сам толико, да се о крупним зверкама и страшним местима ради.

- А шта је било са Саладином? – упитах, једнако у власти оне зебње и

злокобног предосећања.

- Њега је управо она друкала или он њу, свеједно, јер тако је то код њих ишло. Унутрашња чистка. Гвоздена метла. Како то све нису звали. Тамо је муж слао жену, жена мужа, брат брата, сестра брата и обрнуто. Да би се оданде напоскон вратио, неко твој, али проверено близак, морао је да те онде замени. Међутим, оданде се нису вратили ни он ни она.

А овде им остали Алма и Исмаил. Мираш се о њима старао. Алма се удаде за Мирашевог сина Шћепана и дуго деце нису имали, све док им се, исте године када и ти твојима, не роди Салома. С друге стране, Исмаил, Смајо, красан момак израсте. За зубара учио, наочит био, варошке га девојке меркале. Али, јок он! Доведе из Пазара или Тутина неку Фатиму. Шест година у браку, без порода, она љагу на њега и побеже са неким камионџијом у Шведску. Чуо сам да се горе прокурвала, а овде је, по Крагујевцу, на зграђавање чаршије, у фереџи ишла. Међутим, Смајо оде у Црну Гору, те се оданде врати са Амином. Амина као сан, црноока, црнокоса, вижљаста, сећам је се. Добише Зумрету, твоју вољену Зузи и није чудо да си се у њу зателебао. Каква би и била од онаких родитеља, него лепотица? А она горе, знам и то, што је Исмаила за бездетност кривила, деце нема.

6

Овог пута ћутање ујка Милутиново потраја дуже. Тако је, замукао, целу цигарету попушио, стрељајући кроз дим чиодама погледа некуд преко гробљанске оgrade. Моја зебња чвршће се конкретизовала око Зузиног лика и више нисам сумњао да је управо у опасности, мада не и тачно каквој. Чекао сам да ујка Милутин настави са причањем, смишљајући како ћу брже-боље, још истог поподнева, да појурим Зузи, не бих ли је обавестио да се причува. Но, све је то још увек било нејасно, магловито клупко без одмотане нити, којом би се распетљало.

- Видите – рекох тада Анамарији и Волдемару, који више нису очијукали сигнаlima и смејуљили се – Ствар је у томе што ујка Милутин тада на гробљу, тог дана, тог часа, није изгледао као некакав ликантроп. Тачније, беше у тај мах вукодлак, као и нас троје што смо сада. Не! Био је још како обилан сасвим људским, овоземаљским виталитетом, наоко здрав да здравији у својим годинама није могао бити. Барем је тако изгледало. Али, слушајте наставак приче.

Наравно да беху спремни за наставак, дотле, да је Волдемар заборавио на коњак, те морадох да га опоменем, махнувши празном чашом. Тргао се и здепаста, стилизована коцка од дебелог кристала поново се вину у његовој руци. Рубински спирт кратко је заклокотао у мом и његовом тамностакленом тулипану на виткој, ломној стабљици. Сркнувши, Волдемар се завали у пређашњи положај, док Анамарија уклони лаптоп са скута на ниски сто испред себе. Онда засија лепим очима на мене, а ја, отпивши коњак, наставих:

- Ма, опростио бих ја њима – рече најзад ујка Милутин, пренувши

се из укоченог мука – Бих! И Живану и кућу и што сам по говнима ронио... Али, видиш, ђаво не да! Можда си чуо како је моја Косара завршила?

- Јесам – рекох истину.

- Н, да! Шездесет и четврте, у Београду, на Топличиним венцу. Уби је колима жена Александра Ранковића. И ником ништа! Ова није, да кажеш, побегла са места несреће, ма јок! Зауставила се и изашла из кола. Видела је, наравно, шта је урадила, али није губила главу. Присебна, најприсебнија од присутних, чак је из најближе говорнице хитну помоћ позвала. На жалост, мојој Косари помоћи више није било. На месту мртва. Ранковићева жена, наравно, није одговарала, као да је куче убила, као да је својим тристањем ту на самом пешачком прелазу неку џумару звизнула.

Ја сам тада био управник Главне поште.

Е, нећеш га мајци! Зарекох се. Дакле, пази мали, ја сам се тада налазио на моћном положају, као човек од поверења, њиховог неупитног поверења. То што су ме ранили говнима и што сам захваљујући томе избегао њихов метак, док је рат још трајао, па, сахрањено је са онима који су ми то приредили. Са Бурџовићима, Санелом и Саладином, тамо, чуо си већ...

Ујка Милутин махну главом преко рамена, као да су та острва одмах иза његових леђа.

- А за нове, оне после њих, ја сам био чист као невестина свадбена кошуља, мало више од тога, носилац херојског ордена, борац, проверени кадар. И сад, замисли, какву сам прилику имао, најпожељнију, рекло би се, као што и јесте тачно. Мислиш да ми се Ранковић извинио, позвао да изјави саучешће, он или његова жена? Да су дошли да ме обиђу, да виде како сам, понуде нешто, макар топлу реч и кајање? Јок, море! Брига њих за моју Косару, као што је и Бурџовиће и Шћепановиће било брига за нашу Живану...

Са овим његовим речима подмукла игла зебње гадно ми се зарила у неко неодређено место, које као да је уједно било и део мене и негде одмах испод мене. Постајао сам све нестрпљивији да потекнем и пронађем Зузи...

- Али – настави ујка Милутин – Нисам успевао да смислим баш ништа! Као да ми је глава од дрвета, а унутра, уместо мозга, туткало. Истовремено, хватао сам себе како почињем да верујем у ствари, у какве не да никада нисам веровао, него сам их држао за бапске приче. Помишљао сам да се обратим Заводу за ментално здравље, али би у том случају сваки иоле вешт психијатар открио праву мотивацију мог сујеверја, а за то се тада губила глава. Ако ме разумеш?

Нисам ја почео да верујем у бапске приче зато што је моја природа сујеверна или зато што ми је васпитање такво. Успут, ја сам инжењер, човек техничке струке. Нисам, чак, ни религиозан био, као, рецимо, твоји Симеуновићи и моја сестра са њима. За цркву, једноставно, нисам марио. Дакле, ако већ у Бога не верујем, зар ћу, са својом памећу и образовањем, у бапске приче да поверујем. Замисли психијатра, клиничара, како ништа лакше него открива узрок мог сујеверја у немоћи да се осветим. И то коме, а? Не знам колико заиста можеш

да будеш свестан тога? Како год, то празноверје кипело је у мени, гнојило из дана у дан и на крају ме прелило као неко огавно, немогуће тесто, љигаво неко тестиште из некакве непојмљиво велике вангле. И тако сам се, напokon, повео за бапским причама. Само што то, ипак, нису бапске приче... Нимало...

7

Помислих, тада, да је овај човек луд, ништа друго до лудак и то опасан. - И ја сам тако мислио – трже ме ујка Милутин – Да сам лудак. Опасан лудак или да, у најмањем, то могу лако да постанем. Али, била то лудост или не, медицинско лудило или које му драго, више нисам имао куд.

И тако сам једне ноћи прескочио високи зид који одваја зоо врт од калемегданског предњег шеталишта, што сам у оно време и ондашњим годинама својим као од шале учинио, а да ме нико не опази. Мислим на чуварску службу, наравно, као и на евентуалне згубидане који глуваре по парку, парове који се ваћаре на клупама или по околном жбуњу. У парку није било никога, ни парова, ни војера, а ни пијанаца, скитница и других ноћних птичица, што је чудно, јер ноћ беше осветљена месечином. Баш каква ми је и требала, према мојим новим уверењима. Пун месец!

Наравно, животиње су се огласиле, звери, птице, кенгури, егзотична говеда и друга живина која ту у кавезима обитава, свако својим немужтним језиком, али то оглашавање не диже узбуну, јер унутра током ноћи и квоца и завија и лаје и мјауче и риче и брунда и урла и муче и све се то разноси около, све тамо до *Бека* и трамвајске окретнице, те нико на то не обраћа пажњу.

Лако сам пронашао кавез са вуковима. Протнух леву шаку кроз решетку. Сива женка, крупна као теле, зарежала је, откривши очњаке. Севала је жутим очима на мене. Онда је режала све тише. Спустила је њушку преко чељусти. Зли поглед прели јој се разумевањем. Схватила је... Пришла је мојој шаци, чији рукав од сакоа беше повучен скоро до лакта. Лагано ме угризла за месо испод малог прста, врелим чељустима, тихо зацвилевши као да шапуће, само колико је било потребно да очњаци пробију кожу. Онда је отклопила чељуст, а ја сам повукао ка себи своју окрвављену руку. Ову руку!

И као да је кренуо да ме одалама, ујка Милутин укопа испред мог носа своју леву, црним маљама обраслу шаку, повукавши рукав сакоа више чланка.

Занимљиво, на тој руци носио је сат златне брзетле. Једва уочиво на длакавој површини, тамнела су се два ожиљка од вучјих зуба.

Ујка Милутин повуче руку, срзавши рукав сакоа и манжетну кошуље испод њега на златасти одсев ручног сата.

Гледао ме, сувишно је да стално понављам продорно и пробадајуће, тачније речено набадајуће, али овог пута као да је својим оштрим зеницама рударо за неверицом, што и није морао, јер ми се она лако читала са лица. Но, као да је и нема, ујка Милутин је, готово лежерно, наставио:

- Извукао сам се из зверињака једнако непажен, као и при уласку. Сада сам прескакао зид са супротне стране, дуж трамвајске пруге. У то доба, рекох ти, становао сам код Ботаничке баште. Твој отац беше одмаглио из Београда још пре Косарине погибије. После Косаре, нисам хтео да доводим другу жену. Јебавао сам курве са Штајге и бруцошкиње без пара из дома *Вера Благојевић*. У стану сам живео сам. У целом Београду без ближих пријатеља, партијских или оних кафанских, а родбине никакве. Услови, рекох, па идеални! Тако, самцијат, чекао сам на свој први преображај, без имало сумње да ће се догодити, да се такве ствари, ипак, догађају, шта год да вели наука коју сам учио, коју смо сви учили. И, шта мислиш?

- Не знам – скоро да сам процокотао, а ујка Милутин ми се на час унесе у лице, тако да сам кроз љути задах крце осетио слаткасту апу црног лука.

- Догодило се! – светлуцао је иглама очију, наједном тако зацакљеним, као да ме, гледајући у мене, уопште не види.

Онда се, Богу хвала, одмакао и наједном смирио, хоћу да кажем, у њему је напетост расла и цело тело са све кракатим удовима постајало грч неке, рекло би се, електричне неурозе, али сада се наскроз опустило, при чему то сплашњавање из грча ни по чему споља није било видљиво.

Загледан пред своје мокасине, наставио је да поведе:

- На следећи уштап, догодило се... Осетио сам, још тог поподнева, грчеве у стомаку, као да сам добио упалу желуца или стомачни грип. Температура ми је скочила на четрдесет са осам. Презнојавао сам се, трљао комовицом, назувао сирћетом натопљене чарапе напуњене пројним брашном. Ништа. Још увек сам веровао да сам негде покупио некакав вирус. Било је пролеће, доба идеално за заразу. Само, знаш шта?

Окрете ми се, а ја се инстинктивно одмакох од њега.

- И јесам покупио вирус! Само, не некакав вирус, него *вучји* вирус! То сам схватио када се уштап појавио, светлећи пуном куглом, тако јасно, да су се његови континенти и кратери разговетно распознавали кроз прозор мог стана. У том часу снашла ме таква главобоља, да сам помислио како ће да ми прсне глава. У животу нисам имао нападе мигрене нити боловао од ма чега у глави, ни од трулог зуба. Онда као да су нечији челични палци узели да ми растежу лице, цепају уста и ноздрве, чупају капке. Вид ми се мутио. Осетио сам како ми пуцају кичмени пршљенови, како ми се кичма кида. Невидљиви ленгер истезао ме, попут витла. Нокти су ми прокрварили, прсти се искривили, деформисани, распрскавали се у зглобовима.

Утроба ми је горела, ако тог часа нисам имао, не четрдесет и два, него целих педесет Целзијуса. Неконтролисано сам повратио, бацајући млазеве на све стране. Када сам испразнио желудац по зидовима, каучу и тепиху, наставио сам да избацујем млазеве, прво воде, затим млазеве... Крви! Бљувао сам крв на све стране и једном шикнуо у сам прозор, тако снажно, као да су са његове ролетне одозго управо заклану свињу скинули. Онда почех и сам да се бацам на све стране, урличући као бесни ђаво. Потреба да урлам није престала ни када су

болови и тегобе уминули, те сам урлао и даље. Уз то и режао. На крају почех да завијам, кроз крвави прозор, право на месец.

Како ме суседи нису чули или ако јесу, зашто су остали мирни, правећи се да их се то не тиче, не знам, али је свакако боље што је тако било.

Када сам стао пред велико огледало у предсобљу, сагледах свој нови лик...

Ту ујка Милутин поново заћута. Фиксирао је погледом земљу испред кљунова мокарина, као да је огледало у ком овог часа поново види тај свој нови лик.

Онда полако подиже главу, са длановима и даље разуђеним изнад колена, и упери поглед некуд више Бубња.

- Да – тихо рече – Постао сам ликантроп. Вукодлак, у нашем предању. Вучица ми је уједом пренела вирус. Шта је тај вирус, није ме занимало.

Да одем на некакав институт за вирусологију, да ме сместена неко инфективно одељење, где би ме испитивали, па нисам луд... А преображај је долазио сваког уштапа. Одлазио бих у то време некуд у дивљину, дан два раније, на Ртањ, на Хомоље или Тару, Копаоник, Дурмитор, Јахорину, Шару. Ишао сам и до Словеније, све до Љубеља. Као управнику републичке поште није ми представљало никакав проблем да нестанем из установе на неколико дана, слободних или службених дана, ко ме проверава? А тамо, у дивљини, ловио сам зверчице, тргао их. Било је и оваца, јагњади, крава. Људе нисам дирао, а њима стоку вуци у тим крајевима и онако кољу, као и пашчад што је чува, док за звериње нико и не пита. Уосталом, што се дивљачи тиче, ту је и криволов...

- А јесте ли се... Мислим, светили? – намуцах

Ујка Милутин ме пресече погледом.

- Знам шта се по фамилији о мени прича – рече – Знам и то да си већ чуо о мени, ово што сам ти управо рекао. За тебе биће довољно да знаш зашто ти све ово говорим. На тај дочек, у ту кућу тамо, моју родну кућу, гледај да не идеш...

Сада баш лепо уздрхта. Кад кажем *лепо*, велим одоздо, одозго, унакрс и попреко, по свим правцима простирања себе, телесног и ментално сопственог. Клуца пода мноме постаде леденица.

- Видите – рекох тада Анамарији и Волдемару – Није ствар у томе, нити би ваљало тако закључити, да ујка Милтин у стању преображености не би разликовао ко је ко, те повредио, унказио, можда и убио мене, који сам му рођак. Не! Уколико каже да је боравећи у дивљим планинама људе избегавао, ловећи стоку и звериње, онда итекако може себе да контролише у том стању и да добро зна шта ради. Не! Хтео је да ме поштеди онога што је намеравао.

Анамарија затрепта и шакама устрља голе надлактице. Волдемар спусти на сто испражњену чашу и пунећи је поново, погледа ме искоса.

- Не сери! Шта је намеравао?

- Па – рекох лежерно – Оно чему сам, упркос његовој жељи да ме поштеди, ипак присуствовао...

Лежерно, рекох, да, тада у салону Волдемарове куће тако је звучало и тако сам, заиста, изговорио, али оног поподнева и потом, био сам далеко од лежерности. Чекало ме искуство, какво ће, можда, поново постати део моје свести и памћења, уколико заслужим да угледам пакао.

- Још истог поподнева – наставио сам – Отрчао сам до Зузи, да је опеменем.

- Али, како си се извукао, како те пустио? – упита Анамарија у неверици, трљајући и даље надлактице и рамена ароме запеченог шећерног прелива на доброш торти.

- Лако – одговорих – Заправо, он се дигао и отишао, после оних речи, опомене, готово претње да не идем на дочек. Устао је, купио шешир са оградe, укочио на мени значајан поглед, пун неке суве сугестије, онда се окренуо и изашао кроз капију.

Одјурио сам на *Аеродром*, Зузи је тамо становала, у једној од нових бетоњерки. Остало беше два дана до Нове године, довољно времена да се цео план промени.

Затекао сам Зузи саму у стану, њен отац Смајо, ми смо га звали Смајл, јер је вазда био осмехнут, али не исцерен, него тако, доброћудно осмехнут и мајка Амина, згодна бринета средњих година, познавао сам их преко кћерке и добар стојим да су ме готивили, мислим да ме Смајл, донекле, капарисао за будућег зета, добро, серем, углавном истог су поподнева отперјали на Копаоник, у тек отворени *Караван*, на дочек. Имало се код њих у кући, Смајл је био зубар-протетичар, приватник, у оно време и за тадашње прилике велебуржуј. Госпа Амина радила је као педијатар специјалиста у Клиничком центру. Одликаш-вуковац, Зузи је по завршетку гимназије требала да упише медицину, мада је, ценим, више склоности показивала за друге ствари, рецимо за српски језик и књижевност, писала је песме и била члан литерарне секције. Уз то и спортисткиња, играла је одбојку у *Радничком*. Имала је генетски потенцијал да се развије у расну девојку, а одбојка је њено тело додатно извајала и подигла у висину за који сантиметар.

Треба ли да кажем да је Зузи била од мене готово за главу виша, дакле скоро Прашиновићевог стаса. Али, ја сам се у то доба ложио на њу као млад мајмун.

Ух! Како ме тог поподнева дочекала! Њена уцоклана полукратка коса, оно буцмасто лице са два црна окца, усне напућене, то мило лишће као чоколадна пуслица. У прегрејаном стану, зграда је имала сопствену подстанницу, те су радијатори беснели, као да пркосе кртој сувомразици напољу, Зуси је на себи имала смеђу припијену мајчицу, таман у складу са тенем и тесан бели шорцић. Дугих, јаких, мало пунијих и савршено глатких ногу, ноктију налакираних розе, била је боса у некаквим кућним сандалама. Увела ме у дневну собу, сада када матори нису ту, послужила лимун-вотком са ледом. Сама је узела вотку са кокаколом, сећам се, у некој допола пуној, високој чаши.

Да, у њиховом троипособном стану, за свега трочлану породицу, од намештаја до свакодневног посуђа, све је било некако чудно и неовдашње. Смајл је са женом често путовао у иностранство и доносио оданде, те чаше, те сервисе, вазе, пиксле, графике, стоне лампе и друге такве ствари, па је стан одисао несвакидашњим хабитусом неке светске еманципованости. Имали су видеорекоредер, када га је мало ко у Крагујевцу имао, такође и велику стереолинију са грамофоном, тјунером и деком. Сећам се и некаквих уврнутих барометара и термометара у тамној ишчашеној дрвенарији по зидовима.

Утишани, загасити тонови преовладавали су у стану и Зузи унутар на тај начин артикулисане свакодневице деловала је на мене као краљица иза седам гора, која се на час умилостивила да обрати пажњу на моју микроминималност, баш ту, у средишту својих одаја. Наравно, не да претерујем, него баш серем. Зузи је у основи била једноставна девојка, отворена и донекле недопустиво простодушна, уз то није ми била ненаклоњена. Не уображавам како сам јој се допадао и да сам могао да је смувам, али на неки начин јесте ме готивила.

Саслушала је моју причу, а да буцмаста, локнама уоквирена цаклоока пуслица њеног лица није емитовала ни страх, ни чуђење, ни неверицу, чак ни забринутост. Могла је и да се налуљути, али није. Седела је преко савијеног божанства своје обнажене ноге, испруживши близаначко према поду, тако да се лакираним ноктима играла сандалом, одижући је са тепиха и намерно, потом, испуштајући, са чашом кола-вотке у висини образа и гледала ме као да не разуме шта јој говорим.

Али, разумела је, што сам схватио када је напокон проговорила:

- Слушај, брига ме за вукодлаке из твоје фамилије! Шта су моји деда и баба радили и како су завршили, ја са тим немам ништа. Ова журка је јединствена прилика да се смувам са Прашином и ти си, једностано, љубоморан. Ниси ли?

Ту се засмејала, кликтаво, циктаво, али без злобе и наједном ме гледала као да сам јој ужасно забаван.

- Зузи, молим те! – завапио сам, на ивици суза – Тип је веома опасан. Не знам да ли говори истину, не знам да ли се преображава у вукодлака, али може да упадне са неком кухињском ножагом и све нас масакрира...

- Ма, дај! – Зузи преврте очима – Каква ножага, какви вукодлаци! Ниси, ваљда, толика кукавица? Немој да ме разочараваш! Уосталом – уздахну, погубивши поглед изнад чаше, коју умести испред лица – Ту ће бити Прашина, да ме брани...

И отпи подужи гутљај.

- Дај, Зузи, Прашина је гованце, он би први збрисао, само ако може. Ти појма немаш који је то покварењак, ја га знам од првог основне. Њему је само да те искористи, па после да прича окол, да се хвали... Зузи се поново слатко закикота.

- Па, кажем ја да си ти љубоморан! Хајде, дођи седи овде поред мене. Седео сам на фотелји, она на софи. И једно и друго било је пресвучено сомотом са некаквим индијским мотивима слонова, махараца под турбанима и егзотичних лепотица откривеног пупка, са змијама око голих руку.

Устадох са фотеле и посадох се поред Зузи. Она се удобније намести на савијеној нози и загрли ме оном руком у којој није држала чашу. Њена кожа мирисала је као премазана неком смешом од какаа и ваниле, врела и мека. Њене усне сјајиле су розе кармином, а дах јој је мирисао на јагоду. Само их је овлаш спустила на моје чело.

- Ево ти печат – рече слађушним тоном – Печатирала сам те.

Био сам начисто с тим да треба да останем миран. Знао сам да ово што ме посадила поред себе, овако присно, не значи оно што бих ја желео да значи, те да самим тим неће имати ни жељене последице, у правцу којих уколико бих кренуо, могао бих једино да је разјарим и отуђим од себе за сва времена.

- Видиш – поче Зузи озбиљно, обешена руком о мој врат, загледана у чашу, коју беше спустила до карличног предела – Ја волим Прашину и ти, дечко мој, не можеш ту ништа да промениш, колико год да се трудиш.

- Зузи! – прекинух је нервозно.

- Шшшш! – принела је чашу мом лицу, не би ли ми положила испружени прстић на усне – Олади! Ја сам Прашинина, не твоја, знаш? Извини што ти то овако кажем, али нека друга би те завлачила, возала околу наоколо, али не и ова овде, не и Зузи! Разумеш?

Искобелах се из њеног загрљаја, устајући са софе.

- Зузи, молим те! Схвати да ти говорим озбиљно!

Био је то последњи покушај, безнадежан.

Зузи се пружиала према сточићу да спусти чашу, онда и сама устала.

Без речи сам пошао према вратима. Пре него што их је откључала, Зузи ми положи длан на груди.

- Слушај, ако не можеш да поднесеш, онда је боље да на журку не долазиш – гледала је низ мене, онда подиже поглед – Поготову ако... Саломеја ти је поручила да не долазиш, уколико планираш да се напијеш. Чула је да пијеш и то јој се не свиђа. Немој, ако не будеш могао да ме видиш у Прашинином наручју, да се налочеш и направиш неко срање.

- Нећу, Зузи – одговорих безвољно – Поручи Шћепи да оно што чује о мени није увек истина, барем не цела. Утуви да ти ово нисам говорио из љубоморе. Боли ме уво за Прашину, као и за то с ким ћеш ти да се смуваш. Одакле си сигурна да бих те хтео, чак и да пристанеш?

Зузи се презриво осмехну и откључа врата.

Испратила ме без поздрава.

9

- И отишао си на дочек? – упита Анамарија, забезекнута.

- А шта мислиш? Наравно да јесам. Макар из радозналости, мада, наравно, деловао је јачи мотив. Уосталом, ујка Милутин или не, нисам хтео тек тако да се одрекнем Зузи и препустим је Прашиновићу.

- Па шта си радио у та два дана до дочека? – наставила је Анамарија раширеног погледа.

Волдемар је пио једну за другом, а на мене у том погледу беше заборавио. Али, не и на моју причу. И он ме гледао укочено, али

некако упалим погледом, не као код људи са ситним очима, него иза неке преко зеница раливене скраме.

- Шта сам радио? – рекох – Појма немам. Више се не сећам. Углавном, за то време, сигуран сам, Зузи, а ни Салому, као ни оног смрада Прашиновића, нисам видео. А на дочек сам, видите, отишао.

Убацио сам се у своје речито хевиметал издање. Црне мартинке, труле фармерке, местимично просењене и на два места поцепане, црни дукс са искеженом ђавољом главом на грудима, црна кожна јакна, мотористичка рокерица наубадана сребрним шилџима, са нитнама, закивцима и две стотине сребрних рајсфешлуса, црвене фатиране поставе, тевтонски гвоздени крст на ланцу око врата – оригинал Вермахтовог ордена из Другог светског рата, са црне берзе, наравно. Распустио сам, у то доба смеђу, пуну, увијену косу, да ми као клупко пацовских репова пада на рамена у кожи. Лице сам обојио неком белом кевином козметиком, а око левог ока нацртао креоном тамноплаву звезду, као онај баја из групе *Кис*, гитариста-фронтмен. На руке навукох гумиране црне рукавице са челичним бодљама дуж прстију. Те силецијске рукавице беше ми поклонио тадашњи вођа крагујевачких бајкера, *Друмских анђела*.

- Знам! Слава Звонце – одазва се Волдемар.

- Тачно тако! Нисам сумњао да знаш – рекох – Него, наспи и мени једну, кад смо већ код тога.

Волдемар ми накапа коњак, било га је у централи кристалне коцке таман толико, да окваси стаклену илузију продубљења тулипана низ сужену шупљину сопствене стабљике.

- Решио сам да те рукавице никако не скидам током вечери, као да сам намеравао да напуцам Прашиновића у погодном тренутку. Показало се као добро што их, заиста, нисам скинуо, мада Прашину нисам напуцао.

Кренуо сам из Ердоглије око пола девет, Даничићевом, тада Браће Хацић, до Прве гимназије, одатле десно, кроз пијац, преко горњег моста, па поред ВИШ-а, уз Косовску, до пружног прелаза. Онда, лево, уз пругу, до пешачког моста и Саломине куће. Током пута дизао сам поглед к *чистом ведром небу*, као Ваистина слуга у песми *Мусић Стеван*:

*Је ли јасан месец на заоду?
Јел` Даница на истоку звезда?*

Месец, пријатељи моји, није био *на заоду*, наравно, још је било вече, први део ноћи, а звезду Даницу нисам ни тражио. Међутим, месец беше пун, савршено округао и магловитосјајан у студеној, прозирној ноћи. Од тог призора, језа ми је заривала своје крте, гребенасте нокте међу леђна ребра и цијукаво повлачила по њима, као да тим ноктима гребе унутрашње стране зарђалих олука.

По граду се још од раног поподнева разносила пуцњава. Петарде, ракете, топовски удари, које су у то време крали из касарни они

што су тада служили војску, а управо у овакве сврхе. Могуће да су, по обичају, тамо у војном насељу, иза Скупштине, цепали рафале са тераса, из аутоматског оружја марке *Застава АП-70А*, што је, као што знамо, *Калашњиков* и ништа друго.

Међутим, ту, на Пивари, царевала је тихота. Тек однекуд удаљено затрешти хармоника или се зачују гласови ТВ водитељског пара. Са једног отвореног прозора севао је одбљесак црно-белог екрана и уњкао дует браће Бајић.

Као да је само Саломина кућа како ваља изнутра озвучена. Четири прозора који гледају на бочну улицу, светлוצала су сребрнатим срмама из накита за јелку, свићкала повезаним шареним лампицама, а у том веселом бљеску, на другом прозору, тамо где и данас стоји, плануо би Пинокио од гуме, са својим шпилхознама и шиљатим шеширићем.

Ноћ је била, рекох, језиво хладна. Снег се отопио још половином децембра, а нови не беше пао. Организатори Олимпијаде у Сарајеву, која је требало да почне за мање од месец дана, већ су паничили где ће и за које паре да навашају вештачки снег. Као што знате, не знам ти, Анамаријо, али Волдемар зна, то неће бити потребно. Пар дана након Божића нападала је најдебља снежина коју у животу памтим и одржала се преко два месеца.

Али, те ноћи зацарила је зацакљена голомразица.

Друштво се беше већ окупило. Дочекали су ме радосним покличима, а Прашина ме плесну по рамену, игноришући челичне бодље. Тај сам побратимски, подјебавајући, сељоберски поступак нарочито мрзео, што је он знао, па је намерно тако чинио. Рече:

- О! Ево нам га Биф Бајфорт!

Да, знали су за моју слабост према *Саксону*. Усхићен, Прашина настави:

- Кладим се да целе ноћи неће да скине јакну!

Као што и нисам. Али, шта човек са њим да ради? То је као када ти тренер натовари на врат да чуваш противничку десетку на предњој линији, само да би овај пред пуним стадионом од тебе правио волину, како му се прохте, а ти мораш да обављаш свој задатак у игри. Па, гледај шта ћеш.

У свом умивеном шминкерском издању беле кошуље на дијагонано закопчавање, бледих тексас пумпарица са опуштеним репићем белог каиша, надбијајући ме за читаву главу чистог лица под испегланом талијанком, Прашиновић је био изразито расположен да ме подјебава, али и то тек онако, узгред.

Рекох чистог лица. Можете да замислите моје, какво је тада било? Имало је такву концентрацију бубуљица, да сам могао да статирам у Марковићевој *Вариоли Вери* без икакве маске или шминкања. Бели козметки креч преко тога, те вечери, ствар је учинио још грђом, јер су се црвене акне и митисери помаљали кроз премаз као цомбе и каменице сеоског макадама.

Но, не марећи за то, Салома ми се снажно обесила око врата, у рвачком загрљају.

Салома је била ортак-риба, како смо онда говорили за тај отворени,

другарски тип девојке. На супротној страни скале налазила се ња-ња, она што се пренемаже и фемка. Салома је била хајдук-женска, да је мушко, мислио сам у оно време, била би, не бандит, него вођа банде или на челу злогласне бајкерске групе, какви беху *Друмски анђели*.

Распуштене, предуге смеђе косе, подигнуте минивалом, тако да је њена глава гледана од позади стварала утисак сестре-близнакиње главе Роберта Плента, извијала се и чашила у роботизованим покретима брејкденса, одевена у рубинцрвени боди светлוצавих шљокица, високо разведен над карлицама, одакле су гмизале смртоносне питонке ногу у црвенкастосјајном свлаку зимских грилонки, утичући у беле чизме сара подигнутих преко колена. Руке јој од рамена севаху голе, премазане некаквим светлוצањем по надклатицама. Није личила на Зузи, била је другачији тип девојке, кошчатог лица и некако четрвтасте виличне кости, дугог танког носа и помало оборених очију. Зенице јој беху лешник-зелене, чело више од Зузиног, ноге тананије, фигура вижљаста. Па, иако није била лепа, барем не колико Зумрета, када данас, са ове дистанце, погледам на ствар, закључујем да је Салома била куд и камо ближе мом обрасцу жене, него што је то била Зузи. Уосталом, ако ме Зузи само другарски готивила, како рекох, код Саломе нисам могао да погрешим. Једноставно, осећао сам неки јачи флуид или барем могућност да бих, евентуално, некад негде у повољној прилици, успео код ње. Па, шта ћеш повољнију прилику од ове о којој говориш, знам, рећи ћете. Али, пријатељи моји, није било тако суђено...

Да додам још и ово, Салома је била моје висине, мог стаса. Шкорпија, такође, што се са мном уклапало. Зузи је била проклети близанац, увек ни тамо ни тамо, или на обадва места истовремено.

- Немој да скидаш јакну! – узвикнула је Салома – Пустите овог баскетарског морона. Сјајно ти стоји.

Салома се није бавила спортом, за тако нешто није марила. Мада нам се музички укус није поклапао, она је била одушевљени дискофил, у то време брејкденсер, разумела је мој металски одијум према испразним ритмовима са синтисајзера програмиране меморије, као и потребу да вриштим уз *Саксон*, *Мејден*, *Меновор* и Ингви Малстина, млатиглавом разбацујући косу наоколо.

Салома је, заправо, била друга половина моје јабуке. Да сам то онда схватао, можда бих успео у томе да ове вечери, овог дочека, не буде. Али, било је...

Зузи је исто на себи имала боди, само смеђ и са мање шљокица. У грилонкама ноге јој дођоше мало пуније но иначе, али услед висине, беле наполеонке стајале су јој боље него Саломи.

Она ми рече само *ћао* и посла пољубац прстићем, заузета ђускањем на средини огромне просторије високог стропа.

Не знам како је изгледао распоред просторија у овој кући док је ујка Милутин у њој живео, али су Саломини родитељи очигледно пробали преградни зид и направили вагонску дневну собу, са четири прозора на бочном и два на фронталном прочељу, по кубатури равну сали за састанке СОУР-а каквог привредног колектива, како се у оно време говорило.

Прашина се, поздравивши ме, одмах завалио на софу и са подлактицом на танком металном руконаслону, гледао Зумретин брејкденс, чинило ми се, са неким подсмешљивим одобравањем.

Сточићи, сталци и слични предмети беху одмакнути у стране према окићеним ормарима и зидовима, са чијих су молераја боје кала, још из времена када се ова кућа налазила у власништву ујка Милутина, падале срме, спирале бојених папирних трак, закуцани украси од јелке на узицама, низови лампица. На сточићима и комодама стајале су шатуле и чиније са грицкалицама и коцкама чоколаде, на сточићу овал са сендвичима и паштетама, а на комоди при зиду наспрам бочних прозора кристални тањир на постољу са добош-тортом исеченом на коцке. Испод фронталних прозора налазио се музички стуб, јединствена стеро формација са свим могућим елементима и носачима звука оног доба, снаге 2 пута 70 W. Јелке није било. Као ни алкохола.

Једини сам пушио и одмах запалио. Салома ме сањиво погледала.

- Где су ти матори? – упитах је.

Одмахнула је главом, плъуснувши ми косу у лице, што је уједно био и одговор на сувишно питање, као и позив на дивљи брејк.

Нисам умео да брејкујем. Нисам умео ништа друго, него да вриштим, урлам, режим, млатим главом, бичујем косом и имитирам гитаристу или певача. Салома за то није хајала. Зграбила ме у стискавац и као да са стереа, који је стајао тамо где рекох, на једној плиткој витрини, не бупа то што бупа, него свира некакав валцер или танго, почесмо да се ломимо одсечним корацима, испод шљаштеће звезде окачене о лустер.

Чудим се и сада да ми је Салома, чак и у таквом тртнутку, деловала некако далеко, попут нечег *то не би требало да буде, никако*, а зашто, Бог свети зна. Некако сам убедио себе да ми се не свиђа довољно или, пре, да није за мене.

У једном тренутку Салома се одвоји и испружи руку према прозору:

- Гледај онај дебилизам – рече, показујући на гуменог Пинокија – Донела ми Зузи за Нову годину.

И забаци главу у махнитом смејању.

Међутим, ја нисам видео Пинокија на дасци окићеног прозора, како се распламсава жутом кошуљом, плавим шпилхознама и шеширићем, својим оживелим ружичастим месом, по ћуди веселих лампица. Видео сам софу испод прозора, на њој заваљеног Прашиновића, а на његовом крилу успаљену Зузи како му се беси о врат и грицка уво под таласом талијанке. Његово бестидно, готово цинично миловање гмизало је њеним облинама, утегнутим у боди и грилонке, док је удобније намештао на свој понос у фармеркама...

- Опрости, Анамаријо, не желим да будем вулгаран, али ради потпуније слике тог безвезног типа, додаћу да се хвалио како има највећи у разреду, у целој гимназији.

Анамарија ништа није рекла. Волдемар се цинично закикота.

- Ваљда је хтео да јој га демонстрира, док му је на крилима – наставио сам – Е, глупа Зузи!

Утом ме Салома узела за руке и повукла прстима преко челичних бодљи на рукавицама.

- Слушај, немој случајно да правиш глупости овде – рече.

- Ма, не брини! – одговорих јој – Него, нема ничег осим кокаколе?

Салома се загледа у мене упитно, заставши са ишчашеним њихањем. Онда одмахну главом и рече:

- Има, у подруму. Торма је алкос. Штека доле. Има чега хоћеш – потом додаде, провлачећи танану линију разочарања кроз тоналитет свог јаког, грленог гласа – Иди доле, ако хоћеш...

- Хвала, Шћепо – рекох, полазећи према подруму – Не брини, нисам дошао да ти правим срања.

Можда, ето, због оца алкоса, Салома није трпела кад неко од њених другова пије. И једино се тај детаљ није уклапао у њен портрет, што су га моја сећања, свих ових година, вајала.

Окренух се на излазу из велике, свечарске собе. Тамо, на софи под прозором, у ком би Пинокио, обасјан чаробним лампицама, плануо, Прашина је љубио и мазео Зузи, држећи је на крилима. Она се похотно врпољила, намештала и узвраћала грабљива миловања и пољупце у грчу. На средини собе Салома је остала сама под осмокраком звездом од колачарске хартије на лустеру, да се ломи у неприродним, геометријским трзајима брејкденса.

10

Када сам за собом затворио врата, нађох се у тутумраку кућерине, у који се, отупљен, пробијао брејкденс једним те истим бупе бупе ритмом. Кажем за ту тмину *тутумрак*, јер није иста као она, што бива када се током ноћи погасе светла у стану у некој згради или солитеру. Или у новијој кући. Ова тмина је као и тмуша, некако прашњава и потуљена, настањена наказним утварама, осаджана неисказивим ужасом, док је оно што по њој од уочљивих ствари тути, носећи најбаналније називе, разбацано и редовно прашњаво комађе кознакадашњих фурнира, острањено кривудаваим бондрук-зидовима углувелог молераја и стропом чији каратаван урања у претеће плаштеве аветних сенки, налик на ваздушасте пешеве црног реденгота или претерану пројекцију развијених крила слепог миша. Тај тутумрак обавезно смрди на мемлу и базди на ужеглу прашину, ма колико, можда, предмети и њихово физичко упросторење зидовима одисали уредношћу редовног пајања и пребрисавања.

Привикнувши очи, пронашао сам врата од подрума. Поред рагастова, напилах старински прекидач за светло. Шкљоцај изведе трошно степениште на угуљено светло, свега пар оједених степеника заправо, јер се није радило о правом подруму. Рекох вам, уосталом и видели сте, да су ове старе пиварске куће на тој страни подизане на високом темељу, због честих поплава и појаве клизишта. Услед тога, правог подрума ту није ни могло да буде. Пре се радило о некаквом сутерену, чији су прозори под стропом избијали читав метар изнад уличног тротоара, барем тамо где се линија кућног пода, односно раван

високог приземља, уздизала на највишу тачку изнад уличне радијале, која је опадала према пружном насипу.

Доле сам истим таквим прекидачем упалио шкиљаво светло сијалице под орђалим абажуром, која није могла да има више од 40 вати. Угледах редове дрвених полица са уредно наслаганим теглама зимнице, заптивеним целофаном и гумицама. Ајвар, туршија, кисели краставци, зелени парадајз, фефероне, жућкасти бокори карфиола. Изнад њих стајале су тегле са џемом и слатким, а сасвим горе зелене флаше од киселе воде са соком од парадајза. На средини подрума или, ако хоћете сутеренске просторије, ширило се бело пластично буре са главицама киселог купуса у розикастом расолу.

Где ли Шћепан држи пиће, питах се, шарајући погледом окол. Доле је било, ух, лед ледени. Кућу су грејали у оно доба популарним ТА пећима, али оне су издувавале топлоту искључиво у просторијама где чељад обитава, не и овде.

На супротној страни од оних полица, угледах некакав сулундар, згужвану ћебад или шта већ слично томе, некакве сандуке, основу бицикла без точкова, две при зиду сложене фосне, савијену ужад, по зиду извешан различит алат, од малих грабуља и ашовчића, до маказа за сечење ивице травњака и маказа за сечење печења.

Флашу са ракијом, гајбицу пива, картон вина, флашу вотке или вињака, из тог асортимана не угледах ни један специмен. Није ли ме Саломе преварила, презриво упутила у ледени подрум, да глуварим овде и ударам главом о плеснаве зидове, као у игри тутумиша, зарад епитимије, јер сам се усудио да покварим наш плес. Можда је она хтела те ноћи, ласкам себи, мене да смува?

Изненада нагазих нешто што крцну под мојом мартинком. Ништа нарочито, розе пластични лавор за растварање кречног праха, спуштен или бачен испред белих овалних кутија са бојом за кречење.

Осујећен, окренух се да изађем из подрума, када у рагастову опазих прилику.

Био је то ујка Милутин.

- Не сери! – огласи се Анамарија широким тоном, разјапивиши поглед – Преображен?

Волдемар одмахну руком и направи покрет целим телом, као да хоће да напусти салон. Онда се опусти у фотељи, завртевши главом.

- Ви сте обоје луди – рече, као да полаже оружје – А ја још луђи кад седим овде и слушавам ово.

Сачекао сам да се обоје умире.

- Причај! – заповеди Анамарија узбуђеним гласом.

Осмехнух се на израз стрепње, у који се сложише меке црте њеног лепог лица.

- Не, Анамаријо, није био преображен. Био је потпуно исти као два дана раније на гробљу, у истом оном демодираном, изношеном и окраћалом оделу...

Са том разликом, да се сада указао без шешира. Проћелава глава била му је слепљена од зноја, који се крупним капима светлуцао са његовог

лица у грозници, а и оно одело тамнело се испод пазуха од натописе. Набоде ме на свој укочени поглед, у ком улових титрај неприродне напетости, неке запаљености сличне лудилу или потпуном нервном растројству, као и горчину прекора, али не и изненађења што ме види. Уосталом, рече:

- Знао сам! Будало!

Глас му је одјекивао на глувом светлу сутерена као бат мацолe по камену, осећао сам како неприродни немир бије из целе његове појаве, попут некаквог ваздушног таласа распада и консеквентног урушавања целокупног његовог сопства, физиолошког и душевног. И још нешто...

Од ујка Милутина разносио се немогућ вучји смрад, као да се стотине варги наједном нашло доле, ту где смо стајали. Познато вам је како се кроз устајалу мемлу, плесан, ужеглу прашину и ледену непроветреност јаки мириси, нарочито они оштрог карактера, проносе као да имају сечива и просецају сопствене тангенте кроз синусе.

- Ујка Милутине! – готово завапих – Немој! Они нису ништа криви! Упркос снажној вучјој дуји, која је морала да делује попут паралишућег шока, а уједно у складу са његовом причом на гробњу, тражио сам у његовим рукама или негде под сакоом кухињски нож широког сечива, онај за свињокољ, какавим је намерио да их масакрира, али његове шаке беху празне, као што ни испод сакоа ништа слично није извиривало.

- Бежи будао! – викну тада на мене – Почиње...

Уклонио се из рагастова да ме пропусти, а ја устрчах горе.

Улетео сам у свечарску собу, треснувши вратима за собом.

Салома се укопа у свом брејковању. Зузи и Прашина подигоше главе из пољупца. Сво троје загледаше се у мене.

- Ту је! – викнух ван себе – Доле је! Бежимо! Сместа!

Онда се погледаше међусобно.

Салома врати зачуђени поглед на мене.

- Ко је доле? Зашто да бежимо?

- Он је луд – зачух Зумретин глас – Пусти га, молим те!

Тада прискочих софи и повукох Зузи за руку.

- Бежимо, људи, док још можемо!

Викао сам. Зузи слете са Прашининих крила и бупну на под.

- Јаој! – врисну – Шта ти је, морону један? Јеби се!

Окренух се Саломи и њу повукох за руку.

- Шћепо, кидај! Побиће нас све!

Међутим, Салома отрже руку и загледа се у мене, овај пут прекорно.

- Не знам шта си нашао доле. Матори је све то лепо сакрио или барем мисли да је лепо сакрио. Изгледа да није...

- Шћепо! – повиках – Нисам нашао никакав алкохол! Ништа нисам окусио!

- А рекао си да нећеш да ми правиш срања – прекиде ме грубим, равнодушним тоном.

Међутим, нечије снажне руке гурнуше ме ка вратима.

Био је то Прашиновић.

Да, Прашина је скочио чим му је Зузи слетела са крила.

Сада ме гурнуо према вратима и исправио се испред мене, без икаквог гарда, са капиталом презира према челичним бодљама на мојим рукавицама.

Ух! Како сам мрзео те робусне типове са бејби фејсом, те силеције дечјег лица, какав беше Гордан Прашиновић.

Стајао је на недопустиво кратком растојању испред мене, пуцајући од свести да може да ме среди једном и то левом руком.

- Ајде, креле, губи се! Испаравај!

Погедах Зузи, која је устала са пода и презриво ме одмеравала.

Ма, шта презриво? Са чистим гађењем.

- Сада ће да дође његов рођак вукодлак и да нас растргне – рече и прасну о одвратан, али заиста одвратан смех. Затресла се прво од неког кикотаваог штупања, онда окренула према Саломе и развукла јак грлени зацен, какав се, можда, чује у ноћи вештичијег сабата.

Сећам се добро да се Салома није смејала. Гледала је Зузи, као да је не познаје, онда се са изразом леденог прекора окренула према мени.

Тада ме пуче о леву страну главе, више слепоочнице, ћушка.

Бар да је била ћушка. Прашина ми је опалио чвргу, обичну чвргу, на шта се Зузи још јаче зацени.

- Магла, бре, мајмуне! – дрекну Прашина гласом који је наговештавао наступајућу хистерију, а било нам је свима познато како уме да буде незгодан када га обузме та изнагљена хистерија на кошаркашком терену, али не дај Боже и изван њега и он је то добро знао...

Врелина ми јурну у очи и без речи изјурих из Саломине, ако хоћете ујка Милутинове куће, на залеђену, суву улицу.

Хтео сам да бежим, да не станем све до Ердоглије, да оставим све ово иза себе заувек. Бесна немоћ шчепала ме за грло. Ни гласа да вичем више нисам довољно имао и у један мах помислих, ма шта ме се тиче, нека их унутра, али само што сам истрчао на улицу, зачух иза себе проломан, нељудски крик из сутерена куће.

Урлик, налик грмљавини, сједињен са сопственим понорним одјеком.

Укопао сам се и окренуо према кући.

Кроз окићене прозоре ништа се јасно није видело, али се дознавало некакво промицање и гужвање. Тада се огласише и другачији крици. Урлици, вриштање, запомагање женских гласова, цепање женских грла. Потом и један пренеражени, престрављени дечачки урлик, јадно очајничко цепање дечачког пискутавог гласића, који је нетом одзвањао самоувереним мужевним мутирањем. Потом се зачуше тупи ударци, некакво коматање, нејасна ломљава, а о прозор шикну тамни млаз и слину се низ светлуцаво стакло.

Крв је шикљала у окна, по украсима, ударајући о стакло, које се потресало и није то била само крв. Стајао сам прекопута, на супротној банкини улице и тога се лепо сећам: неодређени, безоблични парчићи ударали су са расплуснутом крвљу о прозоре. Једино је онај Пинокио неким чудом остајао нетакнут, њега је пљуштање крви некако заобилазило.

-Јеботе! – огласи се Анамарија и поскчи на каучу.

- Дај, не сери више! – огласи се и Волдемар.

- Добро, хоћете ли да чујете до краја?
Нису одговорили. Ја, једноставно, наставих:

Наједном је све престало. Утихнуло. Низ заплъуснута, искићена окна, сливала се крв, тамноцрвена, смеђа или скоро црна, гледано са места на ком сам стајао, крв са аморфним комадима, а чега другог, ако не покиданог меса, дроба, опилцима раскршених, почупаних костију. Међутим, унутра се више ништа није помицало, нити се оданде ишта чуло, поред углувелог брејкденса са стереа.

Град је у даљини, у свом центру, тамо преко реке, освитао ватрометом, који се распрскавајуће проламао над усивелим вертикалама солитера и силутеама антенске прашуме на кровним плочама зграда, у рубинским бојама, проблеснут бљештавобелим експлозијама и тренутним светлоснозеленим галаксијама. Рафали петарди, а можда и прави рафали из аутоматског оружја, разносили су се над аветним контурама градских насеља, утонулим у некакву искричаву глацијалну измаглицу, брисали кроз њу с караја на крај пуном месечином обисерене ноћи, као да је рат, као да се у том од пијанства и ждрања побеснелом граду, са хиљадама својих попаљених станова у виду светлосних квадрата посејаних водоравном геометријом зграда и уз репре солитера, збрканим гомилама кућа и чатмара низ валовите падине окоља, бије нека битка, попут оне из октобра '44.

Стајао сам одузет, скамењен, не на сопственим ногама, погледа укоченог на заплъуснутим окнима ујка Милутинове родне куће. Веселе лампице, разведене при њиховим горњим крајевима и даље су свићкале, рубинизирајући сливање крви на час, чинећи да се растаче стаклом попут неког гушћег рубинског светла, али и даље светла, а не твари. Ти сливови, бирајући путање по сопственој ћуди, ометани су згрушаним тамнијим залепинама, које су објаживали и надливали местимично. Напокон, неколико паралелних токова засвело је и самог Пинокија, насталих од распрскавања о окно изнад њега.

Подигох поглед на кров куће. Горе се указа силуета коју нисам, уочивши је, могао себи одмах да објасним. Изгледала је као неки огроман вук, али вук у људском, мушком оделу, чији су штепови попуцали, те у виду сопствених покиданих пешева, рита и фронцли поставе, виси одасвуд са његовог трупа. То створење имало је јаке вучје ноге, са шапама и канцама, као и чељуст и главу шпицастих ушију, њушку и све друго вучје, обрасло тамним крзном. У једном тренутку подиже главу на бисерносјајни уштап над Метиним брдом и усука отегнути, језиви крик.

Погледах на ту страну, неспособан да свом разуму и свести положим рачун о овоме што видим, али тек тада озбиљно посумњах у своје ментално здравље.

Горе се, на скверу, као да шишти из котла, бесно око себе окретала ваздушна приказа, ковитлајући се тако махнито, да се од артикулисаног облика разазнавала тек глава под некаквом дроњавом капуљачом и канце које израстаху из муљавог шиштећег дима, који се на махове дознавао, можда, као подерани плашт, или, на трен јасније, као кожаста крила срасла са тим канцама као сопственим рукама и делом своје

бозбожне анатомије. Али та утвара намах и нестаде, отшиштавши бесно, баш као из прегрејаног неког котла на граници експлозије, некуд увис, где се развеја без трага. Међутим, одозго, од *Бриона*, низ улицу потече поворка некаквих сеновитих прилика. Изгледали су као људи, у мушким оделима каква су се носила пре готово пола века. Али, то нису била бића од твари, од уобичајене материје, а ни њихова одећа. Свака од тих приказа изгледала је сатворена од кондезоване паре. Међутим, кретали су се низ улицу као да имају нормалну тежину. Заправо, деловали су попут правих и потпуних људи, у неком свом ваздушастом одливку.

Дошавши до куће, погледаше на звер на њеном крову. Вук у поцепаном оделу тада вештим, снажним скоком прилеже на улицу и крену пред њима, вучјим својим ходом, дакле четвороношке, режећи, завијајући, а они за њим, као за својим лидером, расуше сребрнастом илуминацијом уштапом обмивене улице хор гласова, ваздушастих, баш какве су биле и њихове појаве.

Повукох се дубље у сенку куће прекопута, мада на мене нико од ових никакву пажњу није обраћао, као ни вук у поцепаном оделу, њихов предводник.

Помислих тада да су ове ваздушне авети, заправо, страдалници из лагума капислане, мученици иза Грововићевог улаза, сени неопојаних покојника. У погледу тога ко их предводи, за ким иду, ни на тренутак се нисам налазио у недоумици. Животиња се лако успентра уз степениште пешачког моста над пругом. Авети су неке пошле за њом, неке, пак, зађоше кроз врзину према насипу. Изгледало је да ништа из материјалног света за њих не представља озбиљну препреку, као ни за звер која их предводи. Ова је већ силазила низ супротно степениште моста и грабила мрачном пиварском улицом, док се за њом поворка утвара формирала неким својим природним редом од оних што су за вуком силазили с моста и од других, који прегазише пружни насип и врзину супротне обале.

Одлазили су према центру града. Куда или коме? Бог ће знати. А центар је грмео у веселом бесу, славио, праскајући ватрометом у глацијално небо, уз одјеке рафала и појединачне детонације.

11

Повратио сам се и утрчао у кућу. Боље да нисам, јер то што сам унутра, у свечарској соби, затекао, тешко је испричати. Могу се, заправо, поређати сви детаљи, по њиховим тачним описима, са којима су се углавили у моје сећање, али утисак са каквим су себи ископали у том истом сећању своје вечне раке, готово је немогуће изразити.

Ипак, рећи ћу вам, барем то, како је изгледало, шта сам тачно видео. Прво ме на поду дочекала Саломина откинута глава, исколчених очију, положена усправно, као неки трофеј на сред собе, тачно испод оне украсне звезде што је висила са лустера и поред ње приказ њене из самих карлица ишчупане ноге. Остатак њеног тела лежао је нешто даље према комоди са стереом, расеченог грудног коша. Крв и ткиво натапали су боди са шљокицама, а зјапина ишчупане ноге зевала је

под абдоменом, чинећи бесмисленом даровану јој богату привлачност карличног дела и сада само једне бутине. Изломљене руке биле су састављене са трупом, заувек заустављене у деформисаним покретима, ишчашено су лежале размакнуте на поду натопљеном крвљу са сунђерастим кнедлама њених покиданих плућа. Чини се да сам могао да видим и житки зализак срчаног мишића у грудној процепини, непомичан и сада сасвим бескорисан.

Погледах на софу. Прашиновић је лежао потрбушке, истргнутог кичменог стуба са све ребрима, врата поломљеног, главе смрскане о метални руконаслон софе. Са ње се цедила крв у бару по којој су се гњецали парчићи његовог мозга. Метална ручка наслона била му је заривена у главу кроз смрскану чеону кост, дубоко, тако да су се нос и распреле очи из којих је текла црна слуз, као и укочено разјапљена уста са целим испалим језиком налазили испод ручке, облепљене пенастом масом његовог роизикастог мозга, док је теме са косом налегло заглављено на њу. Кошуља му беше сва у натопљеним фронцилама дуж процепљених леђа и истрганог низа пршљенова с ребрима све до појаса. Бескорисне руке падале су, изгребане, али не и поломљене, изгубљеним шакама у локву крви под софом, као да врховима беживотних прстију повлаче по њој. По прозору више њега, по зидовима, по украсима и разапетој срми, цдиле су се грудвасте залепине његовог раскомаданог ткива. Свићкањем лампица дуж прозора, његова истргнута кичма израњала је из разјапљених леђа по идиотском ритму брејкденса, који је још увек бупао у кутијама звучника, подрхтавајући њиховим мембранама.

Потражих погледом Зузи. Бачена на зид супротно од софе, на ком је оставила сливајући траг, лежала је строваљена испред комодe, одбачена падом са њене равни, покрививши сталак са тортом и зделе са грицкалицама, које су се на поду натапале у њеној крви, у којој се основа са парчића добош-торте разгважала, претварајући се у нешто налик на розикасти кох. Зузи је лежала на боку, главе неприродно изокренуте, тако да јој је доња вилица стајала нормално у односу на врат, док горња са носем и остатком лица беше окренута на горе, према комоди, као да има тежак фацијалис. Једно око стајало је нормално, мада замрло, без сјаја. Друго није имало зеницу. Једноставно, нестала је негде под челом или слепоочницом. Али, оно што у њеном случају беше најгоре, то је просута дроб из распореног стомака, од подгруди, па све до стидног дела. Њен смеђи боди понајмање од све одеће на њима беше натопљен крвљу, распор је зјапио тако прецизан, као да је дело хирурга. Из њега су на под куљала њена црева, житка, крвава и пуна гована, тако да се подизао немогућ смрад. Изгледа да се Зузи пре него што је звер дохватила, унередила, јер су врло мало окрвављене грилонке низ бутине захватиле натоппине другачије боје и природе.

- И немојте да вас сада шокирам, запрепасти и не судите ми преко, али ћу вама, као пријатељима, рећи шта сам у том тренутку, сагледавши распорену Зузи, помислио: *Како је могуће да се човек уопште заљуби?* Ево, рецимо, ово створење, за којим сам жудео са свим немирним латицама у абдомену, исто тако говњавом, изнутра је

сам смрад и фабрика гована. Немој тако да ме гледаш, Анамаријо, а ни ти Волдемаре! Била је то само тренутна, самоникла помисао. Наравно да сам био згрожен, ужаснут и да ми је било, мало је рећи жао или томе слично. То је био свепрожимајући, скрзирајући шок. Викнуо сам што сам грла, даха и плућа имао:

- Ујка Милутине, стрвино проклета!

И истрчао, изјурио из уклете кућерине.

Трчао сам, помахнитао, све до Ердоглије. Моји нису били у кући, него негде на дочеку. Имао сам присебности да се скинем, да бацам одело са себе и побегнем у кревет.

- Сереш! – одсече Волдемар – Како си могао да заспиш?

- Види, овако – рекох – Мој матори је боловао од хипертензије и узимао гомилу лекова, међу којима је било и јаких седатива. Знао сам који су лекови седативи, мислим да се тај који сам попио звао *анаурин*, нисам сигуран. Свеједно, шинуо сам троструку дозу и онесвестио се, дрхтећи под јорганом, у року од десетак минута.

- За то време си могао да позовеш милицију – примети Волдемар.

- И шта да им каже? – улете Анамарија ватрено - Дошао мој рођак, ликантроп, пардон, по српски *вукодлак*, и све их искасапио?

- Баш тако – заврших мирно, а Анамарија се, задихана, загледа у мене.

- И? – подстаче ме нестрпљиво.

- Не знам колико сам дуго био у тој несвести, дубоком сну, каталепсији, кроз шта сам већ прошао, међутим, током тога добио сам, не знам како, такву грипчину, да сам лежао наредна два месеца. Како су ме матори пред зору, када су се вратили са дочека, затекли ту, а већ сам, кажу, био врео као ТА пећ која није издувала акумулирано, закључили су да никуда нисам ни одлазио, да ми је још исте вечери било толико зло, те да сам, узевши погрешне лекове, на које сам у бунилу набасао, бацио себе у такву хибернацију, што су лекари дијагнозом формализовали, а ја првом самосвесном приликом потврдио. Дакле, на дочеку код Саломе нисам ни био, уосталом, на моју срећу, претходних дана нисам ни помињао тај дочек, нити су ме они, мислим родитељи, питали код кога идем и идем ли где. Рекох вам да рукавице, оне са бодљама, нисам скидао целе вечери, те тако никакве отиске тамо нисам оставио. Изгледа да ни мартинкама нисам ни у један траг крви угазио, а како је напољу било суво, нисам ђоновима ни блато у кућу унео, по онако ниској температури ни прашину, наравно, а како ни снега није било, нисам нигде ни око куће, нити, пак, низ улицу трагове корака оставио. Јастук, који сам измазао умуљаном маскарном, није на себе никакву пажњу обратио, па тиме ни ма какву запитаност. И, ето. Верзија коју сам накнадно чуо, адресирана је на трагедију изазвану детонацијом ручне гранате, који је неко, највероватније младић присутан на журци, прокријумчарио из неког од војних магацина, о чему ће повести истрагу.

Каква, црна, истрага? Јасно је да ту никакве експлозије није било, чак ни обичне петарде. Па, кућа би морала у том случају да плане, да изгори до темеља! Случај је заташкан, није једини у оно доба и то је то.

- А њени? – упита Волдемар, завиравши у празну кристалну коцку, на чијем се дну црвеноо суви траг коњака – Мислим Саломини родитељи, наравно и Зузини?

- Да? – подржа га Анамарија.

- Све што знам – рекох – чуо сам касније. По повратку у школу променио сам смер. У другој години то се још могло. Прешао сам на друштвеноекономски, што је била сјајна солуција да у трећој трајно побегнем од математике. Одељење друштвеноекономског предумерења ишло је у супротну смену, тако да ову пређашњу екипу више нисам ни виђао. А чуо сам да су се Шћепан и Алма одселили још те зиме. Куда? Нико није знао. Смајл је полудео, смештен је, ваљда, у Ковин, где се и сада налази, уколико је још увек жив. Амина се вратила у Црну Гору и доле, ваљда, преудала, шта знам.

- Јебем ли ти! – огласи се Волдемар, после краће станке – Мајке ти, како да у граду нико не сазна за то? Ево, ја први пут сада то чујем? Поглед му је светлуцао напола или начетврт шеретски, као да емитује двојну поруку, у смислу да сам све ово налагао. Међутим, Анамарија ме гледала искрено потресена. Она је била убедљиво млађа од нас, уз то Крушевљанка, од скоро у Крагујевцу, тачније од када се удала за Волдемара, те сведок доба у ком се дешава ово што сам испричао није ни могла да буде.

- Е, јеби га, Волдемаре! Рекох ти да је случај заташкан и то, по свој прилици, брижљиво. Није се радило о макар коме... Пазили су да случај не доспе у новине или на телевизију, да се што пре заборави. Није то било као данас, када не можеш да избројиш електронске и писане медије, када не успеваш да похваташ све могуће информативне агенције, кабловске и сателитске програме, да не говорим о нету, бежичном на првом месту, него два програма државне телевизије, исто толико радијског програма, десетак дневних листова и неколико недељних ревија. Уосталом, сети се тих времена. Ерозија система на свим нивоима, свестрано и одасвуд, незадржива. Економска криза која галопира, лавина национализма већ грми на утакмицама и тутњи, мрвећи све пред собом, а пара све мање. Све је то ишло тада у пизду лепу материну и то спринтом. А они су, ипак, били деца естаблишмента, не заборави...

- Ма, дај! Ипак, такав случај – насмеја се Волдемар, мада се видело да му није смешно, као да се тим смехом вештачки бодрио – Шта кажеш? Ујка Милутин *вукодлак*? Поздравио те Глен Данкан...

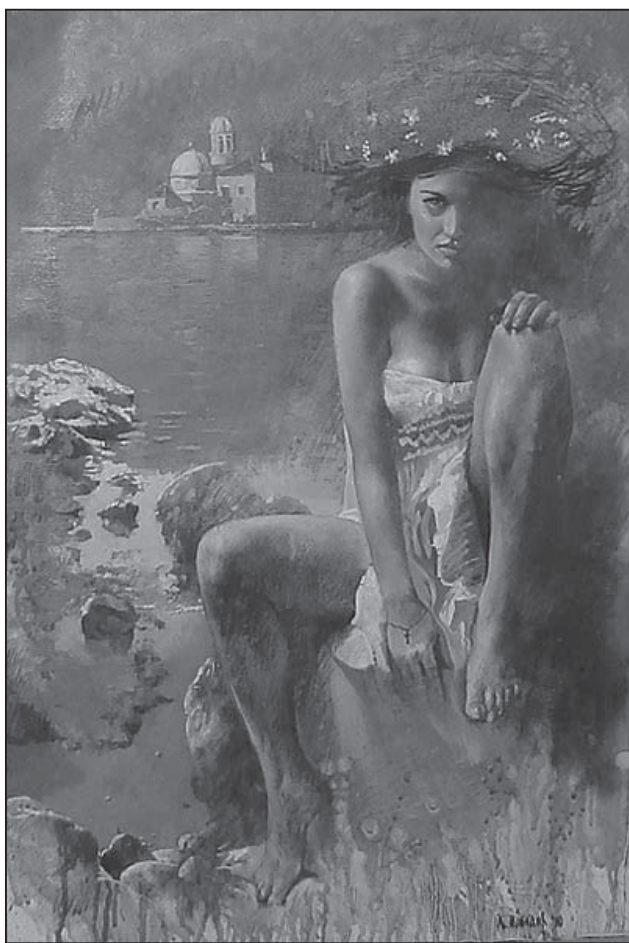
Утом нечија стиснута шака снажно залупа на прозор до улице. Ја сам седео у фотелји леђима окренут прозору, Волдемар с ону страну сточића, наспрам мене, а Анамарија, рекох, на каучу, између нас, лево од мене, при зиду. Сви се тргосмо, Анамарија врисну и скочи с кауча. Волдемар је умири покретом руке, устаде, обиђе ме и померивши крило завесе, погледа на улицу.

- Нема никог – рече.

- Јаој! – понови Анамарија и потрча из салона.

Изјурила је на бочну терасу вагонске куће, ми за њом. Иако је падала киша, никоме од нас не паде на памет да дохвати један од кишобрана у кишобранској корпи поред врата.

Анамарија сиђе степеницама до улазне капије, у равни са прочељем куће и загледа се низ улицу. Волдемар и ја урамисмо је на капији. Волдемарова кућа је на средини улице Цара Лазара, са доње стране, према центру града. Лево од нас, дакле према главној улици, илити Булевару краља Александра Првог Карађорђевића, на мокрым тротоарима није било никог. Међутим, десно, низ перспективу улице према Карађорђевој, нашом страном корачао је тротоаром, леђима окренут, без кишобрана, у староскројеном оделу окраћалих ногавица и рукава, са шеширом на глави, човек у одмаклим годинама, мршаве фигуре, кракат. Подсећао је на ујка Милутина.
Да ли је то био ујка Милутин?
Нисам сигуран...

траг прозе - Александар СТАМЕНКОВИЋ

Ото ОЛТВАЊИ

ИЗОЛА

1.

Полиција нам пресеца пут док носимо штафету. Не вреди ми да се правим блесав. Око врата носим црвену мараму, на глави тамноплаву капу са петокраком и сви су их видели. Од зноја ме сврби ћела испод перике.

Професор, Ена и ја трчимо у врсти. Ена носи плаву перику са плетеницама, а до струка, као и ја, пионирски комплет са белом кошуљом дугих рукава које јој покривају тетоваже змајева, мртвачких лобања и трновитих пузавица; испод паса јој таласа лепезаста теget сукња коју је теже испеглати него сашити, док по асфалту куцка лакованим ципелама као да степенује. Профа носи раднички комбинезон са патент-затварачем завученим до грла. Уживљен у улогу, гледа право пред себе, у десној руци стискајући резбарени дрвени цилиндар, лични свети грал. Накратко се одвајам од свог тела и лебдим изнад нас; увиђам колико кретенски изгледамо, костимирани маратонци са којима се неко грубо нашалио слагавши их да је забава на коју иду маскенбал.

Каскајући средином булевара игноришемо саобраћај око себе. Шофери углачаних теренских возила лежу на сирене и заврћу воланима у задњи час да нас избегну, иако изгледају као да најрадије не би. Ухвативши кривину десним крилом, како нас је Профа учио, пролазимо кроз крезубу барикаду. Полицајци спремно сакупљају опрему и звецкају за нама.

Догурали смо догде јер су снаге реда и мира уводиле ред и мир на два протеста у центру града, али просветни и обични радници нису били заплашени. На вест о нашем појављивању, власт је обрала вишак с оба кордона и послала га на нас. Ову прилику да шчепа Федеративце није смела да пропусти.

Тротоаром дахћу новинари домаћих и страних телевизија, али ми смо у форми, лако их остављамо за собом. Не љуте се, пали смо им с неба, гарант гледаности, продатих тиража и кликова који живот значе. Највећи медијски кер показао је зубе убацивши у игру цип: његово возило нас стиже и мили крај нас, док камерман виси кроз

отворен прозор. Ена му шаље пољубац у објектив.

Људи застају на раскрсницама, тапшу, звижде, шкљоцају телефонима. Један пролазник нас гађа начетом бананом, пројектил пролази високо изнад Ениног рамена, није морала да се измакне. Наши симпатизери заскачу нападача. Два табора толико се кошкају међу собом да више нико не стиже да буде отворено насилан према нама.

Трчимо. Сунце блешти последњим црвеним блицом пре него што зарони за крошње. Околиш тамни. У ваздуху осећам слаткасти мирис јоргована, липе и тополе, толико да сам на ивици да кинем.

Десно остављамо Кућу цвећа, чију унутрашњост познајемо боље од обичних посетилаца, ту где је од 1980. године последњи дом једног славног тела или празно гробно место, зависи у коју причу верујете. Заврћемо лево.

Капија стадиона не види се од шлемова, провидних штитова и шуме палица. Никад ми неће бити јасно зашто је зову опремом за разбијање демонстрација када њом само демонстрирате силу. Док смо се замајавали са резервним тимом полиције, први тим је предвидео куда идемо и сачекао нас. Брка испред полицијског вода игра се мегафоном, чика нас, нада се да неће морати да се огласи. Али шта год да одлучимо, као да поручује, овуда нећемо проћи.

Иза капије стадиона нема живе душе, шупље одјекује сваки звук у мајској ноћи. Природа је утихнула, и она осећа претњу. У јавности никад до сада нисмо показали страх, ништа од овога не би имало смисла да јесмо, али био бих глуп да нисам забринут. После неколико корака, ударићемо у живи зид и то ће бити крај. Не могу ни да претпоставим шта ће бити после. Наш добри професор делује опуштено, али и то ће се променити. И он ће једном морати да призна пораз.

Не стајемо.

Док трчимо, помишљам како само чудо може да нас спасе. Само нам је једно мало чудо потребно.

2.

Светолик Зарић Заре био ми је професор српског у средњој, а у то време водио је и нашу скромну драмску секцију. Срели смо се десетак година после моје матуре, у слабо осветљеној Кнез Михаиловој. Имао сам утисак да нисмо ни могли да се промашимо, јер смо били међу ретким шетачима који нису ходали хипнотисани светлом телефонских екрана.

Срео сам га у прави час. Ко зна шта би се десило са мном да нисам.

Стајали смо и гледали се. Профа је био шездесетогодишњак у кишном мантилу, са шеширом на глави, елегантан чак и у јефтином оделу, подшишан изнад ушију, више налик пензионисаном официру него просветном ветерану. Био сам напољу зато што ми је доктор преписао шетњу: био сам сувише млад за крвни притисак 160/120. Што се Профе тиче, могао сам да претпоставим зашто је одлучио да

протегне ноге: поглед му је и даље лутао тамо где нико није могао да га прати. Увек је радио на нечему, у глави или са ђацима, трудећи се да заборави проблеме код куће, какви год били. Или су бар некад деца тако тврдила. Деца често нису знала шта причају.

Када се дозвоао у овај свет, одмерио ме је. Нисам био сигуран шта види. Није био разочаран, али га нисам ни уверио да је ономад мирне савести смео да ме пусти у свет. Одлучио сам да му не кажем где радим.

Једва смо нашли где ћемо да седнемо. Прошли смо поред реда банке, апотека, продавница патика и мобилних телефона, исте анимиране позадине која се вртела у круг. Гледао је све објекте унезверено као да тражи познату кућу која се увукла у процеп између две зграде.

„А нигде посластичарнице, јеси ли приметио?“ Завртео је главом.

Прошли смо кроз хаустор и ушли у двориште предратних зграда. „Ту је негде“, понављао је себи у браду. Пренео је нервозу на мене, као да се утркујемо са некаквим полицијским часом. „Тајна је знати живети у тренутку“, рекао је. Заре је то умео, само што је то увек био неки други тренутак, не онај ког су сви други проживљавали. „Аустро-угарска, Совјетски Савез, Чехословачка, Источна Немачка, Југославија“, говорио је. „Земље које више не постоје. Не оне које су промениле име. Оне којих више нема.“

Нисам знао шта да му кажем.

„Људи заборављају како је некад било“, рекао је. Ја се нисам ни сећао. У земљи о којој је говорио, а мислио је само на једну, нисам живео ни дана. Била је то земља мојих родитеља о којој су данас ретко говорили.

Тад ме још није забринуо. Увек је имао своје бубице, због чега смо га и волели; због њих је на крају изгубио посао. Данас се код просветара није толерисало таласање, али он би вам рекао да је одувек тако било.

Испоставило се да место које је тражио није нестало, само се преселило под земљу. Пронашли смо узани пролаз и сишли у подрум, тамо где су сви могли да се проводе после паушално одређеног вечерњег сата забране куповине алкохола.

У облаку дима, гости су деловали као да уживају у слободи сопствених покрета, док себи и једни другима пале цигарете, или чак неколико лула, због којих је ритуал изгледао још свечаније. Дошли су овамо да се трују, али су нам успут пружили добродошао заклон у виду димне завесе. Имали смо потпуни мир, професор и његов бивши ђак. У подруму није било чак ни интернет сигнала.

„Свиђао ми се твој авантуристички дух“, рекао је Заре. „Било га је тако мало у твојој генерацији. Данас је још горе.“

Скинуо је шешир и пажљиво га одложио на сто. Није био подшишан, увидео сам тада, већ избријан до главе, професор чији се део шарма увек крио у његовој густој, прерано оседлој коси. Шокиран призором, начас сам помислио да можда жели да ме заведе. У школи су све девојке биле заљубљене у њега, у његов интелект, али

то није значило да можда не преферира мушкарце. Никад о томе нисам размишљао. Ствар је, међутим, била у томе да је мој бивши професор увек стремио нечем вишем, превазилажењу дневне баналности, неизбежног као што су телесна задовољства или ограничења.

„Радиш ли?“, упитао је. „Јеси ли запослен?“

Климнуо сам.

Чекао је да се сам похвалим. Када нисам, упитао је: „Јеси ли задовољан?“

Нисам одговорио довољно брзо и све му је било јасно. Тешко је било истрпети његов поглед док је климао ћелавом главом. „Ајде да пијемо.“

Мешали смо вино и пиво као да се то ради, али када смо прешли на ракију постало је свеједно. Само је хтео да ме регрутује, од самог почетка, вероватно од тренутка када ме је спазио у Кнез Михаиловој, можда и од пре. Никад нисам био сигуран колико је тај наш сусрет заправо био случајан. А свако регрутовање и јесте помало завођење – осетио сам то и када сам се пријавио за свој тадашњи посао – тако да ме инстинкт у вези с њим није потпуно преварио.

„Спремама један пројекат“, рекао је Заре. „Занима ли те да чујеш какав?“

„Професоре“, одговорио сам. „Нисмо више у школи.“

Подземна кафана изгледала је као да никад не затвара, али су пред јутро гости почели да се осипају. Признавали су пораз, пели се на површину, враћали се у свет који нису признавали. Држао сам упориште у име свих нас. Професор ме је наговарао, а ја сам се опирао, иако нисам знао чему.

„Шта ти се десило?“, завапио је.

„Ништа вас не разумем. Живели.“

Док смо се мучили да одржимо главе усправно, за наш сто је без питања села девојка, чинило се само да би халапљиво довршила цигарету. Наранџаста коса била јој је краћа од моје. Гледала нас је са весељем у оку, као да добро зна шта радимо и да то не заслужује више од њеног подсмеха.

„Стварно“, рекла ми је. „Шта ти се десило?“

„Је л’ се ми знамо?“, упитао сам.

Заре је упериио прст у њу једва нациљавши. „Шта се ти мешаш? Ко те звао?“

Напућила је усне. „Хоћемо ли скоро?“

„Молим?“, брецнуо сам се, доживевши питање као лични напад. „Што?“

Поклонила се и елегантним покретом руке обухватила празну кафану.

Остали смо само нас троје. Није ми било јасно како се то десило, још малопре било је потпуно. Или полупразно. У то време био сам у песимистичној фази.

Испоставило се да је од тада прошло неколико сати. Здробила је опушак у нашу нетакнуту пепељару и зашла за шанк. Тек кад сам је видео међу свим тим стаклом, схватио сам да носи црну мајицу, униформу конобарице. Нисам је спазио раније јер ми је сву пажњу

закупило натезање са Заретом.

„Неће да учествује“, пожалио се професор конобарици као да тражи њену подршку.

„У чему?“

„Мом пројекту.“

„Хоћу ја.“

„Тебе нисам звао.“

Нагло се окренула као да се увредила. Колико су се лоше слагали, човек би помислио да се знају од пре. Срећом, није остала дуго љута, а ја сам је вероватно заволео тад и тамо. Одувек сам ценио кад неко није злопамтило. „Три је магичан број“, рекла је замишљено. „За срећу је потребно троје.“

Зарету су будном очне јабучице поигравале у дупљама као да је у дубокој фази сна. „Тако је!“, узвикнуо је. „Нама само треба један други филм. Попај, Лула и Пик!“

„Ко су то?“

„Ниси гледала *Балкан експрес*?“, упитао сам.

„Не сумњам да све знаш, штреберу“, рекла је. „Профо, је л’ ти овај био вуковац?“

У црним очима су јој играли свици, а ја сам одбијао да склоним поглед од њих. Заре је климао главом као да разуме зашто није чула за филм. „Симпатични лопови у вихору Другог светског рата, али то знаш, зар не? – а генијалност приче је у томе што гледаоци не навијају за партизане против Немаца, већ за баксузне преваранте заточене између две ватре.“

Устао је, обукао кишни мантил, ставио шешир на главу и пребацио се преко шанка до газдине колекције лула међу најскупљим пићима. Пронашао је маркер расувши остале оловке по поду, исцртао брк изнад горње усне, стрпао лулу у уста и поклонιο нам се. Било ми је непријатно због њега.

Када се вратио међу нас, завртео је девојку учећи је плесним корацима и заразној песмици која је звучала као салонски шлагер. Била је затечена, али се није бунила. Погледао ме је тражећи моје одобрење. „Морате да дођете са мном“, рекао је. „Обоје.“

Девојка је закључала кафану и ми смо изашли. Иако ме је алкохол већ пуштао, од дневног светла су ме заболеле очи. Нисам могао да верујем да их послушно следим, али нисам знао шта бих друго. Требало ми је нешто што ће ме разбудити. Можда не само тог јутра.

Звала се Ена. Отегла јој се година између два неуспела пријемна за Факултет примењених уметности. Тражећи место за себе у свету где људи не повређују једни друге, пронашла је ову кафану и прихватила посао конобарице. Гледала је Профу са подозрењем, као да не сме себи да дозволи да му верује.

Одвео нас је у свој стан на Дорћолу. Једини интимни детаљ који сам запазио у њему била је урамљена фотографија на којој је Профа био нестварно млад; уз њега се прибијала дугокоса, мршава лепотица са бебом у наручју; нисам знао ко би то могао да буде али га ништа нисам питао. Остатак стана било је складиште прашњавих

књига о астралној пројекцији и масонским тајним сигнаlima, као и гомила играчака које су изгледале као да им је једина сврха збијање несланих шала са несвесним жртвама. Испричао нам је да је после отказа у школи путовао по земљи с аматерском глумачком трупом која није имала много успеха. Кад су се распали, њему су остали реквизити. Било је свега, од шминке и позоришних костима до планинарске опреме.

„Бићемо провалници?“, упитао сам. „Или, не дај Боже, терористи?“

„Имаш нешто против, штреберу?“, рекла је Ена.

Заре се погладио по бради. „Људи заборављају“, рекао је. „Морамо да их подсетимо. Шта радите следеће суботе?“

3.

Иако је више пута дотакао дно – повремено и оставши тамо – репрезентативни фудбал у нашој земљи никад није толико пропао да остане потпуно без публике. Само захваљујући томе наш први наступ гледао је пристojан број људи. Играло се против фудбалске селекције суседне земље, а уморни навијачи ништа нису очекивали. Задовољили би се и нерешеним.

Истрчавши на терен, играчи су се забавили свако својим ритуалом загревања. Голман, иначе капитен, отрчао је на позив селектора до аут линије и оставио гол небрањен. У сумрак су се попалили рефлектори подаривши стадиону ауру позоришне представе.

Заре се придигао из масе чућећих фото-репортера иза рекламног паноа, у једном потезу свукао јакну и тренерку испод којих је носио старински врећасти дрес и за собом оставио фотографску опрему која је ионако служила само као параван. На глави је већ имао позамашни јастучасти качкет, а испод њега бујну коврџаву косу која није била његова. Огромне рукавице навукао је док је претрчавао атлетску стазу.

Када је стао на траву, испрва га нико није приметио. Истегаво се ослањајући се о стативу, потом викнуо најближем играчу да шутне на гол. Новајлија првотимац који је само желео да се докаже збуњено га је погледао, осврнуо се око себе и, не видећи никог ког би могао да пита за допуштење, поткачио лопту. Заре ју је ухватио у ваздуху не померивши се. Вратио је лопту играчу уз речи: „Јаче, пичко.“ Играч се зацрвенео. Сада су чланови оба тима приметили шта се дешава и обратили пажњу. Народ на трибинама је приметио и обратио пажњу.

Играч се затрчао и распалио по лопти са двадесет метара. Заре је направио школску параду и вршцима прстију одбио лопту у гол-аут. Чуо се танани аплауз са трибина. Док је скакао, Профи је спао качкет иза гол линије. Устао је, показао усправни палац играчу који се почешао по глави и отишао по лопту. Затим је, с лоптом под мишком, ушетао у гол да узме качкет. Укочио се кад је схватио шта је урадио и лупио се по челу.

Са трибина се чуо спорадичан смех. Они који су препознали сцену објашњавали су је онима који нису. Стадионом се пролило

добро расположење као мексички талас. Обучен у полицијску униформу, стигао сам до Зарета пре осталих играча који су у ходу од њега тражили објашњење или да напусти терен, ухватио га за мишицу и повео напоље. Оставио је лопту на трави и мирно пошао са мнош. Док сам га водио, проломио се масовни аплауз. Отпоздравио је свима тапшањем. У тунелу сам се мимоишао са пар правих полицајаца који су збуњено гледали за нама. Напољу нас је чекала Ена, такође у униформи, за воланом марице.

Главни јунак наше реконструкције најбизарнијег аутогола у историји био је Петар Борота, Партизанов голман сезоне 1976/77 и још наредне три, екстравагантан и излуђујућ, за ког су се везивале бројне невероватне истине и дивље урбане легенде. Знао је да спусти лопту у петерац како би дао инструкције саиграчима а противнички играч да дотрчи и ћушне лопту у гол, као у утакмици против дрезденског Динама или домаће Црвене звезде. Сцена коју је Профа извео била је аутентична. Питао сам се колико је морао да увежбава финту са падом качкета на право место. Проблем је био, испричао нам је у поверењу, што се то није десило у бившој заједничкој држави, већ кад је Борота крајем седамдесетих играо за Челзи.

„Нема везе“, рекао је Заре свукавши жбунасту перику док смо се у марици удаљавали од стадиона. „Људи ће препознати, то је важно.“

И јесу. О догађају се писало и причало. Са теоријама и претпоставкама, међутим, испочетка нису били ни близу томе шта се ту заправо десило.

4.

Док смо се припремали за акцију на стадиону, Ена је понављала колико је ова глупа. „Зар теби није глупа, штреберу?“, упитала ме је.

Била је, али нисам се изјаснио из поштовања према Зарету.

Испоставило се да се Заре и Ена заиста знају од пре; натукнула је још из времена док је кафана у којој је радила била смештена изнад земље, а закони о пушењу и продаји алкохола у вечерњим сатима нису били тако строги, али није желела да ми открива више од тога. Чинило ми се да је Заре само толерише.

Обећао нам је да нећемо зажалити ако му се придружимо. Доктор ми је поред дугих шетњи препоручио још нешто: да нађем себи хоби ван радног времена јер ће ме посао убити. Присетио сам се свих Профиних обећања из школе од којих смо увек имали неке користи и то ми је било довољно, али изгледа да је нечим задужио и Ену у време док су њих двоје били само конобарица и муштерија, јер се након његове молбе она више није бунила. Све троје смо смркнуто приступили припремама, не верујући до краја у оно што радимо, спремни на најгоре – исмевање, батине, можда и хапшење.

Кад је све прошло како је прошло, сећам се да сам помислио да мора да се овако осећају извођачи свих врста, од музичара до глумаца, после успешног наступа. На лицима Зарета и Ене видео сам да су вече доживели исто као и ја. Церекали смо се једно другом као идиоти,

шћућурени у Заретовом стану који смо од те вечери прозвали Штаб.

Заретов позив да учествујемо у његовим игаријама није могао да уследи у боље време за Ену: остала је без цимерке, а станодавац јој је повећао кирију коју није могла да приушти. Профа јој је понудио смештај, а она је небивљиво прихватила. Ја нисам спавао код њих, али само то још нисам радио. Све време смо проводили заједно.

После успеха наше прве тачке, Ена и ја смо се спремније предали Зарету док смо припремали наредне „флешбекове“ (љутио се кад бисмо их звали „перформансима“). У том колективном усхићењу, следећи Профин пример, и нас двоје смо се обријали до главе, што није била мала ствар, а он је то доживео као велику част – коначни доказ наше посвећености, формално заклињање на верност. Постали смо компактна трупa ћелавца, лакше стављајући и мењајући перике, темељније се преображавајући. Најважнији део свих планова био је да останемо анонимни и неухватљиви.

Наши флешбекови ницали су на најчуднијим местима, тамо где их нико није очекивао. У јединој рок-емисији у телевизијском етру, Заре се, брадат и косат, представио као утицајни Твитераш који је први пут изашао у јавност; емисија је, због великог концерта који је окупио младе и старе музичке групе из региона, ишла уживо. Ена и ја, такође маскирани, смешкали смо се по страни, представљени телевизијској екипи као пратња без које гос'н Утицајни никуд не иде.

Разговор у студију дотакао се неминовно ех-Ћу рока. Заре је из плетене торбе извукао винилно издање албума *Пљуни и заплјевај моја Југославија* и уживо у програму театрално поцепао њен омот. „Ово је најслабији албум Бијелог дугмета“, рекао је званичним гласом у камеру и шокираном техничком особљу. Водитељ је, вртећи главом, затражио директно укључење новинарке са свирке, а обезбеђење замолио да нас изведе из студија.

Трчали смо мрачним улицама поскакујући и подврискујући иако нас нико није јурио. „Јесте ли им видели изразе лица?“, понављала је Ена у трку. Толико се смејала да се и њено лице преобразио, једва сам успео да га препознам. Била ми је лепа и пре – још првог пута када сам је угледао – али морао сам да признам да је ово била освежавајућа промена. Питао сам се да ли се такво нешто примећивало и на мени.

Иако нам је природа саме диверзије у том тренутку била јасна и довољна, Ена и ја смо у потпуности схватили шта смо урадили тек кад нам је Заре испричао све појединости које су инспирисале акцију.

Реконструисали смо догађај из друге половине осамдесетих, када је у емисији ТВ Сарајева испад с омотом грамофонске плоче извео београдски рок-критичар Драган Кремер. „Проблем је што се касније причало“, објаснио нам је Профа, „да је Горан Бреговић, вођа Бијелог дугмета, био присутан у студију. Али није. Нема везе. Препознаће се.“

Препознало се. Прича о акцији раширила се друштвеним мрежама. Сви су поделили снимак, а промућурнији су га брзо повезали са диверзијом на стадиону.

Рудари Колубаре били су добри домаћини. Када смо им се Ена и ја представили као телевизијска екипа која је дошла да сними прилог о њиховом угљенокопу, повели су нас без много околишања дубоко у јаму, ни не загледавши папире (фалсификоване) које смо им показали. Држећи камеру на рамену, издвојио сам се од групе кад сам у бочном тунелу запазио питомог, мусавог радника са шлемом.

„Како је?“, упитао сам га, нехајно укључивши камеру.

„Лоше, друже“, рекао је маскирани Заре. „Лопата ми је мала.“

Старији грађани који су касније на интернету гледали наш лажни прилог схватили су одмах да се ради о Алији Сиротановићу из села Бреза у Босни и Херцеговини, рекордера 1949. године у производњи угља и јунака социјалистичког рада, а да нам је намера била да дочарамо његов сусрет са доживотним председником државе који је тражио да се овом својеврсном Човеку од мрамора изради већа лопата.

Проблем је био што су сви мислили да је Алија насмејани радник са старе југословенске новчанице од десет динара, док је на њој заправо био Ариф Хералић, ливац из Зенице; Алија се на новчаници нашао тек 1987. године, и то оној од 20.000 динара, која ће брзо бити повучена из оптицаја због монетарне реформе.

„Нема везе“, рекао је Заре док смо вршили припреме.

„Препознаће се“, рекли смо Ена и ја углас.

Али док смо још били доле у руднику, кад сам завршио снимање Профе и придружио се остатку групе да не бих изазвао подозрење пре него што безбедно изађемо напоље, заталасало ми се пред очима. Мириси у јами – камена, прашине и блата – постали су толико снажни да су запретили да ме угуше. Док сам се борио за ваздух наслонивши се на камени зид, видео сам како се од Зарета, и даље у улози славног рудара, удаљава стамена прилика у свечаној белој униформи. Фигура се накратко окренула, а ја сам у мраку видео само одејај упадљиво великог прстена на његовој руци и младеж на образу. Прилика је затреперила као да је покретна слика чији је сигнал слаб дубоко под земљом.

Нешто је видело и неколико рудара из нашег друштва. Пребледали су у мраку. Док су трчкарали у потрази за указањем, Ена ми је пришла и ухватила ме под руку.

„Јеси ли добро?“, упитала ме је шапатом.

„Видела си га?“

„Кога?“

Одмахнуо сам и тражио да изађемо.

„Шта сте оно рекли, са које сте телевизије?“, питао нас је један од рудара сумњичаво. Док смо се пели на дневну светлост, Заре се нехајно прикључио нашој групи. Одбили смо позив радника на ручак, али су нам рекли да свеједно сачекамо, „док нешто провере“. Чим су ушли у бараку, нас троје смо похитали до кола паркираних недалеко одатле.

Док смо се возили ка граду, и Ена је тешко долазила до даха.

Стискала ми је руку кад год би јој се за то указала прилика. Заре је без осмеха зурio пред себе на пут.

У Профином стану, у Штабу, Ена је посела Зарета да разговарамо.

„Шта ми то радимо?“, упитала је.

„Ништа. Шта бисмо радили? Подсећамо људе на прошла времена. Нису била ни добра ни лоша. Било би штета да се забораве.“

„Само то?“, упитао сам.

„Како то мислиш?“ Заре се или правио луд, или стварно није био свестан мог искуства у руднику. „Забављамо себе и друге. Вама није забавно?“

„Да, али нешто сам видео... Ти ниси?“

Заре је подигао обрву. „Шта си видео?“

Нисам знао шта да му кажем. Да сам видео духа? Нешто још чудније?

Приметио сам да се нешто променило на Енином лицу. Преко њега је прешла сенка док је посматрала Зарета и деловало ми је као да му више не верује као пре.

„Што то радиш?“, упитала је сниженим гласом. „Шта желиш да постигнеш?“

Он је уморно слегнуо раменима. „Нешто се није пренело из наших некадашњих живота, из времена бивше земље. Много тога, заправо. Нисам понео са собом све што сам могао или желео. Зато морам да се вратим.“

„Не можеш да контролишеш читав свет“, рекла је Ена бесно.

„Могу и хоћу. Ко ће, ако нећу ја?“

„Али ја у томе нећу да учествујем.“ Ена је уморно пошла напоље, заставши на вратима да би га љутито погледала. „Не могу да верујем да сам мислила да те је прошло.“

Ништа ми није било јасно. Погледао сам у Зарета, али он је спустио главу. Кад сам истрчао за Еном, више нисам могао да је нађем, али се нисам вратио у Штаб. Све време ми је пред очима играо тај Профин болни, разочарани поглед.

6.

Звали су нас Федеративци због оног „Федеративна“ у СФРЈ. Неко је у виртуелном простору био вицкаст, па се запатило. Чуо сам и за горе надимке.

Оптуживали су нас за неукус, диверзију и субверзију, мучну сентименталност, нездрави идеализам. Југоносталгичари, говорили су. Егзибиционисти. Културни терористи. Профу је највише заболело кад су рекли да смо претенциозни. Међутим, у време када није било популарно таласати, многи су нас и волели. Покренули смо талас. Истински их је занимало шта ћемо урадити следеће.

Било их је још који су се сећали. Било је, међутим, више оних који су, попут мене, бившу државу знали само из приче. Њих је походило нешто што нису лично доживели и тиме су му се још више дивили. Трагали су за музиком и филмовима из тог периода, јер су

били лака и доступна фикција. Желели су још.

За ове прве, наше акције представљале су буђење и подсећање, за ове друге, наду да нешто такво – не исто, али макар слично – може да се понови. Сви су ишчекивали своје следовање: никад нисте знали где могу да вам се догоде југо-флешбекови. Изгледали су као приказана из другог времена која нас походе у овом, али су нас активно подсећали на оно шта је било, више од свима доступних Јутјуб-споменара. Били су астрална а опипљива веза са прошлошћу.

Нисам био сигуран шта ме је тачно узнемирило у Профином малом експерименту. Мој живот одувек је био унапред исцртана стаза коју сам одбијао да следим. Изневерио сам свачија очекивања: мојих родитеља, Профина, вероватно сваког кога сам икад упознао. Придружио сам се Профи у његовом сулудом науку само да осетим натрухе свега онога што сам пропустио и то ми је било довољно. Када се претворило у нешто више, озбиљно и непознато, више ми није пријало. Нисам био сигуран да сам спреман на толико промену. Да смем себи да је приуштим.

Када ме је неколико дана касније посетила Ена, затекла ме је у мојој униформи, оделу и кравати, са идентификационом картицом. Видела је да дању, кад најчешће нисмо заједно, радим у банци. Осећао сам се као да ме је видела голог. Њу то из неког разлога није одбило. И она је имала својих тајни.

„Знаш ли ти уопште како се ја презивам?“ Насмејала се кад је видела како сам се узврпољио. Нисам био свестан тог пропуста. Њено име ми је одувек било довољно. Климнула је главом као да разуме „Зарић“, рекла је. „Ена Зарић.“

Можда је требало више да пазим на часовима, али био сам затечен.

„Шта ти је Профа?“ Кисело ми се насмешила. „Ћале? Зезаш. Нисам ни знао да има децу.“ Морао сам да седнем. „Каква сам ја наивчина. Али како? Па уопште не личите.“

„Ех, да. За то служе мајке.“ Погледао сам је упитно, али нисам морао. Брзо је наставила: „Рано смо остали без ње. Шта да ти кажем, намучила сам ћалета у детињству. Последњих година смо се чак правили да се не познајемо. Обома нам је пријало. Мислим да смо то одувек помало радили.“

„Али... шта се десило?“

„Мајка је била дијабетичар и никад ништа није препуштала случају. Знаш за оних неколико ратних дана крајем јуна и почетком јула 1991. у Словенији? Моји су тада живели тамо, у тој Републици. Ја још нисам напунила годину дана. Били смо у посети деди, татином оцу, у рибарском градићу по имену Изола, који је некада давно био острво. Мајци је одједном, без разлога, пао шећер. Због опсаде касарни остали смо дуго одсечени, изоловани, нисмо могли на време да пронађемо инсулин. Мучна, тужна прича.“ Обгрлила се, али деловало је као да јој не помаже. „Отац и ја смо се после преселили за Београд. Тата се посветио настави. Постао је колекционар ретких књига. Бавио се аматерским позориштем. Знала сам да му није добро, ни мени никад није било добро, али смо трпели. Трпели смо једно друго. Мислила

сам да све ово, флешбекове, Федералисте, ради због мене, да бисмо се зближили. Рекла сам себи, угодићу му. Сада више нисам сигурна да је то добра идеја.“

„Дођи овамо“, рекао сам. Привила се уз мене не погледавши ме. Стајали смо у загрљају попут два магнета која су предуго држани у одвојеним фиокама. „И шта ћемо сада?“, упитао сам.

„Нешто сам схватила“, рекла је. „Ближи се 25. мај. Знаш који је то датум?“

„Дан младости.“, рекао сам. „Штафета.“

„Плашим се да ће направити неку глупост. Боље да му се нађемо.“

„Па да и ми страдамо?“

„Ти као никад ниси правио глупости?“

Трудио сам се да их не правим, али су ме оне саме проналазиле. Да сам могао да променим било шта из своје прошлости, животне изборе који су ме довели ту где сам сад, не бих знао одакле да почнем. Свака одлука деловала ми је погрешно. Мој посао, моја тамница, можда је био још и најбезазленија ставка, али је вероватно све – моје нарушено здравље, отуђеност од родитеља, па и тај несрећни посао који не подносим – било део истог проблема. Увек сам бирао све најгоре за себе и деловало је као патологија. Чегам сам се онда бојао?

Кад смо упали у Заретов стан, седео је у фотелји и спокојно читао. Осетио нас је пре него што нас је видео или чуо, и спустио тешку, тврдокоричену књигу у крило. Док је није заклопио, успео сам наопачке да прочитам крупно исписан наслов поглавља негде на средини тома: *Проналажење фреквенције*. Кад ју је одложио на сточић, устао је, истегао се пред нама и завукао руке у џепове.

„Јеси ли му рекла?“, упитао је Ену. Погледавши нас обоје, само је климнуо главом не сачекавши одговор.

7.

Кад смо на крају стварно постали провалници, добро нам је дошла опрема која је могла да прође као провалничка. Штафете су, онако на гомили у Кући цвећа, изгледале као колекција светих гралова. Требало је пронаћи прави, из праве године.

8.

Замало стајем, али ме Профа и Ена повлаче напред.

Пролазимо кроз кордон који се збуњено распршио. Пре него што бисмо стигли до њих, полицајци нам окрећу леђа и загледају се у стадион и оно што се на њему дешава. Ноћ је испуњена свечаним расположењем, само што нас окупљени људи више не гађају него нам кличу. Утрчавамо на атлетску стазу кроз прозрачни шпалир младежи чија ме енергија плаши. Око нас се распрскавају конфете и црвене траке.

Ена криви очи и главу трудећи се да истовремено остане достојанствена и упије све око себе. На уснама јој титра смешак.

Момци у црвеним мајицама и војничким панталонама витлају комадима дрвета издељаним у облику пушака. Са разгласа трешти музика са револуционарним набојем, изражајно се чита победничка поезија, хиљаде младих креће се као један. И све очи на стадиону и ван њега упрте су у палицу коју носи Заре.

Осећам се као у сну. Призор око мене има квалитет старих, мутних фотографија. Трепери у ваздуху као да његова опипљивост зависи од вере нас троје и осталих сведока из редова полиције. Наша вера мора да буде јака.

Нас троје започињемо дуги успон степеницама до свечане ложе која као да је постављена на небу. Изненађен сам што те ефемерне степенице издржавају нашу тежину. Када стигемо, пре него што ће се издвојити, Заре нам упућује поглед који ме сувише подсећа на опраштање, а потом прослеђује предмет који је са собом донео из другог времена. Човек у белој маршалској униформи са прстеном на руци и младежом на образу спремно прихвата понуђени дар.

Мора да лудим, јер ми се чини да му Заре нешто сигнализира руком, испруженим палцем и четвртим прстом, фигуром коју није тако лако постићи. Мора да је и маршал примећује, јер поставља питање Профи. Са свог места не видим добро и не чујем јасно, али Заре му одговара, кратко, са не више од четири речи. Последње што видим пре него што падне завеса ове представе јесте како човеку у парадној униформи поглед лута у даљину као што понекад зна професору.

Свечани скуп око нас бледи као запаљена филмска трака. Нас троје остајемо на стадиону сами. Или не баш сасвим сами. На стадиону више нема свечаности, али река полицајаца на његовом ободу која је до сада стајала укопано, пренула се и покренула ка нама.

Заре диже поглед кривца ка Ени и мени, као да жели да нам се извини.

„Нисам их призвао овамо“, каже. „Ја сам се пројектовао тамо.“ Покушавам нешто да одговорим, али не успевам.

Профа слеже раменима. „Морао сам да покушам. Кад сам нашао ту књигу, морао сам да покушам.“

Он полако креће уназад, шаље пољубац Ени и намигује мени, потом се окреће и почиње да трчи ка северним трибинама. Полицајци се дају у трк за њим и на крају га чак и хватају и обарају, али Ена и ја за то време стигемо да шмугнемо кроз одшкринуту капију другог излаза. Овог пута Профа служи нама као одступница. Ипак, иако се коначно предао, док га подижу и одводе, не изгледа ми као поражен човек.

По изласку са стадиона, уплакана Ена и ја се раздвајамо јер су нам полицајци још за петама, али се договарамо да се после пресвлачења нађемо тамо где смо се њен отац и ја срели први пут после толико година. Ослобађам се своје пионирске униформе. Док бежим, због професоровог одсуства у грудима осећам празнину какву мора да је он осећао због непостојања своје земље. Или одсуства своје комплетне породице. Док бежим, улице ми више не изгледају стабилно као пре.

Чему сам то присуствовао? Је ли Профа знао шта ће се десити?

Јесу ли сви они култур-терористички испади Федеративаца били само генерална проба, како је оно писало у књизи, гађање фреквенције? (Фреквенције *чега*?) Коначни резултат мање ми је изгледао као призивање духова, а више као некакво блиц-путовање кроз време.

Ена је једини шетач и пушач ког затичем на Кнез Михаиловој. И сама се ослободила своје маске. Сада је само мршава, намрштена девојка дуге плаве косе. Више волим њену сопствену, наранџасту. Више волим чак и њену ћелу.

„Осећаш ли се чудно?“, пита ме забринуто уместо поздрава. „Шта је лудак урадио?“

Како бих само волео да знам.

Милује ме по образу својим топлим, лековитим дланом. „Изабрао је да реконструише 1974. годину“, каже она. „Тада је штафету носио радник из Изоле, у Словенији. Његов отац. Мој деда. Тата је тада имао седам година.“

Све ми је теже да се присетим тренутка када Заре предаје штафету треперавом обличју, а то није једини детаљ који ми измиче. Четири речи које је Профа изговорио, на пример. *Неће доживети нови век*. Заклео бих се да је управо то рекао. Неће доживети нови век. Али на шта или на кога је тиме мислио? На доживотног председника? На сопствену жену? На бившу земљу? И шта је то стаменом човеку у парадној униформи могло да значи? Шта је та једна реченица могла да измени у годинама које су уследиле, ако је уопште требало нешто да измени?

Ена ми прилази и сигуран сам као што никад у животу нисам био да ће спојити усне са мојима. Она застаје, мршти се, као да се мучи да се сконцентрише на нешто, можда пољубац који се спрема да ми да. На тренутак делује као да ме не препознаје. Узбуђена и узнемирена, успева да се прене из сна на јави.

„Морам кући.“ Пружа ми руку да се рукујемо. „Касним на ручак.“

Нисам знао да уопште има кућу. Нисам знао да има неког ко би јој скувао ручак. Делује као да је и сама збуњена том чињеницом. Прсти нам се после руковања још овлаш додирују. Желим да је задржим уз себе, онако као кад ме је посетила у мом стану и открила моју тајну, ту утеху и одсуство осуде нисам могао златом да платим, али знам да је немогуће. Она мора да пође, пронашла је оно што је тражила. Њен отац је, надам се, пронашао оно што је тражио. Пратим је погледом док не нестане за угао шеталишта које ми одједном изгледа прометно. Све ми боје изгледају живље. Жмурим пред њима и скупљам храброст да пођем у сусрет променама које мене чекају. Да видим могу да ли да испуним сопствена очекивања.

Павле Б. ОРБОВИЋ

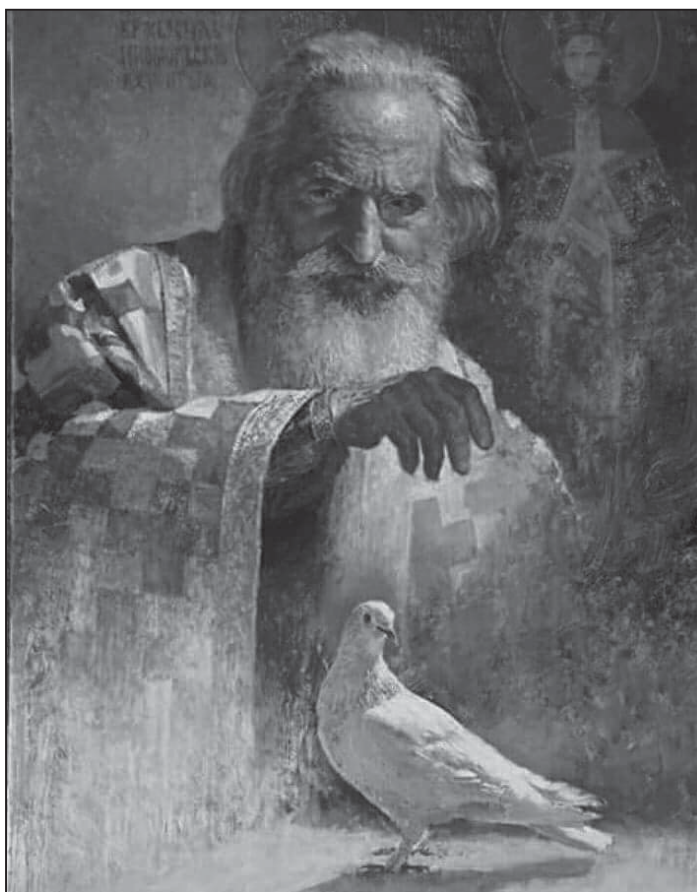
НЕРЕТВА

Тог јесењег поподнева Неретва је прокључала. Над њом су лебдели снови. Доња махала била гарава од сумрака. Хајрудинов поглед остао је залеђен. Река је бежала далеко. Нестајао је свет. Заустило се време. Само је река јурила кроз време. Бежала је у супротном правцу од казаљки на сату са цркве која је за трен постала власништво небеског свода. Колико год се трудила да буде бржа постајала је све дужа. Борила се са теретом који јој је душу вукао ка аду. Бујала из Хајрудинових груди све разорније. Бујала је из свих груди, из свих срца из свих очију, из сећања. Корак преко ње био је дужи него икада. Кратк поглед мамио је сваког ко је гледао у њу да закорачи и стоји се са њеном тугом. Падала је киша и пада деценијама да сустигне век. Спирала је људске душе и образе. Тај јесењи дан не престаје. Лебди у ваздуху над њом и нама. Све се променило, а све је некако исто. Махала само памти и ћути. Неретва је тиха. Смо рђав осмех забљешти на сунцу док гледа у небо које је закрилила ћуприја исплетена од снова. Нератва на небу и небо на Неретви. Огледају се под сунцем и месечином завањају свет који никада није сигуран у ком правцу гледа. Смеју се до суза и до кише кад примете да се свет изокрене и хода наглавачке.

У белом оделу са шеширом и ташном у руци у освит пролећа изашао је из воза и гледао у зелене дубине. Слушао је њене дамаре и саосећао се са њеном душом обмотаном у црни вео. Сунце је протурало зраке иза Вележа. Сањао је како гази преко реке сећања и како га вода носи далеко у прошлост. Пуста чаршија као глува старица зверила је у странца чије срце звони од радости. Његови кораци ометали су тишну, док Неретва застајкује да не би реметила поредак векова. Ветар се игаро са шеширом на његовој глави покушавајући да га одврти од лепоте од које може да ослепи. На Тепи пазарни дан још није започео. Роморили су гласови прошлости скривени у корацима предака. Птице су отварале кљунове и певале тишину. Спустио се низ степенике излизане историјом и стао лицем у лице са реком. Била је узбуђена јер овај сусрет чекала колико и он сам. Голицала му је прсте

на ногама врпољећи се у кориту из ког је одавно желела да искочи и допре до неког коме може да се исповеди. Босоног подврнутих ногавица храбро је пружио корак. Предао се Неретви и затворених очију лагано улазио у њен загрљај. Зуби су му трнули од бола и њеног леденог стиска. Пројурила му је кроз вене од пете до главе. Следила му сваку жилу и прихватила душу. Она је била у њему и он у њој. Опијен лепотом и освежен песмом коју му је појала жмурио је дубоко и иза капака и враћао се у детињство. Миловање и њен загрљај још га држе. Кад год заспи његов сан је велик као њен загрљај и чежњив као љубав коју му је пружила. Босоног се вратио у пусту чаршију. Испод шешира смешили су му се брци пуни пољубаца. На стаклима од цвикера ухватила се магла у којој живи његова љубав према реци. У тренутку је осетио додир погледа који му се испречио на калдрми. Седела је са ибриком у руци крај једне кујунцијске радње. Вилина коса, једре груди, дуга хаљина из које је избијала светлост помешана са осећањима. Поздравила га је насмејаним очима. Пролазио је крај ње читаву вечност. Урезао је у вид, слух, додир и срце. На поветарцу лепршала је њена лепота, а поглед и дубина из њених очију била је присутна на свакој страни. Стајала је немо, а он се враћао по ко зна који пут да провери да ли га чека и протрља очи изгубљене у стварности. Тог јутра безброј пута прошао је махалом и сваки пут би се уверио у њено постојање. Очи боје реке урезале су се дубоко у његовим зеницама. Из бакарног ибрика просула је Неретву по калдрми и села да гледа за њим. Био је то талик који га је пратио. У подне кад река утихне и кад жагор људи надвлада, када кујунције замузицирају покушао је да прође кроз вреву и поново пронађе срећу са очима Неретве. Нигде је није било. Вечност је кратко трајала. Запињао је за туђе снове. Заустављао је пролазнике и избезумљено их молио да му помогну у потрази за њом. Показивао је дланове на којима се осликавала дуга кривудава линија пута на којој је срео. Нико га није чуо. Нестајао је у жагору и као дављеник пружао осећања не би ли му неко притеако у помоћ. Нигде је није било. Падао је у очај и устајао из њега у нади да ће је поново срести. Морила га жеђ је за њом. Крај пута у Горњој махали видео је једну сличну њој. Стигао је на Тепи. Продавала је трешње. Гледала га је и као да није разумела језик којим јој је говорио. Сажаливо му је поклонила пуне руке трешања. Док их је узимао замишљао је додир њених руку. Окренуо се ка реци и поздравно је сузама. Његов пут је текао узводно. Велика локомотива успела је да га повуче и одвоји од реке, чаршије и неба за које се везао. Кроз окно вагона док је одмицао растеривао је снове из бркова и са цвикера не би ли је угледао последњи пут. Нестајала је река, мост и људи. Молио је заборав да му помогне. Дуга ноћ са звездама и месецом трептала је у њему. Сви снови су се разбежали, само је њен лик стајао пред њим. Вилине косе су га голицале по образима, њене очи биле су у његовим зеницама, глава је наслоњена на њене груди, а топлину усана осећао је на уснама.

Пред зору крај њега села је девојка вилине косе и сјајних очију у белој хаљини и осветлила му сан. Раздрљио је душу и започео исповест. Баш као Неретва што се исповедила њему. Слушала га је као ветар којем је све тајне изрекао тог јутра у пустој махали. Са душом на длановима пружила му је утеху. Цели живот је расла са оном коју тражи. Добро је познавала, али је није сусрела читаву вечност ипо. Причала му је о њој и њеном ибрику из ког је вешто сипала талик за људима који путују. Падала је киша у њему. Из торбе је извадио трешње да је дарива за муштулук. Јак мирис трешања будио је прошлост у њиховим срцима. Узбуркана крв је врела као набујала река. Извадила је из торбе њен ибрик даривала га за узврат. Истог трена Неретва је јурнула из њених очију у његовог срца.

Милена Ж. КУЛИЋ

СТУДЕНТСКИ ДНЕВНИК БОРИСЛАВА ПЕКИЋА

О Бориславу Пекићу тешко је говорити и писати, имајући у виду да „Пекићево време није иза нас, него да у то време тек улазимо“ (Владушић 2013: 445–446). Када до тог сазнања коначно и у потпуности дође, може се закључити да је Борислав Пекић заиста – наш савременик. Дневничким белешкама (као и драмском стваралаштву) Пекић је приступао као према „споредном књижевном жанру, у којем би обликовао све оно што је од великих прозних целина преостало или остало недовршено, неразрешено“ (Мустеданагић 2007: 355). Уочене су вишезначне тематске и мотивске подударности између његових романа и дневника (неке идеје дословно су преузимане из дневника, а неке су послужиле као модел). У том смислу, постаје парадигматичан запис Саве Дамјанова о чудима Борислава Пекића из приче „Пекић чудотворац“: „Ова кратка прича неће говорити о чудима Борислава Пекића јер је њих вредније доживети него говорити о њима, ако је такав говор уопште и могућ“ (Дамјанов 2006: 173). Стога, овај текст сигурно неће бити *говор о Бориславу Пекићу*, нити говор о Пекићевом обимном стваралаштву, већ ће бити скроман покушај да Пекића још једном доживимо. Са том намером је потекло и наше опредељење да се бавимо дневничким белешкама Пекићевог студентског живота, остављајући само нацрт за будућа изучавања *Пекића чудотворца* и његових дневника. Предмет истраживања биће они записи које је Борислав Пекић написао док се налазио на студијама експерименталне психологије у Београду; дакле, од 1955. до 1959. године.¹ Тим записима приступамо имајући у виду да су настали непосредно након Пекићевог изласка из затвора, где је провео пет година због учешћа у илегалној ученичко-студентској организацији Савез демократске омладине Југославије, своју пажњу усмеравајући, најпре, на аутопоетичке записе, односно Пекићеве ставове о дневничким забелешкама, на црте смеховности / духовитости и интимне забелешке.

¹Овај период Пекићевог дневника нигде није прецизно насловљен као Студентски дневник, већ то представља интерпретативну слободу ауторке

Иако Борислав Пекић у многим есејима, романима и драмским делима проблематизује управо оне теме о којима пише у дневницима, у дневничким записима примећујемо, у већој мери, релевантне аспекте везане за Пекићево књижевно стваралаштво, без *подрхтравања* смисла у оној мери у којој је то присутно у прозном опусу. Његове аутентичне дневничке забелешке карактерише ерудиција, активно стваралачко искуство, рафинирани пишчев нерв, луцидно тумачење свакодневних црнохуморних истина са аналитичким предзнаком. Његове проницљиве и дубоко промишљене *дневничке рефлексije* учвршћују суштинске везе са бићем књижевности засноване на премисама уметничко-филозофских референци у јединственом духовном сједињењу. За разлику од прозног дела где су елиминисане све „реченице које природно, спонтано и по духу текста не улазе у роман“ (Пекић 2013: 110), Борислав Пекић у дневницима допушта својеврсна подударања и искључивања, на неким местима је приметно истовремено поништавање и подржавање одређене идеје, да би потом у потпуности иста идеја била одбачена.

Дневници су код Пекића од својих основних карактеристика овога жанра задржали само формалне карактеристике (в. Станојевић 2010: 967). У књизи *Живот на леду II* сакупљене су дневничке забелешке Борислава Пекића од новембра 1955. до марта 1983. године. Писане су редовно, на дневном нивоу, обележене датумима, почев од 1. новембра 1955. године, прескачући тек по који дан. Њихов интимни карактер, међутим, није парадигматичан када говоримо о интимности која је карактеристична за дневничке белешке (в. Станојевић 2010: 967). Од своје интимности Пекић није приказао много, тако да се ове белешке налазе „подједнако далеко од псеудолитерарног карактера дневника, као и од есејистичке литерарне форме“, узимајући понешто и од једног и од другог.² Бартовски речено, у ономе што Пекић пише, постоје два текста: текст *I* је реактиван, подстицан негодовањем, страховањима, унутарњим одговорима и полемикама, ситним паранојама и сценама. Текст *II* је активан и покретан задовољством. Пишући о себи, *текст I* постаје активан и губи „своју реактивну кошулицу која преостаје само још у крљуштима, малим заградама“ (Барт 1992: 49). Такви есејистичко-дневнички записи помажу, дакле, да се утврди спецификум Пекићевог текста, спецификум појединих књижевних жанрова, указујући на њихове тематске, композиционе особености и пружајући, притом, и својеврсно упутство за читање и анализу Пекићевог књижевног стваралаштва.

Дневник Борислава Пекића, заправо, постаје *дневник рефлексija*, како је то навео Ненад Станојевић, а то потврђује и пишчев запис из 1959. године: „У оном моменту у коме факат излази

²Пишући о Пекићевим дневницима *Живот на леду*, Ненад Станојевић износи тумачење да је „та искреност у тону постигнута усмено-приповедним моделом, који је успешно пренет са магнетофонских трака и фрагментарношћу која је елеменат у процесу стварања будуће коначно уобличене мисли (било то у облику есеја или књижевноуметничког текста)“ (Станојевић 2010: 967)

из живота и постаје моја генерализација, за мене постаје занимљив за анализу. Тада тај дневник постаје *дневник рефлексии*, када улази у своју трећу варијанту, која је мени најближа. Факат који доводи до рефлексии, али не она саморазарајућа самоисповест, интроспекција, која замењује живот анализом живота, односно замењује стварно осећање анализом тог осећања“ (Пекић 2013: 110).

Откривајући поетичку сврху дневничког записа, Пекић, заправо, говори о стваралачкој потреби за искреношћу, која је у овом случају „резултат непосредности и аутентичности изговореног“, иако ту искреност не открива у потпуности, него фрагментарно и делимично. Таква промишљања о тексту, његовом месту и улози, у кључном су фокусу ових дневничких записа и потцртавају значај дневничког постојања и опстајања као формуле искреног писања са којим непрекидно расправља. Његов дневник није дневник осећања и пописа дневних активности. Он 1. децембра 1956. године пише следеће:

Ја не коментаришем себе, ја се не коментаришем као Гиде. Дневник није контрапункт између овог дана и оне рефлексии него сам тај дан и сама та рефлексии. Хоћу да дневник буде исто толико аутентичан колико и опстанак, дакле да га живим, а не да пишем. Мој живот, моја дела и мој Дневник нису три суда помоћи којих (преписујући нечитко импресије) *пресипам* у различите моделе исти садржај. Дневник није коментар романа нити роман коментар живота, нити живот коментар дневника као што то обично бива. Он је забележено трајање (те на тај начин и образује целину са животом који траје и уметношћу која га уништава. (..)) Када би се то могло рећи, ја бих рекао ја *дневникујем* у истом смислу у коме кажем: ја живим (Пекић 2013: 110–111).

Пекићеве дневници, дакле, настају у непрестаној стваралачкој потреби да се оствари суштинска животна целина: „Целина, целина је оно што ме узбуђује. Ако дневник не служи њој него фрагментарном расположењу (премда и оно није ништа друго него моменат те целине која се образује), онда је тај Дневник пука обмана налик на илузију покрета коју имамо на екрану“ (Пекић 2013: 111). Писање је, дакле, блиско оном Павићевом покушају сједињавања људскости кроз Адамово тело које се простире у времену и простору у *Хазарском речнику*. Сваки запис и одраз Личности Борислава Пекића, представљао би један сан Хазара. Хазари склапају Адамово тело од снова, Пекић склапа свој Дневник од својих истина – долази до неке врсте идентификације између Адама и државе, односно између Дневника и Живота. Сваки од Хазара је имао свој штап и у њега је током живота урезивао „бресте тренутке свести“, односно „тренутке врхунског испуњења живота“. Код Пекића *треници врхунског испуњења живота*, чини се, представљају управо они треници када *дневникује*, односно када своју истину исписује као један сан.

Овај дневник је специфичан зато што је један део сниман на диктафону и представља својеврсни дијалог аутора са самим собом. За разлику од текста који је „увек на неки начин довршен, заокружен и фиксиран“, по оној Платоновој дистинкцији говор има снагу досезања истине, тј. *светлост сазнања* (в. Станојевић 2010: 967). Веза између Пекића и Платона је и овде уочљива, као и у његовом књижевном опусу.³ Сем директне везе коју остварује цитирајући грчког филозофа (у белешци за четвртак 3. март), он наводи Платонове речи: „Док нам је тело повезано са умом, док је душа повезана с таквом невољом, ми никад у пуној мери нећемо стећи оно за чим жудимо. А то је истина. Ако икада хоћемо да сазнамо истину, морамо се избавити тела и самом душом гледати ствари по себи“ (в. Станојевић 2010: 970). Пекићев начин стварања, дакле, у много чему је близак Платоновој „дискурзивној мисли“, поред дијалога који има значајно место у Пекићевим романима („изванредно средство да се мисао каже у свом њеном динамизму“), дневничке забелешке су конципиране у дијалогској форми, која као код Платона, подсећа нас Милош Ђурић, говори о његовој тежњи да му „писање што више личи на живи говор“.

У његовим дневничким белешкама налазе се рефлексije на тренутна дешавања у свету, као и о његовом животу (тога је најмање), налазе се такође трагови читања туђе мисли о стварности. Он говори о роману у настајању *Симфонија Ероика*⁴, говори о драмском тексту *Експерименти*⁵, који су написали заједно Рајчевић и Пекић. У овим дневницима, такође, наводи да ће једном написати роман о Триблионцима, и то, подсетимо се, пре изласка његовог првог романа *Време чуда* 1965. године. Ту се налазе Пекићева размишљања о

³О дијалогу као специфичној врсти књижевног дискурса и односу Платона и Пекића пише Петар Пијановић у књизи *Поетика романа Борислава Пекића*

⁴„*Симфонија Ероика*. Једном се отворено мора признати: ја се плашим тог ђаволског романа. Хтео бих да напишем тај роман, а да се њиме не исцрпим. Међутим, очевидно је да ме сваки његов ред умањује, да ме свака реч уништава, да ме свака његова тема пусти. Он ме ждере“ (Пекић 2013: 95). У дневнику је *Симфонија Ероика* прецртано и оловком обележено *Руно VI и VII*, вероватно касније приликом писања *Златног руна*.

⁵Интересантна је судбина комада Експерименти и захтева опширнији простор од узгредне белешке. То је први комад који је написао са Војом Рајчевићем (правник са којим је Б. П. био у затвору у КПД Ниш), а једино место на којем се указује на ту драму јесте управо дневник Борислава Пекића. Та драма се односила на експерименте над живим људима у Аушвицу, а познато је да је те мотиве Борислав Пекић касније преобликовао у последњу причу Новог Јерусалима. Та драма није уврштена у књиге сабраних драма Борислава Пекића (*Корешподенција* – посвећена Михизу, У Едену, на истоку – посвећена Лебовићу), али ни у књизи необјављених драмских текстова *Роботи и сабласти*, коју је уредио Светислав Јованов. Емитована је у Француској на радију, али само под именом Рајчевића. Због тога је, између осталог, значајан овај дневник – јер указује на један рукопис који је изгубљен у мноштву, али ипак не и заборављен.

Хемингвеју, Платону, Кафкином делу, делу Томаса Мана, Хегела⁶ и других. То није просто „преписивање факата“ из стварности јер је Пекић уверен да добар део стварности једне чињенице „није стварност по себи, него стварност система у коме делује“. То значи да је, ако желимо да чињеница делује и у другом свету, „неопходно преузети заједно са њом и цео систем у коме она живи – за чињеницу је тај систем исто што и лимфа за ћелију ткива: *средина* која је незаменљива“ (Пекић 2013: 7). Лишава се опонашања (описивања) и предаје се именовању јер зна да у пољу субјекта не постоји референт, тј. зна да се биографска чињеница укида у означитељу, зато што се он поистовећује са њом. Ролан Барт је о сличној идеји говорио овако: „Не кажем: <Хоћу да опишем себе>, него: <Пишем текст и називам га Р. Б.>“ (Барт 1992: 67).⁷ Пекић, дакле, налази задовољство у успостављању сагласности између интимног и есејистичког, понекад јасно тумачи самог себе, удваја једну реченицу другом, и свеукупним дневничким записом као да говори – „Пишем текст и називам га Б. П.“.

Борислав Пекић је, заједно са чињеницама из стварности, преузимао на неким местима и цео „систем у коме она живи“. Уочљиво је да су у дневницима, посебно након објављивања првог романа *Време чуда*, врло честа понављања одређене идеје или тумачења, у размаку од неколико месеци, па чак и неколико година. То и сам Пекић у дневнику објашњава: „Препричавајући једну идеју више пута ја је дознајем. Моје причање стварно нема за циљ да их некоме објасним, него да се оне у више наврата објасне мени“ (Пекић 2013: 74). Дакле, сваки пут када открива неку идеју, он открива њено ново значење, нову могућност која долази до своје пуне реализације, закључујући, притом, да је једна идеја као рудник – „једним копом не може бити искоришћена. Потребно је увек враћати се на њу, увек је изнова препричавати“ (Пекић 2013: 75). Истоветан однос према таквом искуству таутолошког живота (*semper idem*) приметан је, такође, у *Ноћном дневнику* Јана Фабра који сматра да је „монотono понављање иновативна креативност“, а време у којем влада репетативност уметничког чина „реална илузија“ (Фабр 2017: 128).

Сва размишљања уредно су класификована, разврстана по датумима, како и пише приређивач Љиљана Пекић. Оно што је познато о Бориславу Пекићу, нарочито када имамо у виду студентске дане, јесте невероватна дисциплина у извршавању стваралачких „обавеза“, тј. писању: „Морам тачно знати шта сам од свог плана постигао данас, да бих предвидео своје бављење сутра, немогуће је понашати се као

⁶„Читам Хегелову *Логику* – поезија којој су запушена уста, у противном, резултат је ништаван јер распојасана идеја није више идеја него расположење. Хегел је лед чија је намена да загрејава“ (Пекић 2013: 74).

⁷Барт у фрагменту *Поистовећивање*, такође, говори о уображености онога који пише дневнике, што се често тумачи као један од разлога због којих се дневник и пише: „Писати о себи може да изгледа као уображена идеја; али то је једна проста идеја: проста као мисао о самоубиству“ (Барт 1992: 70).

Торндикеова мачка⁸ у кавезу“ (Пекић 2013: 53). Своје записе у том периоду сврстава у три свеске – *политичке, филозофске, уметничке* – најзад, ту су *Маргиналије* где сврстава све оно што не може бити сврстано у ове три. Још једном, две године касније он понавља исто „Морам тачно знати шта сам од свог *плана* (кучкиног, у ствари) постигао данас да бих знао шта имам да предузнем сутра, иначе се човек понаша као у експерименталном кавезу“ (Пекић 2013: 67).

Када је реч о дисциплини, успоставља се луцидна аналогија између речи *дисциплина* и речи *испит*. Занимљива су Пекићева размишљања и о томе. Белешка из 30. јануара 1956, илустративна када је у питању овај *студентски дневник*, интересантна је као продор у пећину Пекићеве интимности, где би овакви записи представљали светло уперено у до сада неоткривене ствари. Он каже следеће: „Морам положити проклети испит, макар само зато да бих поново задобио поверење у своју вољу. Преостаје осам дана. Положићу га. Онда ћу моћи да се бавим важнијим стварима него што су Торндикеове мачке и Келерове шимпанзе. Али време се неће моћи надокнадити. Напољу је пет испод нуле. Но то се мене не тиче. Већ четири дана не излазим“ (Пекић 2013: 59).⁹ Две године након тога, додуше, опет у јануару, испите упоређује са доктринама (*увек згодне за идиоте*) и каже да има „страх од ње, као од испита за који се није довољно припремио. Али никакве припреме ту не помажу: оне се увек баве оним што у међувремену ишчежава. Остајем без одбране само са отежалим рефлексима“ (Пекић 2013: 119).

Борислав Пекић у дневницима тематизује игру у филозофском смислу, онако како је тумачио Еуген Финк. Пекић је мишљења да „уметник никад није сигуран живи ли или тек игра живот“ (Пекић 2013: 104). Тим трагом, можемо успоставити логичну спону између дневника и собе за разбијање стакла која представља својеврсни *простор игре*, односно Пишчев улазак у свет позоришта. Поетичким текстом „Позоришта као *соба за разбијање стакла* (Један дилетантски поглед на театар)“¹⁰, Пекић показује да је његов драмско-позоришни експериментални опус допуњаван великим бројем поетичко-информативних коментара, сачињавајући тако стожер модерне српске драме. Захтев за слободом грађанског човека

⁸Психолог Едвард Торндике (1874–1949) је познат по теорији експерименталног учења. Торндике је вршио експерименте на животињама (углавном на мачкама). Пекић је у својим дневницима више пута спомињао Торндикеа и његово експериментално учење, уочавајући очигледну егзистенцијалну спону између људског и животињског учења (в. Thorndike 1923: 120–135).

⁹Дан пре тога пише: „Учим нешто мало за испит. Прогони ме губитак времена на тим тричаријама, јер га никад више нећу моћи да надокнадим. Сутра устајем у 7“.

¹⁰Најпре објављен у часопису *Књижевност* (1984, бр. 4–5, 700–711), а потом, у другој верзији, објављен је као предговор десетој књизи одабраних дела *На лудом белом камену*

Пекић види у следећем: „У каналисању деструктивног нагона према тзв. *соби за разбијање стакла*, у одвођењу дивљака у нама у ту собу да се тамо на миру, никоме не сметајући издивља, и цивилизација врати у стандардизованом облику професора универзитета, банкара, народног посланика или психијатра“ (Пекић 2014: 25). Ту идеју Пекић духовито развија до апсурдних закључака, предлажући „комуналне собе за разбијање“ за групне терапије, с тим што би уместо стакла користио предмете који имају „симболичну и стварну вредност“, као што је концертни клавир јер се тако „светимо једном од предмета цивилизације који је конструисан да га укроти“ (Пекић 2014: 26). Овакво тумачење позоришне уметности интегрише се у дневнички запис из децембра 1955. године: „Катарза, господо, очишћење од греха, ето шта нама треба. Пасивношћу ми показујемо да смо на грех навикли. Да смо чак и горди. Запазити: то није никакав нихилизам, напротив доктринерство које се граничи са мистичном преокупацијом месијанства“ (Пекић 2013: 22). Уместо да посегне са *собом за разбијање стакла*, у потрази за катарзом, Пекић је почео да пише драме, а такав однос према очишћењу од негативних афеката стварности приметан је и у дневнику, не само у есејистици.

Дневнички записи о драми *Експерименти* значајни су када говоримо о драмском опусу Борислава Пекића, који је уследио након ових дневника, а упоредо са познатим прозним опусом. Већ *упокојени вампири* из Пекићевих дневничких записа, искрсавају и понављају се у сличним драмским ситуацијама-играма, добијајући тако нове варијације у различитим жанровима.¹¹ Када је у питању Пекићево прозно дело, познато је да је Михиз био први компетентни читалац и значајан тумач Пекићевог првог романа *Време чуда*, о чему Михиз пише у својој *Аутобиографији о другима* (1993). Тада је Михиз рекао једну реченицу коју је Пекић запамтио и више пута у својим дневницима и есејима записивао: „Ви сте, Пекићу, писац“. Међутим, Пекић је био свестан да своје драмске текстове (попут дневника) пише на маргини својих прозних дела. За њега је, он отворено признаје, рођени драмски писац Душан Ковачевић, а *Балкански шпијун* велика драма наше литературе. Ту причу бележи Јован Ћирилов у свом запису о Пекићу савременику (Ћирилов 1989: 78). Такав је био Борислав

¹¹Пример таквог жанровског (прозно-драмског) преображаја можемо уочити, рецимо, у библијском мотиву Исусовог излечења губавице Егле који је Пекић обрадио најпре у причи из књиге *Време чуда* („Чудо у Јабнелу“), а затим у радио-драми *Чисти и нечисти или Чудо у Јабнелу*, или у својеврсном дијалогу који Пекић успоставља са Орвеловим делом 1984, најпре у *Новом Јерусалиму* (прича „Свирач из златних времена“) а потом у драми *У Едену*, на истоку, подсећајући на песму из златних времена. Наредни пример наведеног, свакако не и последњи, јесте драма *Златно руно* (објављена у књизи Роботи и) која тематски кореспондира са истоименом седмотомном фантазмагоријом, назначена у поднаслову као „драматична фантазмагорија у три дејства са епилогом“. Трагови свих ових мотива могу се пронаћи, најпре, у дневничким записима, који у овом раду нису предмет истраживања јер не припадају фази „студентског“ периода Пекићевог живота

Пекић – којег изнова откривамо у дневницима – „човек који без зазора и сујете поштује другог књижевника, млађег од себе, признајући му велики дар у нечему у чему сматра да је лично на другом споредном колосеку“ (Ћирилов 1989: 79).

Само местимично у дневницима се примете Пекићева лична, интимна размишљања и дешавања, тј. изостаје управо онај дискурс који представља основни тон по којем су препознатљиви дневнички записи. Такав слој интимности углавном кореспондира са литературом коју чита. У том смислу, интересантна је белешка написана 5. новембра 1955. године: „Данас, између 3 и 5 дође ми да плунем на самог себе. У ова два сата презирем себе до последњег дна свог посраног и кукавичког бића. То је зато што читам књигу о јапанском *Божанском ветру*“ (Пекић 2013: 10). Такође, на неким местима он излаже и своје догађаје, у намери да покаже да дешавање уопште није састављено од догађаја, већ да га чини „моје протицање, а ја сам, заузврат, оно што успоставља срж његовог времена“. У том смислу, Пекић наводи опис једног његовог радног дана, показујући да тај низ не проузрокује никакав утисак дешавања, „дешавање остаје изван тог реда, као што усамљена звезда остаје изван своје светлосне емисије“, а добро се загледавши у те догађаје закључује да они не испуњавају ништа, осим времена које је испуњено *собом*:

Пробудио сам се у 7.55. Остао у постељи до 8.25. Устао у 8.25. Припремио се за излазак до 9.10. Изашао из куће тачно у 9.10. Одвезао се до Универзитета. Од 9.18 имао вежбе до 11. Стватио у Филозофски семинар по књигу. У 12 се одвезао кући. До 3 часа писао. У 3 ручао. Од 3.20 до 4.30 спавао. Затим слушао радио. До 7 радио. У 7 примио једну посету која је отишла у 7.20. У 8 сео у столицу за *размишљање*. Вечерао. Писао до 11. Легао и читао до 12.30. Пошто сам угасио светлост, дуго нисам заспао (Пекић 2013: 82).¹²

¹²Такви записи дневних дешавања подсећају на Бартов „распоред часова“: „Преко распуста, устајем у седам часова, силазим, отварам кућу, скувам себи чај, измрвим хлеб за птице које чекају у врту, перем се, обришем прашину са радног стола, испразним пепељаре, одсечем једну ружу, слушах вести у пола осам. У осам часова силази и моја мајка, доручкујем са њом два ровита јајета, једну кришку препеченог хлеба и црну каву без шећења; у осам у четврт одлазим у село по Sud-Ouest, говорим госпођи С.: *данас је лепо, данас је мутно време* итд., а онда се дајем на посао. У пола десет долази поштар (*јутрос је спарно, какав диван дан*), а мало касније, у своме камионету пуном хлебова, пекаркина кћи (она је студирала, неумесно је говорити о времену), у пола једанаест шифови, кувам себи каву и пушим своју прву цигару тог дана. (...) Лежем у тачно десет часова и онда читам помало из две књиге: на једној страни је дело литерарног језика (Ламартинова *Поверавања*, Гонкуров *Дневник*), а на другој страни је кримић или енглески роман“. Барт оваквим навођењем показује не само да је све ово савршено без интереса, већ да маркирањем своје класне припадности прави књижевно поверавање, чија се испразност више не прима: „ви се конституишете фантазматично у писца, или још горе: ви се контитуишете“ (Барт 1992: 95–96).

Интимност, преломљена кроз призму његовог схватања љубави, најчешће и најинтензивније је покренуто његовим сусретом са Љиљаном Пекић 1956. године и њиховим венчањем. Навешћемо само један запис, који јасно показује његову промену поетике писања дневника од оног тренутка када ју је упознао: „Господин В. ми каже: <Ти си луд за њом>. Ја не мислим тако симетрично. Ја мислим да сам ја само луд и да је моје лудило сада управљено на њу. Ја нисам луд за њом. Ја сам само луд својим лудилом и за своје лудило, а она је у жижи тог лудила као лик којим се лудило бави. У крајњем исходу, ја сам стварно луд за њом. А на томе се стварно и ради“ (Пекић 2013: 110). Исте те године, у зиму 1957. Пекић оставља следећи запис: „Остаје само Љиљана. То је љубав. Замишљам је на дивану, са згрченим ногама у положају који нико осим ње не може да заузме, са мало искошеном главом, лепим пажљивим очима, и у тој слици, премда не без интелектуалног отпора – такође, по свој прилици алибија – налазим сваки почетак и крај који ми је био тренутно потребан“ (Пекић 2013: 123). Из записа из 1957. године закључујемо да је Борислав Пекић копију дневника слао Љиљани Пекић: „Пишем Љиљани о књизи Марсела Арлена. Пишем заправо дневник, а онда јој шаљем копију. Стидим се, али штедим време, које ми, изгледа, ничему и не служи, осим да на њему правим бесмислене уштеде“ (Пекић 2013: 151). У разговору са Александром И. Поповићем, након Пекићеве смрти, Љиљана Пекић оставља јединствен коментар који се наизглед изједначава са Пекићевим записима о раду на роману *Симфонија Ероика*, о односу између Љиљане и Борислава Пекића (в. Поповић 2004: 185). Тај коментар наводимо у целисти:

Читао ми је неке своје ствари и била сам одушевљена. Сматрала сам да је то човек за кога је требало живети. Интересантне су биле те његове прве белешке. Тај његов први пројекат требало је да се зове *Ероика*, односно *Симфонија Ероика*, циклус романа базиран на ставовима Бетовенове *Симфоније Ероике*. Мени се допао тај његов план и оно што ми је читао било је апсолутно фантастично. Сматрала сам да је геније и да ће од њега сигурно бити писац. Био је врло успешан студент и сви су мислили да ће остати на факултету. Међутим, он је знао да писање и психологија не иду заједно, да човек мора да ради један посао потпуно и до краја. Зато је негде пред крај напустио студије и посветио се писању. (..) Ја мислим да је он био видовит. Умео је да предвиђа ствари. Додуше, он није радио само за писаћим столом. Радио је и док је спавао. Целу једну драму сањао је од почетка до краја. Ујутру је устао и написао је – то је била драма *Како забављати господина Мартина* (Поповић 2004: 185–188).

Како ауторова намера није била стварање жанра, нити његово рекреирање, као што и сами дневници нису били намењени за штампање, не можемо Пекићев дневник искључиво посматрати у контексту објављених дела, али их можемо посматрати као „предлог за посматрање одређених идеја у њиховом настајању и

као својеврсни дијалог са аутором“. О том утиску и говори Љиљана Пекић која каже: „Уживала сам привилегију да будем први читалац, тј. слушалац ових фасцинантних исказа, а истовремено и посредник између Пекићевих читалаца и да тај материјал учиним доступним широј читалачкој јавности“ (в. Станојевић 2010: 971). Иако превлађују дужи есејистички записи у овим дневницима, чести су концизне и хуморно интониране белешке. У белешци за 8. децембар 1956. године Пекић је забележио само „Ништа“, док је након дочека 1957. године забележио само „Пио“.¹³

Ови дневници, несумњиво је, представљају Борислава Пекића нескривеног иза херменеутичких конструкција књижевног дела, тј. приказује процес његовог стварања и размишљања у свом правом облику. Борислав Пекић, по свему судећи, спада међу наше ретке *савременике* који су веома мало говорили о себи. Уједно је један од ретких писаца (можда и једини) који је веома опширно писао о својим мислима. Јован Ћирилов у својим успоменама бележи да „све те његове приче не делују као некаква нарцисоидност, већ као проблематизовање сопственог живота као случаја или специфична романсијерска тема коју он најбоље познаје“ (Ћирилов 1989: 78). По запису Јована Ћирилова, Пекић је увек носио са собом ту „многolisну свеску препуну исечака, прошараних уредно исписаним коментарима“ (Ћирилов 1989: 78). Ћирилов је мишљења да је меру коју Пекић поседује у романима стекао „водећи годинама дневник, учећи тиме себе одмереном и умереном писању о ономе што је искуство“ (Ћирилов 1989: 79). Фасцинантно је на који начин он долази до истине света, не замара личним, али открива *интелектуалца* у правом значењу те речи, тј. открива суштину човековог ЈА, или пак све карактеристике праве Личности.¹⁴ Пекић је био она личност о којој пише и Слободан Владушић у „Апендиксу“ књиге Књижевност и коментари (2017): личност која у себи сједињује индивидуално и колективно, филозофију и књижевност, музику и природу, прошлост и садашњост.

¹³ Пекић, затим, наредно јутро бележи „Пио (Само на други начин)“, па нам то омогућава да пратимо развој пијанства Борислава Пекића. Након два дана, 4. јануара, од завршава ову епопеју – „Престајем да пијем (на исти начин. Човек пије увек на други начин, али престаје на исти начин). Плодови: главобоља, гађење и наравно поновна одлука да оставим пиће. Затим страх од одлуке. Страх ме је навео да изађем и попијем још нешто пре него што одлука постаје извршна. Тако се поново опис и поново отрезних“ (Пекић 2013: 87).

¹⁴ Пекић је био мишљења да је све што учинимо, видимо или проузрукујемо део наше Личности: „Слика коју си намалао – ти си ти изван себе. Сат који си навио, то си ти – изван себе. Жена коју си обљубио, то си ти – опет изван себе. Корак према нечему, реч некоме, покрет за нешто – све си то ти изван свог опредељења“ (Пекић 2013: 10).

ЛИТЕРАТУРА

1. Владушић, Слободан, „Зашто Пекић овде и сада?“, Летопис Матице српске, год. 189, књ. 491, св. 13, Нови Сада 2013.
2. Владушић, Владушић, Књижевност и коментари, Службени гласник Нови Сад 2017.
3. Дамјанов, Сава, „Пекић чудотворац“, Ерос и по(р)нос, Народна књига, Београд 2006.
4. Михајловић Михиз, Борислав, Аутобиографија о другима, БИГЗ, Београд 1993.
5. Мустеданагић, Лидија, „Фарсична неизвесност идентитета“, у: Борислав Пекић, Изабране драме, Соларис, Нови Сад 2007.
6. Пекић, Борислав, Живот на леду II (дневници 1955–1982), приредиле Љиљана и Александра Пекић, Београд 2013.
7. Пекић, Борислав, „Позориште као соба за разбијање стакла“, у: Борислав Пекић, Корешподенција – изабране драме, Приредиле Љиљана и Александра Пекић, Београд 2014.
8. Ролан Барт по Ролану Барту, С француског превео Миодраг Радовић, ИП Светови, Нови Сад 1992.
9. Разговори Александра И. Поповића, КОНРАС, Београд 2004.
10. Станојевић, Ненад, „Дневник рефлексја“, Летопис Матице српске, год. 186, св. 5, новембар 2010.
11. Thorndike, Edward, *Educational psychology: briefer course*, Columbis University, New York 1923.
12. Ћирилов, Јован, Драмски писци, моји савременици – портрети, Стеријино позорје, Нови Сад 1989, 78.
13. Фабр, Јан, Ноћни дневник 1985–1991, превод за низоземског и објашњења Јелица Новаковић Лопушина, Културни центар Београда, Београд 2017.

Зорица МЛАДЕНОВИЋ

*ЗАМКЕ ПРЕВОЂЕЊА: МОЖЕ ЛИ СЕ НОРА ВРАТИТИ У
ЛУТКИНУ КУЋУ?*

Процес превођења „оригинално дело, са једном новом формом, премешта у потпуно другачији језички свет,¹ али се мора пазити да се не изгуби основна намера писца, асоцијација коју он жели да произведе датим називом књижевног тј. уметничког дела. Исправна процена доводи до доброг приказа оригиналног дела, ситна грешка пак, до бројних негативних последица од којих је једна неразумевање, што је уједно и супротност сврхе превођења.

Готово све дефиниције културе (које постоје у многим областима савременог живота) не искључују њену ширину, већ се по мишљењу немачких класичних мислилаца може узети као међусобно прожимање и мешање,² процес, чији смо сведоци већ више од једног века.

Иако је превођење свакодневна појава која увелико надмашује културне и пристуна је у свим друштвеним сферама, велики је број теорија које се баве анализом, не његове неопходности већ суштином постојања, тј. да ли је превођење уопште могуће. Вилхелм Хумболт, на пример, наводи да ће превођење само нагласити културну разлику.³ Преведеном делу највише смета оригинал, казала је Исидора Секулић у Есеју о преводу *Песме о веснику буре* Максима Горког⁴, одлучивши

¹Биковић, Јелена: Немогућност превођења <http://pulse.rs/nemogucnost-pre-vodenja/>

²Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie III*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1971; Хумболт фон Вилхелм: *Увод у дело о кави и језику и други огледи*, Књижевна заједница Новог Сада, Дневник 1988.

³Хумболт, Вилхелм вон: *Увод у дело о кави и језику и други огледи*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1988.

⁴Секулић, Исидора: *Говор и језик, мир и немир*, Вук Караџић, Београд, 1977.

се, између два понуђена превода песме за оригинал. Међутим њена порука није да песму не треба преводити, нити да се не треба упуштати у превођење. Њен лични избор је показатељ колико је превођење сложен и захтеван уметнички процес, са несагледивим последицама по друштво и културу.

Модерне теорије превођења не оспоравају знање, већ вештину. Преводац уметник је идеал савременог преводиоца, попут Ивана В. Лалића (превасходно преводи Малармеа), Боре Радовића (Морекази Сен-Дон Перса), Бранка Миљковића (поезија Валерија Брјусова, Алена Боскеа и Жила Сипервјела) и Стеван Раичковић (Манделштајм и Пастернак).

Преводац и уметник у једном бићу су драгоценост за литерарно дело које се преводи. Уметник и преводац су добробит за уметничка дела која настају као плод ове срећне околности. Међутим и стваралац, књижевни критичар или сам читалац имају права на димензију превођења књижевног дела које читају. Иво Тартаља у *Приповедачевој естетици*⁵ између осталог, преведи имена ликова Проклете авлије, што је отворило још једна врата у сагледавању овог Андрићевог романа.

Понекад одступање од оригинала може и да допринесе бржем и лакшем поимању суштине дела које је пред њим. Тако наслов романа Никоса Казанцакиса преведен као *Грк Зорба*, сугерише да главног јунака, Алексиса, још пре него што га упознамо, замислимо користећи прототип човека са свим типичним особинама Грка. Иако је превод Алексис Зорбис вернији оригиналу, за читаоце изван грчке културе веома је корисно да се већ у наслову назначи национална припадност овог јунака, која носи одређене семантичке вредности, и упућује читаоца на Медитеран, море, лутање, чак и древну Хеладу.

Ипак су чешћи случајеви у којима одступања од верног превода могу да нашkode самом оригиналу. Тако је Бранко Миљковић превodeћи четврту збирку песама Жила Сипервјела, чији је оригинални наслов *Oublieuse mémoire*, превео као Заборављено сећање. „Тачан превод овог наслова био би Заборавно памћење. Чини се да га Миљковић намерно преводи непрецизно, да не кажемо погрешно, како би га укључио у контекст властите мисли за коју поезија представља напуштање стварности.”⁶ Надовезујући се на ову мисао Драгица С. Ивановић тврди да ово удаљавање превода од оригинала било да је срачунато, „било да је нехотично, по среди је грешка која би могла да нашкoди познавању и тумачењу Сипервјелове поезије, али је позитивно

стр. 185.

⁵Тартаља, И: *Приповедачева естетика*, Нолит, Београд, 1979.

⁶Новаковић, Јелена: „Поезија као 'патетика ума': Бранко Миљковић и Пол Валери”, *Зборник радова: Поезија и поетика Бранка Миљковића*, приредио Новица Петковић, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1996. стр. 66.

утицало на теоријско уобличење Миљковићевих поетолошких ставова.”⁷ Управо то нам говори да се уметницима преводиоцима не може у потпуности веровати јер нису увек у могућности да направе одклон у односу на властито стваралаштво.

На овом месту је време да се постави питање које ће бити носилац главне дилеме анализе наслова Ибзенове драме *Луткина кућа*, преведене као *Нора*: Да ли се на тај начин преводилац огрешио о аутора и читаоца јер је изменио поруку коју је аутор желео читаоцу да пошаље?

Драма Хенрика Ибзена *Луткина кућа* је први пут на нашим просторима преведена као *Нора*, по имену главне јунакиње. По свим нормама превођења, преводиоцу је, како смо истакли, дозвољено, често и неопходно да начини овакво одступање како би целокупан текст, у овом случају драму, што верније представио домаћем читаоцу. Међутим, други услов који се тиче спречавања могућности да се променом назива наруши идеја и измени асоцијација писца којом намерава да нас заинтересује за дело, овде на жалост није остварен. Одступање од основне идеје, скретање пажње ка неком другом аспекту књижевног дела свакако није била намера преводиоца, али се, на жалост, са преводом *Нора* постиже управо такав и за преводиоца и за читаоца нежељени ефекат.

Друштвени оквир времена у коме је Ибзен стварао, је уједно и основ његовог стваралаштва, а *Луткина кућа* носилац важне поруке о стању друштва. Због ње је игнорисана (позоришта су одбијала да је изводе) или насилно мењана: за прво извођене у Немачкој крај драме је морао да се промени тако да одговара друштвеним схватањима брака оног времена. Измена наслова драме у *Нора*, скреће фокус са друштва на психолошку раван, што није била намера писца. Читаоцу се сугерише усмеравање пажње на главну јунакињу, њену пожртвованост и јачину, док су друштвене норме, схватање брака и положај жене потиснути. На тај начин постигао се ефекат својеврсне цензуре ове књижевне драме, што се не може рећи да је била намера преводиоца.

Култура дефинише стварност (Луткина кућа остаје Нора)

Имајући у виду колико је велику популарност драма *Луткина кућа* имала, као и податак да је прво преведена за потребе драмског извођења, а тек касније као литерарни текст, донекле се може објаснити мотив да се и данас преводи као *Нора*. Глумци, који се по неопходности професије идентификују са ликовима, могли су је, и могу је и даље оправдано звати *Нора*.

За нас је значајан податак да је *Нора* превођена са немачког

⁷Ивановић, Драгица С. (данас објављује под именом Драгица Ужарева): *Освеићени заборав: Именантна поетика Бранка Миљковића*, Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, Краљево, 2010. стр. 65-66.

језика, и да се на немачком од првог извођења до данас преводи као *Нора*, *Нора* или *Луткина кућа* чак и *Нора (Луткина кућа)*.⁸ Сличну судбину доживљава и у другим преводима, иако преводи на енглески језик још од 1910. године верно оригиналу гласе *The Doll's House*,⁹ има савремених превода, насталих под утицајем књижевне критике, а да би се избегле недоумице, који поред назива *Doll's House* додају и *Nora*.

Драма *Луткина кућа* тј. *Нора* први пут је изведена у позоришту у Загребу 1888. године. Драма је стекла велику популарност због које је уједно трајно обележена као *Нора*.

Како не би настали неспоразуми, тј. како би се читаоцу ставило до знања да је у питању једна иста драма, односно драма која се може наћи и под другим називом, данашњи преводиоци склони су да уз наслов *Луткина кућа*, у загради ставе и име главне јунакиње. Овакав назив драме, *Луткина кућа (Нора)* ће се најчешће наћи у преводу на српски језик. Ту и тамо појавиће се превод *Нора*¹⁰ или ретко *Луткина кућа*.¹¹ Традиција наслова *Нора* је врло брзо ухватила корене, превод из 1948. године гласи *Нора*, иако је преведено са немачког где стоји (изнанађујуће) *Луткина кућа (Ein Puppenheim)*.¹²

Преводом *Нора* се лексички гледано открива само још и име главне јунакиње. Семантички пак, главна јунакиња се тиме што је истакнута у наслову драме, изједначава по важности са оригиналним насловом *Луткина кућа*. Она на тај начин умањује пажњу читаоца ка оригиналном наслову и узима је за себе. Очекивања читаоца, у смислу кључних момената драме, везују се искључиво за главну јунакињу и њен унутрашњи свет. Друштвено-културолошки аспект је у овом случају највише на губитку. Ибзен је драму назвао *Луткина кућа* с намером да покаже друштвену перспективу жене која не одговара личној представи, а самим тим ни реалном ни суштинском аспект живота и стварности јунакиње Норе. Читалац ће свакако открити, измењеним насловом, сакривену социјално-културолошку димензију, можда чак и више уживати у сопственом открићу. Међутим, понавља се питање да ли је то била замисао преводиоца? Ауторова сигурно није.

⁸Ibsen, Henrik: *Nora oder Puppenheim*, Philipp Reclam jun. Stuttgart 1959. (превод са норвешког: Рихард Линдер) Ibsen, Henrik: *Dramatische Werke*, Peter J. Ostergaard G.m.b.H, Berlin 1957 (превод са норвешког: Вилхелм Ланге)

⁹Ibsen, Henrik: *The Drama*, Everyman's library edited by Ernest Rhys, J. M. Dent and Sons LTD, London 1925.

¹⁰Ибзен, Хенрик: *Нора*, превео са норвешког Милан Шивић, Српска књижевна задруга, Нови Сад 2011, година.

¹¹Ибзен, Хенрик: *Драме*, Библиотека Вијести, Подгорица, 2004.

¹²Хенрик Ибзен *Драме*, превод: Владимир Ковачић, Накладни завод Хрватске Загреб 1948.

Нора заслужују присуство у наслову драме. Оквир за Ибзенове драме је свакидашњица, код њега нема великих драмских јунака ни хероја. Ибзенови ликови своју величину показују тако што постају обични људи, са јаким моралним карактеристикама, што је приказано и у Норином лику. Међутим, има ли право драмски преводилац, импресиониран трагом, снагом, пожртвованошћу једног лика, да преименује наслов и тако трајно обележи дело али и потисне револуционарну мисао коју оно носи.

Чини се да Љубиша Рајић, решава ову дилему. Ибзенова драма се код њега зове *Луткин дом*¹³. Године 2004, када се појавио превод професора Рајића, излази још једно издање Ибзенових драма¹⁴ у ком професор Рајић уз наслов *Луткина кућа* ставља у загради и име јунакиње *Нора*. Још један друштвени компромис, овога пута у циљу спречавања неспоразума.

Нора је постала део културне традиције, показујући тако да је, *Луткина кућа*, након што је читалачка и позоришна публика прихватила име *Нора*, будућем преводиоцу остављена као бремене, у виду наметнутог решења, са којим се он не мора сложити али које је постало опште место у литерарној и културној традицији и не може га заобићи.

Највернији приказ преводилачких мука износи Кроче у својој *Естетици* примењујући стару италијанску пословицу: „Са преводима је као и са женама: ако су верне, нису лепе, а ако су лепе, нису верне.”¹⁵ Сведоци смо свакодневног мање или више успешног превођења наслова и имена из области уметности, културе и књижевности. Јавност, користећи своје право, нека од њих признаје а нека оштро осуђује, додељујући им епитет културног разочарења.

Литература, на жалост, такође није поштеђена разочарења. Има дискутабилних и мањкавих превода који нису плод незнања или немара, већ намера преводиоца да дело што уверљивије представи култури читаоца. Преводилац користи своја права са циљем проналажења еквивалента и у лексичком и у значењском смислу.

Иако тежак и изазован задатак, превод нам је неопходан, како би смо као бића дефинисана културом и друштвом, могли да узмемо учешће у култури и друштву, да их модификујемо и прилагођавамо. Мултикултуралност, са новинама које доноси, не брише језичке границе. Потреба за превођењем, тумачењем и упознавањем других култура и саме мултикултуре, остаје. А пракса подсећа на опрез.

¹³Ибзен, Хенрик: *Драме*, Библиотека Вијести, Подгорица, 2004.

¹⁴Ибзен, Хенрик: *Изабране драме*, Геопетика 2004, Београд, превод Љубиша Рајић

¹⁵Кроче, Бенедето: *Естетика као наука о изразу и општа лингвистика*, Зограф, Ужице, 2006.

Литература

- Божинка Петронијевић: *Српско – немачки фразеолошки речник*, Јасен Београд 2007.
- Deutsches Universalwörterbuch*, Duden Verlag, Mannheim, 2006.
- Ibsen, Henrik: *Nora oder Puppenheim*, Philipp Reclam jun. Stuttgart 1959. (превод са норвешког: Рихарда Линдера)
- Ibsen, Henrik: *Dramatische Werke*, Peter J.Ostergaard G.m.b.H, Berlin 1957 (превод са норвешког: Вилхелм Ланге)
- Ibsen, Henrik: *The Drama*, Everyman's library edited by Ernest Rhys, J. M. Dent and Sons LTD, London 1925.
- Ибзен, Хенрик: *Нора*, превео са норвешког Милан Шевић, Српска књижевна задруга, Нови Сад 2011, година.
- Ибзен, Хенрик: *Драме*, Библиотека Вијести, Подгорица, 2004.
- Хенрик Ибзен *Драме*, превод: Владимир Ковачић, Накладни завод Хрватске Загреб 1948.
- Ибзен, Хенрик: *Драме*, Библиотека Вијести, Подгорица, 2004.
- Ибзен, Хенрик: *Изабране драме*, Геопоетика 2004, Београд, превод Љубиша Рајић
- Биковић, Јелена: *Немогућност превођења* <http://pulse.rs/nemogucnost-prevodenja/>
- Бранд, Жорж, цитат по Љубиши Рајићу: *Четири драме*, Нолит, Београд, 1983.
- Вилијемс, Рејмонд: *Драма од Ибзена до Брехта*, Нолит, Београд, 1986.
- Graddol D. 2007, *English next*, UK British Council, цитат према књизи проф. др. Бојовић, Бранкица: *Лексика у криминолошком регистру*, Ободско слово, Подгорица 2010.
- Ивановић, Драгица С. (данас објављује под именом Драгица Ужарева): *Освећени заборав: Именантна поетика Бранка Миљковића*, Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, Краљево, 2010. стр. 65-66.
- Кроче, Бенедето: *Естетика као наука о изразу и општа лингвистика*, Зограф, Ужице, 2006.
- Hegel, Georg Wilhelm Fridrich: *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie III*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1971; *Ideen zur Philosophie der Geschichte de Menschheit*, 1784 – 91 (Buch 1 Teil 4)
- Herder, Johann Gottfried von: *Ideen zur Philosophie der Geschichte des Menschheit*, 1784 – 91 (Buch 1 Teil 4)
- Христић, Јован: *Студија о драми*, Народна књига, Београд 1986.
- Кот, Јан: Есеји, Просвета, Београд, 1986.
- Хумболт фон Вилхелм: *Увод у дело о кави и језику и други огледи*, Књижевна заједница Новог Сада, Дневник 1988.
- Humboldt, Wilhelm von: *Über die Verschiedenheit de menschliches Sprachbaues und Ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung de Menshegeschlshtes*. Gesamt Werke 7, Seite 30.
- Манчић, Александра: „Граница је опасно место“, *Ствари које нас превазилазе, Увод у превођење идеја*, Службени гласник, Београд, 2013. стр. 23.
- Модерна теорија драме*, приредила Мирјана Миочиновић, Нолит, Београд 1981.
- Ибзен, Хенрик: *Драме*, предгвор и превод Љубиша Рајић, Нолит, Београд 1983.
- Мухамединовић, Зеина: „Предговор“, Х. Ибзен, *Драме* књига 1, Веселин Маслеша, Сарајево 1978.

Новаковић, Јелена: „Поезија као ’патетика ума’: Бранко Миљковић и Пол Валери”, *Зборник радова: Поезија и поетика Бранка Миљковића*, приредио Новица Петковић, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1996. стр. 66.

Никос Казанцакис, *Грк Зорба*, Загреб 2000, превод: Стјепо Мартиновић

Доживљаји Алексиса Зорбаса, Рад, Београд 1969

Превод у систему компаративних изучавања националне и стране књижевности и културе, Међународни тематски зборник радова, приредила проф. др. Раздобудко – Човић Лариса, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 2012. година, стр. 156.

Преводна књижевност, Београд, 1988. стр. 192 – 202.

Ристић Светомир и др: *Енциклопедијски немачки – српскохрватски речник*, Просвета, Београд, Max Neuber Verlag München 1963.

Сусрети народа и култура, Међународни тематски зборник радова, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 2015. Година приредила Мирјана Лончар - Вујновић Стеријина теорија превода и превођења Стерија – феномен времена 1806 – 1856 – 2006, Стеријино позорје 2006 приредио Хаџи Зоран Лазин Текст: Стеријина теорија превода и превођења, Војислав Јелић стр. 231- 235 Секулић, Исидора: *Говор и језик, мир и немир*, Вук Караџић, Београд, 1977. стр. 185.

Стакић, Јелена: *Жедан преко воде*, Библиотека БМГ, Београд, 2001.

Тартаља, И: *Приповедачева естетика*, Нолит, Београд, 1979.

Тања Поповић: *Речник књижевних термина*, Логос, Београд 2007.

Елигијуш ДИМОВСКИ

СЈАЈ МИЛОСРЂА

Када седам уморан
након истрганог и незасићеног дана
палим тада
свећу
и загледан у пламен
размишљам о Теби
да би изгладио мој
немир

СЕЋАЊЕ НА МАЈКУ

Дозивам слике из даљине
изоране борама
као твоје руке
забринуте и престрашене
за моју будућност
не стидећи се Суза
отварам све прозоре
да би ветар
осушио чежњу

Април 2001.

ЈОШ ЈЕДНА УСПОМЕНА

Мами

Да ли се сећаш када сам ти писао песму
цвеће је већ мислило на пролеће
говорила си:

како је тихо када су звезде иза прозора
тако лагано у души, тако нежно...

ПУТОВАЊА

*кроз сваки опажен бол
лепота пронице наше тело
С. Веј*

Не буди само на даљину
значи никада.
Нико неће угасити буктећи грм.
Када у мислима сазрева слика,
трње твоје одеће
је исто тако јако као снажни и привлачећи
мирис ружа
купљених у освит
... тренутак спојен на вечност...

ПОШТОВАЊЕ

Подижем са улице крух
(сигурно је некоме испао кроз прозор)
нахранит ћу њиме душу
и птице

*Напуљ,
5 маја 1997.*

Елигијуш Димовски (Eligiusz Dymowski) – рођен је 1965. године у Саникима (Пољска). Фрањевац, предавач теологије, песник и књижевни критичар.

Студирао је у Кракову и Риму. Докторирао је 2001. године теологију. Члан Удружења писаца Пољске. Аутор многобројних публикација из области теологије и литературе. Песме на српском језику објављивао у књижевним новинама „Свитац“.

Белешка и превод с пољског *Олга Лалић-Кровицка*

И. Ј. Тројанов

СТАРА РУСИЈА

Одраз живота источних Словена у билинском епу

Код првобитних народа била је раширена пракса освајања и коришћења туђих земљишних поседа, крађа, гажења усева и др.¹³ На тој основи често су избијали међуплеменски ратови. У руском јуначком епу, између осталог у билини *Чурила и књаз*, чују се одједи таквих појава. Билину отвара сцена богате гозбе на двору кнеза Владимира. Дан је био на измаку а „часни” пир „у пуном јеку”. Загрејан опојним вином кнез је изишао на трем са оградом како би се освежио и бацио поглед „во чисто поле”*. И ту он виде како се:

* Староруски текст, који је понегде врло сличан савременом српском (негде чак сличнији него савр. руском), биће готово дословно превођен, па чак и једноставно пренет, у ком случају ће бити дат курзивом. (Прим. прев.)

*Из далека далека из поља чистог
Гомила мужика појавила.
Иду мужици и све Кијевљани,
Па се клањају књазу и жале му се:
- Сунашце наше кнеже Владимире!
Дај, господару, свој праведни суд,
Дај нам га на Чурила сина Пленковича.
Код нас данас на Сароги на реци
Непознати људи појавили се,
Дојахала дружина Чурилова.
Свилене мреже су покидали,
Рибу сарогу повадили.
Ми, господару, улова немамо,
За тебе свежег залогаја немамо,
Од тебе награде немамо¹⁴.*

траг других

За првим „мужицима-Кијевљанима” појављују се и други. Они се „клањају до земље” и жале на Чурилове људе који су им лабудове, гуске и патке „пострељали”, самуре, куне и лисице „половили”, ливаде „изгазили”, сено из стогова разбацали¹⁵.

Поступак Чурилове дружине треба посматрати као напад на посед Пољана. Она је упала не само у земљу и воду далеко од Кијева, већ и у ону која се налазила близу града:

*Дојахали пријахали у Кијев град,
Па почели по Кијеву дивљати,
Сав бели и црни лук нам почупаше,
Сав бели купус нам поломише*^{16*}.

* Ако се сетимо да је црни лук био редовни додатак исхрани градитеља пирамида, тј. да је представљао и превентиву и лек за болести као и намирницу код старих народа, те да су и гајење купуса и црног лука представљали важну појаву у оквиру не тако давног преласка на седелачко-земљораднички са номадско-сточарско-сакупљачког начин живота (који је Херодот приписао „Скитима” и „Саурматима”), онда и жалбе сељака на гажење и чупање купуса и лука престају изгледати смешно. (Прим. прев.)

Појава Чурила и његових хулигана нашкодила је свима у Кијеву – и кнежевима, и бојарима и „мужицима”:

*Клањају се до земље књазу читавог Кијева,
Моле књаза са књагињама,
Моле бојара са бојарињама,
И све мужици повртари:
- Дај нам, господару, свој праведни суд,
Дај га на Чурила сина Пленковича*¹⁷.

Ту се испоставља нешто прилично чудно. Владимир не може да помогне оштећенима јер не зна где живи Чурила, где је његова „очевина” и „двор”:

*Нисам чуо за њега, нисам видео Чурилу Пленкова,
И не знам ја гди је Чурилова очевина,
И не знам где је Чурила и његов двор,
И не знам где Чурила живи.*

Ова кнежева неупућеност изазивала је код каснијих извођача билине иронију и подсмех. „Колика то мора да је била географија, кад кнез није знао шта има у својој кнежевини” – коментарише А. М. Пашкова, изводећи билину. Али све постаје јасно ако претпоставимо да песма говори о нападу другог племена на Кијевљане*. Зато су за Владимира и житеље пољанске земље то „непознати људи” чије место пребивања кнез тек треба да открије.

* *Руски летопис* нам сведочи да „У лето 6500. (992) Володимир пође на Хорвате” (који су – подразумевају се „Бели Хорвати” – живели на Карпатима). Није ли то био узвратни напад (в. ниже) на Хорвата Пленковича? Притом, треба се сетити да је Володимир Велики пореклом „Варјаг”. Варјази су на грчком забележени као „Вараги” (*Βάρυγοι*) а Варага и Варагић су српска презимена. (Прим. прев.)

Билина посвећена Чурилу заправо приказује упад ратника непријатељског племена у земљу пољанске заједнице, праћен нападом на Кијев. Она такође говори о узвратном казненем походу Пољана.

Формирање крупних источнословенских међуплеменских савеза, које се од VI в. запажа епизодно, а касније и стално²⁰, унело је суштинске промене у карактер кнежевске власти, ослобађајући је од стега родовског наслеђа. Кнежеви код источних Словена, који су донедавно били само родовладари или, у бољем случају, вође појединих племена²¹, претварају се у господаре огромних међуплеменских савеза који су раскидали са старим родовским обичајима што, разуме се, није могло проћи без сукоба и борбе у друштву. Својеврсни, фантастични одраз ова појава је добила у билини у Добрињи и Змају, где је Змај чврсто везан за кнежевску власт. У билинским варијантама се на разне начине говори о томе како и зашто се Добриња упутио у змајеве планине да ослобађа синовицу, ћерку или некакву другу рођаку кнеза Владимира коју је однело чудовиште. Задржаћемо се само на оним варијантама где Добриња ослобађа од Змаја синовицу по налогу кнеза који се своди на то да у „Сорочинским горама у змајевим норама”* пронађе најдражу кнежеву синовицу, да је донесе у Кијев и преда из руке у руку²², или да оде у Туги по цареву ћерку²³. У првом случају Добриња, избегавши борбу са Змајем, односи Владимирову синовицу. У другом ступа у борбу са Змајем и убија га. Али кнезу се то очигледно нимало није допало:

* „Нора” је рупа, јазбина, а Сорочинске горе очигледно нису у вези са Гогољевим Сорочинцима („Сврачинцима”) него су део Карпата где је, уосталом, живео и Дракул тј. „Змајевић”. (Прим. прев.)

Али за ту заслугу велику

*Књаз га ничим није наградио*²⁴.

Разлог кнежевог незадовољства, наравно, не лежи у томе што је јунак ослободио Владимирову „ћерку вољену”, већ у томе што је, извршавајући његово наређење, мало претерао – убио је Змаја.

И у првој и у другој варијанти кнежев налог изазива незадовољство па чак и гнев самог Добриње. Добриња је љут и незадовољан зато што га је кнез уплео у матримонијалне послове свог кнежевског рода који су у вези са Змајем. О томе да је овде реч о еротској жудњи Змаја неке варијенте сведоче врло красноречиво, описујући отету у змајевом легалу:

*Лежи књагиња на великим перинама,
Лежи на меким јастуцима,
На десној руци јој лежи змајче,
И на левој руци јој лежи змајче²⁵.*

У наведеној варијанти Добриња иде да ослобађа кнегињу на властиту иницијативу, а када је доноси у Кијев, кнез Владимир му је нуди за жену. Али јунак одбија да ступи у такав брак пошто су раније он и кнегиња (реч је, очигледно, о кнегињици, у песми погрешно названој) постали крсни брат и сестра. Добриња из неког разлога радије ступа у крсно братство него да постане део кнежевског рода.

Уопште узев, из разних билинских разрада овог сижеа постаје јасно да је Змајев непријатељ јунак, а не кнез Владимир, да је између синовике (ћерке) Владимира и Змаја дошло до везе, макар и насилне, да обрачун јунака са Змајем може изазвати кнежево неодобравање и да Добриња, убивши Змаја и ослободивши жену, одбија да ступи у везу са кнежевским родом по женској линији.

Према многобројним етнографским запажањима, Змај може имати еротску функцију у две улоге: као отац и као предак. Билина приказује Змаја у својству родоначелника кнежевског рода, његовог настављача и у својству, тако рећи, чувара чистоте тог рода (отац у новом потомству рађа кнежевог претка). Све ово у пуном је складу са тотемским погледима. Притом је важно нагласити да Змај није предак уопште узев, већ предак кнежевског рода, рода вође. Веза са њим по женској линији у том случају је посебно пожељна. Навешћемо само једну етнографску потврду. Урођеник Мадагаскара говори о земљи и недавним обичајима мадагаскарских Антанусија: „То је неплодна, полугладна земља, али реке су у то време још врвеле крокодилима. Не би прошао ниједан дан а да прождрљива звер не одвуче под воду неку девојку која би се спустила до реке. Али уместо плача свако вече се у приобалним селима чуло весело певање. То су родитељи несрећнице, који су, као и сви Антануси, веровали да се душе њихових вођа селе у крокодиле, празновали ‘венчање’ своје ћерке са почасним претком”²⁶.

У билини о Добрињи и змају јунак представља нове друштвене снаге које ступају на историјску сцену у доба када власт кнеза као владара рода или вође племена престаје да задовољава захтеве времена, подижући се на виши степен свог развоја који одговара створеним међуплеменским савезима. Власт кнеза-вође, заснована на родовским традицијама, у билини и миту повезана је са змајевским наслеђем, а у стварности са разједињеношћу племена и уским друштвеним ослоном. Јунак руши стари „змајев” ослонац кнежевске власти, самим тим превладавајући родоплеменску разједињеност. Као резултат, конфликт у билинама је разрешен приближавањем јуначких и кнежевских интереса, али тек након победе јуначког начела²⁷.

Савези племена код источних Словена били су двојаког рода: примарни и секундарни. Примарни савези су обједињења сродних племена. Ту спадају споменути у летописима Пољани, Древљани, Радимичи, Северјани, Вјатичи, Словени* итд. Секундарни савези су се већ састојали од племена која су достигла савезни ниво. Можемо их назвати савезима савеза или суперсавезима²⁸. Формирање савеза, како примарних тако и секундарних, нипошто се није одвијало глатко, већ кроз дуготрајну племенску борбу. Била је то борба за владајући положај у савезу племена. Вођа победничког племена или племенског савеза постајао је врховни владар под чијом су влашћу били мањи владари. Ту хијерархију кнежева спомиње и *Историја старог времена* када говори о завођењу уређења по угледу на грчко „у руским градовима”, где „сеђаху велики књази, који су под Олегом”²⁹.

* „Словени” је назив само једног словенског племена из околине Новгорода, тј. са северозапада Русије, и у суштини је идентичан називу Словенци, Словаки, Славонци, Словини (Кашуби, у Пољској), дакле, велики број старих слов. племена звао се управо тако - Словени. Руско збирно име за све слов. народе је „Славјани”. Међутим, док су Вјатичи по новијој, совјетској историографији они Руси који су настањивали околину реке Вјатке североисточно од Москве, по дореволюционарној руској историографији из XIX в. Вјатичи се тако зову по свом претку Вјатку који их је онамо довео са територије данашње Пољске и, ако је то тачно, они *нису сродни* наведеним руским племенима. (Уосталом, сам *Руски* летопис на почетку, пре наведене прве године, износи тврдњу да су и „Радимичи и Вјатичи од Љаха”.) Разлика у историографским погледима може се објаснити чисто политичким разлозима: до револуције руска престоница је био Санкт Петербург, после је то постала Москва, па је самим тим постала „политички некоректна” тврдња да би становници околине Москве могли бити пореклом Пољаци. (Прим. прев.)

Успостављање власти вође једног племена над сродним племенима, која су формирала савез, показује нам забележена легенда о Кију: „И беху три брата, једноме име Киј, а другоме Шчек, а трећему Хорив, и (беше) сестра њихова Либед. Киј сеђаше на гори где је данас успон Боричев, а Шчек сеђаше на гори која се данас зове Шчековица, а Хорив на трећој гори која је по њему названа Хоревица. И створише град у име брата свога најстаријега, и дадоше му име Кијев”^{30*}. То да легенда говори управо о савезу племена јасно је из даљег летописног текста: „А после ове браће њихов род је кнежевао код Пољана. А Деревљани (су имали) своје (кнежеве), а Дреговичи своје, а Словени своје у Новгороду, а други (живљаху) на Полоти, и то су Полочани”³¹. Пољани, Древљани [или Деревљани, Дрвљани, прев.], Дреговичи [Драговичи?], Словени – то су, наравно, сродни племенски савези³². По мишљењу Б. А. Рибакова, оснивање града Кијева симболизовало је

„некакав важан прелом унутар Пољанског племенског савеза”³³. Ми сматрамо да је оно значило стварање Пољанског савеза, тј. почетак његовог постојања. Легенда не говори ништа о супарништву племена око лидерства, представљајући образовање Пољанског савеза као мирно. Али тешко да је то било тако, што нам показује и пример племена Словена.

* Цитирани текст се налази на самом почетку *Руског летописа*, пре прве наведене године – 6360. по византијској тј. 852. по хришћанској ери. Име сестре Либедь значи Лабудица, име Киј значи штап, палица, жезло, и могло би бити симболично, пошто је жезло обележје владара, док остала два имена наводе на одиста фантастичну претпоставку. Већ су руски историчари изнели мисао да би Хорив/Хорев могао бити „праотац”, први вођа племена Хорвата. Томе се може додати следеће. Име Шчек/Шћек данас постоји једино у црногорском народу унутар презимена Шћекић. Затим, на „Хемском полуострву” тј. „Балкану” постоји најмање шест места са именом „Кијево”, и свако је на територији где живе Срби (географско средиште Космета, околина Сарајева, Београда, Книна, Санског моста и Крагујевца). *Велесова књига*, која је, као што се по мноштву детаља може закључити, несумњиво фалсификат, али се не може оспорити да је њен аутор користио одређене историјске изворе, тврди да је Киј довео своје племе са Дунава. Тако се долази до (сигурно барем делом погрешног) закључка да су три брата својим именима везана за Србе, Хрвате и Црногорце. (Прим. прев.)

Формирање племенског савеза Словена нипошто није било једноставно, будући праћено међусобном борбом за водећу улогу у савезној организацији. Трагови међуплеменских сукоба могу се видети у усменим и писменим изворницима, као и у археолошким материјалима. „И почеше сами на се војевати, и беше међу њима борба велика и (међ)усобица, и подиже се град на град, и не беше код њих правде” – читамо у *Првом новгородском летопису*³⁴. И мада се наведени одломак односи на обрачуна између Словена, Кривича и угро-финских племена, он добро описује и међуплеменске раздоре Словена око првенства у племенском савезу.

Негде средином IX века изгорела је Ладога, захваћена великим пожаром. Истраживачи разложно повезују катастрофу овог града са међусобним племенским ратовима³⁵. Мутно сећање на њих сачувало је и *Сказаније о холопској војни* у неколико редакција Херберштајна, Стријковског, Флечера и других информатора, укључујући руске. У *Сказанију* се говори у устанку новгородских холопа* који су узели жене својих господара током њиховог дуготрајног одсуства из Новгорода.

* У савр. росијском холоп је слуга, лакеј, улизица; у савр. укр. хлоп је сељак, момак, а у староруском ова реч је означавала роба, слугу, неслободног човека. (Прим. прев.)

Историчари на разне начине тумаче *Сказаније о холопској војни*: једни у њему виде одраз стварног устанка робова у Новгороду крајем X в., други – супротстављање Новгорођана хришћанству које је стизало из Кијева. Али постоји и нешто што уједињује историчаре, а то је сагласност да је *Сказаније* настало на реалној историјској основи, изузетно изобличеној и замагљеној каснијим преписима и обрадама које су онемогућиле једнозначну интерпретацију³⁶. Ето зашто је вишеваријантност неизбежна. Покушаћемо да се снађемо у тој основи узимајући за анализу *Сказаније о холопској војни* у запису ђакона младошког Афанасјевог манастира Каменевича-Рвовског. Овај запис с краја XVII в. садржи причу о „холопском рату” у најдетаљнијем и целовитом виду, а не у одломцима, као друге редакције³⁷. Он је независан од свих књижевних верзија *Сказанија* и у њему нема очигледних знакова књижевних позајмица³⁸. Запис Каменевича-Рвовског садржи усмена предања која су се преносила с колена на колено међу житељима Помоложја, које су некад населили дошљаци из Новгорода. У њима су потомци колониста сачували сећање на своју „прадомовину” – земљу иљменских Словена. О чему говори младошко *Сказаније*? Нећемо препричавати његов садржај у потпуности, обратимо пажњу само на најважнија, са наше тачке гледишта, места ове приче, која нам помажу да схватимо историјску суштину описаних догађаја.

Прича почиње у време митских Славена и Руса*, савременика Александра Македонског, који су имали војску названу „стари новгородски холопи”. Прелазећи затим на много каснија времена, *Сказаније* говори о томе како новгородски стари холопи, оставши без издржавања које су имали код својих господара, „начаша [почеше] оскудевати, и нужды премногие от недостатков хлебных и денежных [новчаних] себе восприимати [трпети]”. Услед тога су у Новгороду почеле „свађе и метежи”, „међусобни и чести сукоби”, „смертныи убийства”. Стари холопи су почели „в Новеороде и инде где их (има) всюду [свуда] тайно и явно многих людей своих грабити и смертно убивати”. Убрзо су холопи, узевши властиту жену и децу, отишли из града „за пределе новгородске и у ина места пуста, и у шуме непроходне све своје словенске земље”. И тако се холопи „почеше сами селити и градове оснивати и насипе високе и бедеме земљане по шумама и по рекама уз настамбе своје насипати и стројити крепке. И тада почеше у премногим шумама по читавој земљи разно житељствовати, као што и до данас постоје знаци градова њихових и настамба премногих таквих по реци Волхови и по реци Мологи и по славној и превелицеј реци Танаису, то јест Волги**... и по иним премногим великим и малим рекама, и по високо уздигнутим местима, и по језерима, и по многим шумским и преугодним дубровама и свепрекарским шумарцима ти се холопи разидоше и поселише на тим местима премногим својим, а исто тако и по Ками реци...”³⁹.

* Славен и Рус (исто у ориг.) овде су имена двојице митских (или историјских) личности. Наравно, ако су Славен и Рус историјске личности које су живеле у време Александра Великог, онда то говори о постојању ових имена (и народа?) у IV в. пре н. е. (Прим. прев.)

** Овде је приликом преношења легенде (или приликом њеног записа) дошло до грешке. Није Волга Танаис, већ је то старогрчки назив за реку Дон (дн=тн). Дњепар за Грке био Бористен (Дон, Доњец, Дњепар, Дњестар и Дунав/Дануб у суштини су реке-имењаци, тј. свакој је у основи реч „дно”), а за Волгу (влога, влага, одн. вода) стари Грци нису знали па самим тим ни имали своје име за њу. (Прим. прев.)

У том делу *Сказанија* јасно се чују одједи каснијих епоха него што је то међа X-XI века. Израз „*старији холопи*” је готово сигурно преиначење назива „*старинные холопы*”, врсте слугу из XV-XVI века⁴⁰. То што је Славенова и Русова војска названа „стари холопи” несумњиво представља одраз војне организације Московске државе, која је предвиђала учешће у ратним дејствима не само феудалаца, него и слугу и сељака који су им припадали⁴¹. Плата у храни и новцу такође је из области живота и рада слугу московских времена. Расељавање холопа по Ками, споменуто у *Сказанију*, одражава кретање Новгородјана у басену Каме, походе речних гусара, који су се повремено удруживали у одреде „холопа-разбојника”⁴².

Уз касније елементе *Сказаније* садржи и неке детаље који су, очигледно, истраживачима изгледали од мање важности па су остављени без коментара. Али управо у њима се налазе подаци који откривају слој историјског памћења на, у крајњој линији, IX век. Пре свега, јавља се сумња поводом холопства „устаника” против Новгорода за које су, по предању, Новгородјани „своји људи” а не господари и власници. Исто тако је своја у односу на тобожње холопе словенска земља – околност, неспојива са холопским статусом становништва. Томе противречи и масовност „холопа” који су населили обале Волхова, Мологе и других река, и тамо подигли и градове и села⁴⁵. Расељавање „старијих холопа” по „премногим великим и малим рекама”, „возвишеним местима”, по језерима, дубравама и шумама живо подсећа на слику расељавања словенских народа по Источној Европи, коју је летописац дао у *Историји старог времена*.

Сказаније садржи и један речити детаљ који карактерише „холопе” као племенску заједницу. Овде имамо у виду религијски аспект њиховог живота о чему говори подизање „идолопоклоних” кургана* и брда где су приношене жртве. Истовремено, вера и обичаји очигледно обједињују холопе и Новгородјане: „И сви ови житељи новгородски и старохлопски из читаве словенске земље [земље севернорус. племена Словена, прев.] над својима мртвима тризну [даћу] творјаху, то јест сећаху се на њих, и могиле превисоке над мртвима и над славнима својима, висока брда и хумке у сећање на њих созидаху, и синове своје им од велике жалости и плача жртвоваху, и лица своја до крви своје драху, и смртно се на њиховим гробовима

сами между собом убиваху...”⁴⁴.

* Кургани или могиле су високе, понекад по неколико десетина метара, земљане хумке под којима су, у богато опремљеним гробницама, сахрањиване „скитске” одн. староруске вође. Пренете на тле Кине, претвориле су се у правилне земљане пирамиде, укључујући и највишу пирамиду на свету (457 м), а на тле Египта у камене пирамиде. Много касније, вође запорошких козака и истакнути козаци сахрањивани су под могилама висине до 5-6 м. (Прим. прев.)

Напад „холопа” на Новгород наликује међуплеменским ратовима: „Потом се сви древнији холопи скупише и вздумавши [одржавши саветовање] одлучише да им је свима ићи на Велики Новгород. И тако чврсто одлучивши и охрабривши се, идоше и попленише сав Велики Новгород, и новограцка имања сва побраше себи, и жене њихове обешчестише, и премного зла по свој земљи словенској чинише, грабише и убиваше”⁴⁵. Циљ похода, осмишљеног, очигледно, на већу, јасно је изложен: пљачка, одузимање иметка и жена непријатеља, разарање његове земље и, у крајњој линији, његово потчињавање.

Међуплеменски карактер сукоба још боље се види кроз узвратну реакцију Новгорођана, који „с холопима својима старима велику борбу начинише, и градове њихове и села почеше разарати, и њих самих из све области новгороцке и из иних разних свих места, из градова и села, почеше изгањати из све своје земље, не дајући им код себе нигде места, а ине холопе по разним местима почеше све убивати, и насипе и бедеме и све утврде њихове почеше свуда рушити свом земљом својом”⁴⁶. Са робовласничке тачке гледишта тактика Новгорођана потпуно је нелогична, јер су одбегли робови морали једноставно бити враћени својим господарима. Овде Новгорођани поступају сасвим другачије: део „холопа” протерују а део једноставно истребљују. Важно је то што Новгорођани „холопе” истерују „из све своје земље”, то јест са своје сопствене земље коју је освојио непријатељ, и притом то чине „свом земљом својом”, што ће рећи да у томе учествује читаво њихово племе а не само житељи Новгорода одакле, према *Сказанију*, „изидоше холопи”. Сви ови детаљи уклапају се у претпоставку о међуплеменској суштини раздора, која је током усменог преношења преиначена у рат Новгорођана и побуњених холопа.

Новгорођани су ступили у борбу са непријатељским племеном како би повратили право власништва над својом територијом која је у *Сказанију* названа „област новгородска” и „предели новгородски”⁴⁷. Примећујемо да се ти „предели новгородски” издвајају из уопште узев „земље словенске”, у коју спадају и „места пуста” и „шуме непроходне”⁴⁸. У томе треба видети указивање на племенску територију коју су освојили Новгорођани и која се налази у њиховом непосредном власништву, и на пусте земље које представљају власништво читавог савеза словенских племена.

Из овога се може закључити да је првобитна основа *Сказанија о холопској војни* садржала приповетку о међуплеменској борби северозападних Словена за водећу улогу у плоеменском савезу који се формирао. Био је то процес консолидације иљменског племена Словена у оквирима обједињења сродних племена који је претходио формирању нове савезне организације у којој ће бити, осим Словена, и друга племена, која говоре несловенским језицима. Формирање таквог савеза окончано је средином IX века. Дакле, међуплеменске сукобе, које је одразило *Сказаније*, и процес формирања савеза иљменских Словена треба сместити у нешто ранији период. Касније ће предање о унутрашњим ратовима код Словена бити изложено обради са увођењем холопског мотива, а затим је и он обојен у тонове који потичу из епохе колонизације Поволжја и Прикамја од стране новгородских Словена, из времена речног гусарства чији су активни учесници били не само слободни Новгорођани, него и холопи. Одатле, највероватније, и потиче „охолопљивање” првобитног сижеа *Сказанија*. Уосталом, појаву холопа у овом књижевном споменику могуће је објаснити и помоћу древних обичаја. Положај покороног племена или заједнице био је понижавајућ са тачке гледишта представа старих народа о слободи. Зато су Кијевљани, навикнути да владају Новгородом, презриво звали Новгорођане тесарима чији је посао да „граде палате” својим господарима⁴⁹. У том смислу су посебно карактеристичне и речи Ростовљана, који су Владимирце третирали као житеље потчињеног града: „Сажећи ћемо и попалићемо град Владимир сав, и посадићемо у њему свог посадника, јер они су наши холопи, каменосечци и дрводеље и орачи, јер је град Владимир пригород наше Ростовске области”⁵⁰. Није искључено да су холопи доспели у *Сказаније* под утицајем сличних историјских збивања и емоционалног доживљавања тих збивања. Наш главни закључак састоји се у томе да *Сказаније о холопској војни* може послужити као извор који баца светлост на поједине моменте међуплеменске борбе у савезу иљменских Словена ради задобијања премаћи.

Та борба се одвијала са променљивим успехом. Испочетка је племе Ладожана избило у први план, што је имало своје разлоге, пре свега тај што је Словенима који су се настанили у Нижњем Поволховју, будући одвојенима од основне словенске масе и рањивима од стране спољних непријатеља, било неопходно јединство како би опстали. До спајања родова у племе и стварања племенског центра овде је, очигледно, дошло раније него код јужнијих сродника, који су населили Поозерје и горњи ток Волхова, што је ладошким Словенима донело премоћ и избацило их у први план⁵¹. Али како су интеграциони процеси код прииљменских Словена јачали, пораз Ладоге и губитак положаја главног племена у новоформираном племенском савезу био је само ствар времена, пошто се у горњем току Волхова и Прииљмењу постојала најгушћа мрежа насеља, тј. највећа концентрација словенског становништва. Као што нам показују археолошки извори, „северозападно Прииљмење и исток Волхова постали су центар придошле северне групе словенског народа. Овај терен који

карактеришу тле погодно за првобитну земљорадњу и водоплавне ливаде претворио се у једну од најгушће насељених и освојених у пољопривредном смислу области Новгородске земље⁵². По својим материјалним и људским ресурсима племена Горњег Поволховја и Прииљмења била су у предности над другим племенима, укључујући племе Словена са средиштем у Ладоги. Тиме се објашњава водећи положај Новгорођана који су напоследку стекли у савезу словенских племена. Истина, отпор Ладоге није био потпуно сломљен, он се запажа још и крајем IX века. Али Новгород, који је преузео власт над свим Словенима, није ју више испуштао из руку. Тако је настао савез словенских племена на челу са Новгородом. Јасно да је формирање тог савеза трајало прилично дуго. Јасно је и то да му је претходила и одређена разједињеност и различитост словенских племена, превладавана током развоја савезничких односа до којих је морало доћи у току међуплеменске борбе за утицај и власт.

На сличан начин су настајали секундарни савези, или савези савеза, суперсавези. Разлика се заправо састојала само у томе што је на челу племенског савеза било једно одређено племе, а на челу суперсавеза – неколико племена која су образовала савез. До предводништва се долазило кроз борбу и успостављање власти над племенима укљученим у савезну организацију.

Арапски географ Масуди пише да је некад једно од словенских племена „у древно доба имало власт, његовог цара су звали Мацак, а само племе се звало Валинана*. Овом племену су у древна времена била потчињена сва друга словенска племена, јер је имало (врховну) власт и други цареви су му се повиновали”⁵³. Масуди наставља: „Ми смо већ говорили о цару коме су се у стара времена повиновали остали њихови цареви, то јест Мацак, цар Валинана, чије је племе једно од првих словенских племена, које је поштовано међу њиховим племенима и имало је премоћ над њима. Касније су почели раздори међу њиховим племенима, њихов поредак је био нарушен, делили су се на посебна колена, и свако племе је изабрало себи цара...”⁵⁴. Поредити Масудијеву причу са записом из *Историје старог времена* о Дулебима које су „мучили” Обри^{55*}, В. О. Кључевски је закључио да и арапски писац и староруски летописац говоре о војном савезу под вођством дулебског кнеза, који је у VI в. формиран на падинама Карпата⁵⁶. Повод који је навео источне Словене да се уједине чувени историчар је видео у дуготрајној борби Словена са Ромејима⁵⁷. Кључевски није посматрао овај савез као обједињење племена, већ као „народну војску састављену од борбено способних људи из разних родова и племена, када су се после похода преживели учесници разилазили, враћали у средину својих саплеменика и уобичајеном животу”⁵⁸. Савез предвођен Дулебима је и по својим циљевима и по саставу „представљао асоцијацију толико неналик родовским и племенским савезима да је могао деловати упоредо са њима не задирући у њихове основе”⁵⁹. Са овим тврдњама Кључевском се не можемо сложити, пошто Масуди говори о управо племенском саставу савеза. Али то

је био необичан савез састављен од неколико племена која су већ била изграђена по савезном типу. Међуплеменски раздори који су, по Масуддију, довели до распада Валинана, нису ништа друго до борба племена за власт у овом савезу. Та борба није довела до одговарајући резултата, јер ниједно племе није успело да се стави на челу савеза.

* Ово племе, о коме ће још бити речи, су Волини, Волињани. Волињ/Волинија је област на северозападу данашње Украјине и граничи са Белорусијом и Пољском, а име јој долази од речи „воља”. (Прим. прев.)

** Руски писци уз „Обри” обично у загради додају и њихов европски назив „Авари”, који у литератури слове за „монголско племе”. То да Обри/Авари не могу бити никакво монголско племе већ управо „Сорби”, „Сарбари” (грч. *Σάρβαροι*) најбоље се доказује једноставним погледом на њих – у Дагестану и данас живи око 300.000 Авара, и на Интернету се могу видети под *Caucasian Avars*, где су показане групе мушкараца, жена и деце. (Прим. прев.)

Шта је навело прикарпатске Словене да образују савез Валинана? Спољна опасност. Рат са Аварима ујединио је словенска племена^{60*}. Када је претња која је долазила од ових номада прошла, јединство је било нарушено и савез је пао, срушен међуплеменским сукобима.

* Писац се придржава уобичајене и управо очигледно (в. више) погрешне претпоставке да „Авари” нису словенско племе. (Прим. прев.)

Са аналогним појавама срећемо се и на северозападу источнословенског света. У *Историји старог времена* под 859. г. читамо: „Варјази из заморја [тј. преко мора] узимаху данак од Чуда и од Словена, од Мера и Веса и од свих Кривича”⁶¹. Ово је изазвало заједнички отпор племена: „Изгнаше Варјаге преко мора и не дадоше им данак и почеше сами код себе владати...”⁶². Варјашка агресија је, како изгледа, ујединила северозападна племена како би се заједнички супротставила непријатељу. Формиран је племенски савез (суперсавез) који се одликовао тиме што су у њега, осим словенских племена (Словени, Кривичи), улазила и финско-угарска племена Мери и Веси. Тај савез је предводило племе Словена, којем је средиште био Новгород или његов претходник, који археолози засад још нису открили. Чињеница доласка Варјага управо у Новгород по нашем мишљењу убедљиво сведочи о водећој улози племена коме је тај град припадао, тј. племена новгородских Словена у најужем смислу те речи, односно Новгородјана⁶³.

Код северозападног савеза, као и код Валинана, отпочео је процес распада услед међусобица, али за разлику од прикарпатског савеза он је опстао, углавном захваљујући племену Словена које је имало релативно јаке људске и материјалне ресурсе. Археолошка „истраживања последњих година сведоче о крајње ниској густини

становништва на местима концентрације споменика културе других кургана”, која припада Кривичима. Другачију слику представљају споменици културе сопки* новгородског племена Словена, прилагођени теренима најпогоднијим за обраду орањем. Ето зашто је „у епохи сопки створена основна структура размештаја сеоског становништва средишта Новгородске земље, која је сачувана не само у староруско време него и у касном средњовековљу”⁶⁴. Иљменски Словени су имали потенцијал са којим се нису могли надметати ни псковски Кривичи, ни финско-угарска племена. То им је омогућило да дођу на чело савеза и задрже га од распада.

* На крајњем истоку данашње територије Русије (Камчатка) „сопка” је вулканско брдо тј. реч је о активним и неактивним малим вулканима; на крајњем западу (данас околина Петербурга) реч је о усамљеним брдима коришћеним, очигледно, у исте сврхе као и вештачка брда – кургани. (Прим. прев.)

Док су на северу словенским народима претили Варјази, на југу су то били Хазари. Ширење Хазара у Приазовју и Подоњу у VIII веку послужило је као подстицај за обједињавање источнословенских племена Средњег Подњепровја у оквирима „Руске земље”, другим речима – за стварање крупног међуплеменског обједињења типа суперсавеза или савеза савеза. Његова консолидујућа сила били су Пољани који не само што су збацили хазарски јарам него су и објединили око себе неколико племенских савеза, заузевши међу њима владајуће место кроз борбу и супарништво са другим племенима која су претендовала на предводничку улогу у савезу⁶⁵. У „Руску земљу” су, осим Пољана, ушли „Северјани или један њихов део, део Радимича и, можда, део Улича и Вјатича, мада улазак ових последњих у састав ‘Руске земље’ остаје под знаком питања”⁶⁶*. Било како било, савез који су створили Пољани, увелико ојачавши пољанску заједницу, омогућио јој је потчињавање ближих и даљих источнословенских племена. Освајачки ратови Пољана одражени су у усменим и писаним изворницима. Билина о Чурилу Пленковичу говори о једном таквом рату.

* Као што је речено у једној од претходних фуснота, Вјатичи су тако названи зато што настањују околину р. Вјатке североисточно од Москве, тј. никако нису били део „Руске земље” – области средњег тока Дњепра. Уличе историјска наука смешта и на крајњи запад и на крајњи исток данашње територије Украјине, а неки топоними везују их и за територију данашње Црне Горе или, чак, словенских земаља уопште узев, очигледно због основе овог назива – ул, уло, улиште. Такође, из циклуса песама о Одисеју видимо да су стари Грци знали за његово нехеленско порекло, а пошто је његово друго (тј. прво) име било Уликс, а „кс” је код старих Грка и Римљана представљало замену за словенско ч, ћ или ц (упор. lux – луч(а), matrix – материца итд.), следи да је Одисеј/Уликс највероватније био Словен Улич. (Прим. прев.)

*Билина о Чурилу Пленковичу као одраз поковања појединих
источнословенских племена од стране кијевских кнежева*

Кнез Владимир се спрема у поход на Чурила.

*Ту се сунашце облачи у оклопе,
Ставља Владимир на себе панцирне кошуље,
И узима најдражег подручника,
Старог козака Иљу Муромца,
Узима и књагињу Опраксију
И јаше к Чурилушки у Кијевец^{67*}.*

* „Сунашце” тј. „солнышко” и „красное солнышко” су староруски епитети за кнеза Володимира Великог. Привлачи пажњу временски погрешно (?) спомињање „козака” Муромца. По званичном тумачењу „козак” (укр. „козак”, росијски „казак”) је монголски термин, означава лако наоружаног јахача, и то тумачење је поткрепљено именом народа Казаха и земље Казахстан. Монголи се у руским земљама појављују после 1230. а радња билине се одвија пре 1000. године, што ће рећи да „козак” у њој представља анахронизам. Међутим, по неким укр. историчарима реч „козаки” заправо долази од назива народа „Козари” познатијих као Хозари или Хазари, а и из претходног поглавља књиге Тројанова видимо да су се Козари/Хазари кретали управо деловима руских земаља који ће касније бити станишта „козака”. (Прим. прев.)

Оклопи и панцири споменути у билини јасно говоре да је овде реч о војном походу организованом у Кијеву.

Понекад се у својству „подручника” [помоћника] уместо Иље Муромца појављују други руски јунаци:

*Тад се Владимир-Књаз са књагињом
Брзо опрема,
Брзо крећу на пут,
Узео је са собом књазове и бојаре
И моћне јунаке:
Добрињу Никитича и старога Бермјата Васиљевича,
Ту их се скупило пет стотина људи
Па појахаше к Чурилу Пленковичу⁶⁸.*

Важну информацију садрже варијанте у којима кнежевим војницима нису наведена имена:

*Ту сунашце Владимир столнокијевски
Одабира најбоље другове,
Књазове и бојаре, води он руске јунаке,
Скупио је партију од људи седамдесет;
С младом књагињом он се испрашта,
И на пут полази.*

Ови текстови наводе нас на закључак да са друштвене тачке гледишта Владимирова војска није била једнородна. У њој су били како најугледнији, тако и обични војници – представници друштвене врхушке и обичног народа. Та претпоставка изгледа још очигледнија када се узме у обзир даљи развој ситуације. Стари Пленка Сороженин, отац младог обешенеака Чурила, прима неочекиване госте:

*За књаза и књагињу отвара капију најчвршћу,
А књазовима и бојарима – кристалну.
Простим људима – капију оловну.
И напунило их се двориште⁷⁰.*

Као што видимо „простые люди” су активни учесници догађаја које описује ова билина.

Долазак Кијевљана не обећава ништа добро Чурилу. Предстоји му да „одговара пред сунашцем књазом Владимиром”⁷¹. Јасно је зашто су Владимир и његова војска за Чурила „*немилые гости*”⁷². Чурило прибегава тада раширеном средству помирења – откупом или данком „ради мира”⁷³. У појединим записима Чурило дарује само кнеза и добија његов опроштај:

*Ту он узима четрдесет четрдесетина црних самурова
И много парова лисица и куна
И дарива их књазу Владимиру.
И говори му Владимир ове речи:
„Много их је било што су се на Чурила жалили,
Ал’ још је више оних што су се за њега заузели,
И сад ја већ на Чурила свој суд не дам”⁷⁴.*

Чурила не одобровољава Владимира само крзнима; ту су и злато и сребро:

*Он доноси бунду од самуровине,
Доноси сандучиће са златом и сребром⁷⁵.
Од тих се поклона књаз сасвим одобровољио,
Па говори Владимир ове речи:
- Хвала ти, добри јуначе,
За твоје часне за поклоне,
А ја ти нећу остати дужан.
Било је много на Чурилушку жалилаца
А сад је још више у Чуриле хвалилаца,
Па ћу ти дати праведан суд:
Шта си учинио, нека ти Бог опрости⁷⁶.*

Владимиров поступак нимало није одговарао народним схватањима о добру и праведности. Кнежев опроштај је оцењен крајње негативно. „Пресудио му... Какви су то били подлаци – за бунду му је

све опростио!” – негодовала је извођачица билине Пашкова⁷⁷.

Обдаривање искључиво кнеза Владимира у условима похода са учешћем обичних војника историјски је неверодостојно. Приликом поковања и наметања данка источнословенским племенима кијевски владари су се ослањали пре свега на народну војску. То је сасвим природно: за потчињавање суседних племенских савеза и успостављање зависности са плаћањем данка пољански кнежеви су морали имати много већу војску од своје личне дружине⁷⁸. Међутим, полазећи у поход, обични војници су стицали право на део плена и данка. То је била архаичка традиција. Она је посведочена и у *Законе судном людем* – древном споменику словенског права: „Плена же шестую часть достоинъ взимати княземъ, и прочее число [а остало] все всим людем в равну часть делитися от мала и до велика, достоинъ бо князем [јер кнежевима припада] часть княжа, а прибыток людем”⁷⁹. Такође је постојало правило по коме је војник који је извршио некакав подвиг, испољио храброст и јунаштво, добијао додатну награду из кнежевог дела⁸⁰. И зато су Чурилови „дары”, намењени само кнезу, пре уметак каснијих певача него првобитни мотив билине. У односу на IX-X век историјски су веродостојније варијанте које говоре да је Чурило даривао *све* Кијевљане:

*Чуо је Чурило немиле госте,
Па узе Чурило златне кључе,
Па оде Чурило у дубок подрум,
Па узе Чурило златне сандуке,
Па узе Чурилушка куне и лисице,
И беле прекоморске зечеве.
Књажеве је даривао кунама,
Кунама их је даривао и лисицама,
А мужике је даривао златницима⁸¹.
Узео је четрдесет четрдесетина црних самурова,
Много парова лисица и куна:
Даровао их је књазу Владимиру,
Бојаре је даривао лисицама,
Трговце је даривао кунама,
Мужике је даривао златницима⁸². **

* Из даљег текста у књизи *Стара Русија*, као и неких других античких текстова, увиђамо необичан за наша схватања детаљ: злато је у стара времена било цењено мање од сребра. Али пошто су се златници неизбежно морали изливати са мешавином других метала, уз претпостављени мали удео самог злата (о постепеном смањивању процента злата и сребра у новчићима, тј. девалвацији новца, сазнајемо из староримске историје: Септимије Север је у др. пол. III века смањио количину сребра у сребрњацима прво за 75, па за 98%; истовремено, златници су били све мањи и мањи), можемо схватити да „мужики” и нису тако богато обдарени као што се на први поглед чини. (Прим. прев.)

Богати дарови Чурила, које оправдано можемо поистоветити са данком, отклонили су све неспоразуме.

Занимљива је даља Чурилова судбина, кога Владимир води са собом у Кијев како би му поверио службу у свом дому. Споља то изглед као позив, а у суштини је принуда. У сваком случају, јасно је наговештено да је реч о наредби: „Чурила је књаза Владимира морао послушати”⁸³. Чурилово служење код Владимира поистовећено је са бedom:

*Неко се од беде откупљује,
А Чурила се на беду накупљује*⁸⁴.
*Други се од беде откупљује,
А Чурило сам себи беду призива*⁸⁵.

Иако се у неким билинским записа говори о томе како је Чурило служио читавом Кијеву, треба нагласити да он служи управо Владимиру као приватном лицу и газди, чиме се јасно разликује од других јунака, који су служили читавој Русији, руском народу, који су бранили домовину од непријатеља. Послови поверени Чурили далеко су од јуначког, већ имају строго прозаичан карактер, недостојан правог јунака. Владимир му предлаже да буде „*курятник*” [кокошар], и овај покорно пристаје. „И живи Чурила у Кијеву у књаза Владимира као кокошар”⁸⁶. Дужност чувара кокошињаца не може се сврстати у престижне. Исто тако је мало почасту у томе што Чурило, као кнежев столник, „иде и поставља дубове столове”, тј. врши дужности обичног слуге. Све оно што ради Чурила у билини се зове „*работушка*”^{*}:

* У староруском тј. кијевскоруском реч „работа” значи „ропство”; дакле, „работушка” се може схватити као лакши робовски/слугањски посао. (Прим. прев.)

*Говори Владимир столнокијевски:
- Теби ћу дати работушку да будеш столник,
Столник и чашиник;
Постављај, јуначе, столове дубове,
Намештај чаше позлаћене,
Наливај нам јела сахарна
И напитке медене,
Приноси нам вина прекоморска*⁸⁷.

Тога колико је „работушка” коју му је поверио Владимир у нескладу са јуначким делима свестан је и сам Чурила:

*Ту се Чурилушка осмехује,
И својој се работи задивљује,
И почиње Чурилушка работати.
Поставља он столове дубове,
Поставља чаше позлаћене,
Седају за њих гости-званице;
Млади Чурилушка син Пленкович
Око столова само обилази⁸⁸.*

Наш јунак чак не сме да седне за сто, већ само око столова „обилази”, другим речима – послужује. Али зато Чурила служи госте са неуобичајеном лакоћом, лепотом и префињеношћу. „Књажецке” жене уживају гледајући га, а „молодой княгинюшки Опракси”, супрузи кнеза Владимира, глава се завртела, залогај хлеба јој се заглавио у грлу и вино „у устима је застало”. Апраксија се обраћа мужу са врло незгодном и ризичном молбом:

*Промени Чурилушки роботушку,
Да не буде столник ни чашник,
Већ да буде постељник.
Да у нашој светлој спалници
Намешта кревете тисове,
Поставља их перинама меканим,
Покрива их покривачима самуровим⁸⁹.*

Кнез је љут, осећа да је осрамоћен пред гостима. А Апраксија наваљује:

*Ако не узмеш Чурила у постељнике,
Да чува кревете тисове,
Да их поставља перинама меканим,
Узми онда Чурилу у рукоумиваче,
Кад устанем рано ујутру
Да ми Чурилушка син Пленкович
Налива воду у умиваоник,
Да ми подаје убрус ланени⁹⁰.*

Како би сачувао своју супружничку част, кнез Владимир мора да држи Чурила што даље од Апраксије па му додељује посао позивача:

*Ти ми јаши по граду Кијеву,
Госте ми позивај на часни пир,
Књазове, бојаре са женама,
А јунаке без жена,
И трговце, људе од заната⁹¹.*

Посао позивача је последња „работушка” коју је Чурила имао на кнежевом двору. Уверивши се да од њега има више бриге и штете него користи, Владимир каже Чурилу:

*Млади Чурило сине Пленковичу!
Више ми у дому ниси потребан.
Ако хоћеш – живи у Кијеву,
Ако нећеш – врати се кући.
Поклонио се Чурила и отишао напоље.
Изишао Чурило из Кијева-града,
Унајмио Чурило тамо кочијаша,
И одвезао се на Почај-реку”⁹².*

Треба нагласити да иницијатива прекидања службе, баш као и ступања у њу, у потпуности припада Владимиру. У оба случаја Чурила игра пасивну, чак пасивно-трпну улогу. У билини се уочава чак и одређена пониженост „јунака” отпуштеног из службе: „*Да поклон отдал Чурила и вон пошол*”^{*}.

^{*} Штавише, пошто у савр. руском (а вероватно и у старом) израз „пошол вон!” значи дословно „марш напоље!”, у свему овоме лако видимо двосмисленост и иронију састављача билине: Чурило Пленкович није својеволјно отишао (баш као што није ни дошао), него је грубо истеран! (Прим. прев.)

Напомене:

13 В.: История первобытного общества. Эпоха первобытной родовой общины. М., 1986. С. 405; *Аверкиева Ю.П.* Индейцы Северной Америки. От родового общества к классовому. М., 1974. С. 221-222.

14 Онежские былины, записанные А.Ф. Гильфердингом летом 1871 г. М.; Л., 1951. Т. III. № 223.

15 Исто. В. такође: Былины Пудожского края. № 1.

16 Онежские былины... Т. III. № 223.

17 Исто.

18 Былины Пудожского края. № 1.

19 Исто.

20 В.: *Фроянов И.Я.* К истории зарождения русского государства // Из истории Византии и византиноведения. Л., 1991.

21 В.: *Фроянов И.Я.* Киевская Русь: Очерки социально-политической истории. Л., 1980. С. 10-11.

22 Онежские былины... Т. II. № 79.

23 Онежские былины, записанные А.Ф. Гильфердингом летом 1871 г. М.; Л., 1949. Т. I. № 59.

24 Исто.

25 Былины и песни Южной Сибири. Новосибирск, 1952. № 3.

26 *Кулик С.Ф.* Когда духи умирают. М., 1981. С. 17.

27 Подробније в.: *Фроянов И.Я., Юдин Ю.И.* Исторические реальности и былинная фантазия // Духовная культура славянских народов. Литература. Фольклор. История. Сб. ст. к IX Международному съезду славистов. Л.,

- 1963.
- 28 В.: *Фроянов И.Я.* 1) Киевская Русь: Очерки социально-политической истории. С. 11-13; 2) К истории зарождения русского государства. С. 64-65. 29 ПВЛ. Ч. 1. С. 24.
- 62 И.Я. Фроянов. Древняя Русь IX-XIII веков. 30 Исто. С. 12-13.
- 31 Исто. В. такође: *Толочко П.П.* Древний Киев. Киев, 1983. С. 29-30; *Котляр Н.Ф.* Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах. Киев, 1986.
- С. 27. 32 В.: *Фроянов И.Я.* Киевская Русь: Очерки социально-политической истории. С. 11-12; *Толочко П.П.* Древний Киев. С. 30.
- 33 *Рыбаков Б.А.* Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв. М., 1982. С. 94.
- 34 НПЛ. М.; Л., 1950. С. 106.
- 35 В.: *Кирпичников А. Н.* Раннесредневековая Ладога // Средневековая Ладога. Новые археологические открытия и исследования. Л., 1985. С. 23; *Лебедев Г.С.* Эпоха викингов в Северной Европе: Историко-археологические очерки. Л., 1985. С. 212.
- 36 Подробније в.: *Фроянов И.Я.* Мятёжный Новгород: Очерки истории государственности, социальной и политической борьбы конца IX—начала XIII столетия. СПб., 1992. С. 47-55.
- 37 *Смирнов П.П.* Сказание о холопьем войне // Учен. зап. МГПИ им. В. П. Потемкина. М., 1947. Т. II. Кафедра истории СССР. Вып. 2. С. 21.
- 38 Исто. С. 24-25.
- 39 *Бережков М.Н.* Старый Холопий городок на Мологе и его ярмарки // Труды VII археологического съезда в Ярославле. 1887. М., 1890. Т. 1. С. 48-50.
- 40 В.: *Колычева Е.И.* Холопство и крепостничество (конец XV-XVI вв.). М., 1971. С. 11-23; *Панеях В.М.* Холопство в XVI - начале XVII в. Л., 1976. С. 7-11.
- 41 В.: *Зимин А.А.* Холопы на Руси. М., 1973. С. 296-300; *Яковлев А.* Холопство и холопы в Московском государстве XVII в. М.; Л., 1943. С. 313.
- 42 *Костомаров Н.И.* Северорусские народоправства. СПб., 1863. Т. 1. С. 241-255; *Бережков М.Н.* Старый Холопий городок... С. 42; *Вернадский В.Н.* Новгород и Новгородская земля в XV в. М.; Л., 1961. С. 36-51.
- 43 *Бережков М.Н.* Старый Холопий городок... С. 49-50.
- 44 Исто. С. 50, 51.
- 45 Исто. С. 50.
- 46 Исто.
- 47 Исто. Према томе, није реч о „налету” од стране „холопа”, већ о освајању.
- 48 Исто. С. 49.
- 49 ПВЛ. Ч. 1. С. 96.
- 50 ПСРЛ. М., 1962. Т. 1. Стб. 374; СПб., 1862. Т. IX. Стб. 253. В. такође: *Бережков М.Н.* Старый Холопий городок... С. 42.
- 51 В.: *Фроянов И.Я.* Мятёжный Новгород... С. 42.
- 52 *Носов Е.Н.* 1) Поселения IX-X вв. в окрестностях Новгорода // Новгородский край. Л., 1964. С. 124-125; 2) Новгородское (Рюриково) городище. Л., 1990. С. 171-172; *Носов Е.Н., Плохое А.В.* Поселение Холопий городок под Новгородом// КСИА. 1985. М., 1989. С. 39.
- 53 *Гаркави А.Я.* Сказания мусульманских писателей о славянах и русских. СПб., 1870. С. 135-136.
- 54 Исто. С. 137-138.

- 55 ПВЛ. Ч. 1. С. 14.
- 56 Ключевский В.О. Соч. в 9 т. М., 1987. Т. 1. С. 122-124.
- 57 Исто. С. 124.
- 58 Исто. С. 129.
- 59 Исто.
- 60 Мавродин В.В. Образование Древнерусского государства. С. 177.
- 61 Мавродин В.В. Образование Древнерусского государства. С. 177; ПВЛ. Ч. 1. С. 18. 62 Исто.
- 63 Долазак Рјурика у Ладогу по нашем мишљењу представља верзију каснијег порекла. В.: Фроянов И.Я. 1) Исторические реалии в летописном сказании о призвании варягов // Вопросы истории. 1991. № 6. С. 7; 2) Мятёжный Новгород... С. 87-89.
- 64 Носов Е.Н. Некоторые общие проблемы славянского расселения в лесной зоне Восточной Европы в свете истории хозяйства // Историко-археологическое изучение Древней Руси: Итоги и основные проблемы. Л., 1988. С. 30-31.
- 65 Рыбаков Б.А. Новая концепция предыстории Киевской Руси // История СССР. 1981. № 2. С. 47.
- 66 Насонов А.Н. „Русская земля” и образование территории Древнерусского государства. М., 1951. С. 41. В. такође: Рыбаков Б.А. Новая концепция... С. 43, 47; Толочко П.П. Древний Киев. С. 33.
- 67 Песни, собранные П.Н. Рыбниковым. № 168.
- 68 Древние российские стихотворения, собранные Киршею Даниловым. М., 1977. № 18.
- 69 Былины Пудожского края. № 1.
- 70 Древние российские стихотворения... № 18.
- 71 Былины Пудожского края. № 1.
- 72 Онежские былины... Т. III. № 229.
- 73 В.: Фроянов И.Я. Данники на Руси X-XIII вв. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1965. М., 1970. С. 34-36.
- 74 Онежские былины... Т. III. № 223.
- 75 Былины Пудожского края. № 1.
- 76 Исто.
- 77 Исто.
- 78 В.: Фроянов И.Я. Киевская Русь: Очерки социально-политической истории. С. 190.
- 79 Закон судный людем краткой редакции. М., 1961. С. 36; Закон судный людем пространной и сводной редакции. М., 1961. С. 34.
- 80 Исто.
- 81 Онежские былины... Т. III. № 229.
- 82 Песни, собранные П.Н. Рыбниковым. № 179.
- 83 Древние российские стихотворения... № 18.
- 84 Песни, собранные П.Н. Рыбниковым. № 168.
- 85 Онежские былины... Т. III. № 223.
- 86 Песни, собранные П.Н. Рыбниковым. № 168.
- 87 Былины Пудожского края. № 1.
- 88 Исто.
- 89 Исто.
- 64 И.Я. Фроянов. Древняя Русь IX-XIII веков.
- 90 Исто.
- 91 Исто.
- 92 Онежские былины... Т. III. № 223.

Белешка:

И. Ј. Тројанов (Игор Яковлевич Фроянов) рођен је 1936. г. у Армавиру у породици кубањског козака – команданта Црвене армије, који је 1937. осуђен на смрт због „непријатељске делатности”, па му је казна замењена на 10 г. логора; рехабилитован је 1957. Тешко детињство сина „непријатеља народа” није сломило И. Тројанова; завршио је школу и историјско-филолошки факултет, 1976. постао доктор историјских наука, а од 1982-2001. декан је историјског факултета на Санктпетербуршком дружавном универзитету. Аутор је низа научних монографија: *Киевская Русь. Очерки социально-экономической истории*, 1974, *Города-государства Древней Руси*, 1988; *Христианство: Античность. Византия. Древняя Русь*, 1988. итд. 1995. године излази његово капитално дело *Древняя Русь*, које је 2012. доживело и друго издање. Иако нападан за „антимарксизам”, „буржоазност” итд, Тројанов је са временом постао један од признатих водећих руских и светских стручњака за историју руског средњовековља.

Превео са руског Андриј ЛАВРИК

Џејмс САТЕРЛЕНД-СМИТ

УГРОЖЕНЕ ВРСТЕ

Овде су зеленика, јасмин, запуштена крушка,
Са лишћем густим и полеглим од кише.
Ту је нагомилана земља за садњу кромпира.
Костриш разлама армиран бетон.

Заборави своје наде о повратку,
Прођи кроз лучне вратнице од ољуштеног малтера,
У правцу одакле не допиру привиди
О сентименталној звери у теби.

Ситни лопов, један од угрожених
Мањих предатора, врховима прстију листа
Мале огласе, заваравајући себе,
А ипак зналачки, инстинктивно.

Емилија, зависница, диже цигарету.
Њени покрети су необични као лемулови.
Ташну, као своје дете,
Заштитнички грли.

Не налазиш оно што би могло бити најгоре у теби.
Они се одупиру твом импулсу дефиниција,
Пију чај, седећи без nelaгоде
На не-баш-ватрогасно-црвеним столицама.

Убрзо те примете и почињу
Неискрене разговоре. Ломиш се
Између њихових лажи и кршења правила:
«Никад им не причај о себи.»

Можеш да избегнеш дилеме, и да само слушаш.
Пијанац шмрче у ходнику. Нож гребе
По катанцу на гасомеру.
Негде у даљини експресни воз нагло се оглашава.

траг других

УДОВИЦА У СВОЈОЈ СОБИ

Откад је отишао са овог света
Она скупља фигурице Буде,
Гомиле здепастих и сјајних,
Који своје присуство супротстављају његовом одсуству.
И док је њихова људскост негирана супстанцом,
Дрветом, слоновачом, порцеланом,
Исто тако и она противречи себи,
Чувјући сунцокрет у лакираној вази.
Жели да задржи дефиницију
себе. Ипак, што се више враћа
У обреде: усклађује накит,
Машне на ципелама и хаљинама са високим струком,
То више постаје део лажног сјаја собе,
Рефлексија на столици између вазе
И писаћег стола, само спомен-површина.
Одржавају је у животу
Згужвани папирић, отворена фиока
Ноћног сточића, шоља
Не баш у центру тањирића.

ПРЕДАК

Био једном један човек
Који је носио браон сомотске панталоне
Опасане парчетом канапа,
Који је живео поред реке,
И никада није ишао у цркву,
Чак ни за Ускрс,
Кога се животиње нису плашиле.
Био је сеоски зидар.

Знао је приче из давнина,
Али су оне умрле са њим
И неће бити замењене.
Седим у његовој пољској кухињи,
Грубо омалтерисаној и окреченој
Ружичастом бојом, преко које су
Ваљком нанесене беле шаре.
Ту је и древна Сингерица
Коју је донео из Немачке пре рата,
И мирис букетића
Биљке зване мишорепка,
Чија се употреба сада може наћи само у књигама.

Никада није ишао у цркву,
Чак ни за Ускрс,
Иако почива у светој земљи,
Испод дрвета, и камена, и гвожђа.
Заспим у његовој кухињи
Док мишеви тапкају изнад главе
Између шкриљца и греда.
Сањам да разговарам са њим.
Он креће, горе, ка шуми.
И ту је поље кукуруза
Звано Европа, које шушти међу нама
Тако да не чујем
Шта ми довикује.

Будим се и излазим
Да потражим звезде падалице.
У његовој кући крцкају орахе
Као некада давно.
Мислим ујутро на тебе,
На твоју подигнуту косу. Постављаш
Сапун, пешкир, порцеланску чинију
Испод стабла јабуке, да би могла да умијеш
Лице, и руке, и рамена.

ХЕЛИОПОЛИС

Гомиле смећа, лозе раног грожђа,
Цвет нара сјајан као руж за усне,
Уобичајени просветљени лични интерес
Мачака које седе на подједнаком растојању,
Тиркизни блесак трола трамваја,
Девојка скамењена у мисли
Толико да не брише маску мушица,
И из телефона твоје иритантно,
Неуверљиво порицање –

Можда не могу

Да дођем код тебе данас;

Чекам и чекам.

Јуче сам те разоденуо и подигао ти косу,
У чијем црнилу су сијала бледољубичаста и плава светла,
Да бих додирнуо меку слоновачу груди и рамена,
Док је неко непрестано звонио на вратима.

После си се умила да твоја браћа
Не би открила мој траг, измишљени,
(Твоје усне су биле црвене као цвет нара –
Не смеш да ме пољубиш сада!)

нестао,
Док су се боје смежуравале и залазак сунца
Позивао молитвено тло да напусти своје звуке.
Оставила си ме ноћном кисеонику биљака,
Територијалним споровима мачака,
Стењању гвоздених точкова на утонулим шинама
И плачу, из просторија испод мене,
Некога чији бол нико није дошао да лечи.

PICCOLO

Данашњица је гутљај кафе коју пијеш наискап
Код киоска у страном граду у коме радиш,
Чак ни цвркут птица: чижка, краљића, пузића, царића,
Јелове сенице, зебе, дрозда, крика копца,
Из некадашњих дана, пре него што ти је кафа била
дозвољена,
Када си осећао мирис кисеоника из корена травњака,
Када је киша била арома проблема који си преспавао
И песма птице се утапала у омиљену боју из дечје књиге.

Белешка:

Џејмс Сатерленд-Смит је књижевник, преводилац и књижевни критичар. Рођен 1948. у Великој Британији, живи и ради у Словачкој. Објавио је седам збирки поезије, од којих је најновија Река и црна мачка (Шерман, 2018). Преводи са словачког и српског језика. Вишеструко је награђиван као песник и преводилац. Посебно издваја награду Хвијездослав и Златко Красни за преводилачки рад. Члан је Друштва аутора и Удружења преводилаца Велике Британије.

Белешка и превод с енглеског Иванка РАДМАНОВИЋ

Зоран КОПРИВИЦА

УСПОРЕНО УМИРАЊЕ

Танатос и комика у ТВ серији *Бекна још није умрла, а ка'ће не знамо*
сценаристе Миодрага Карацића и редитеља Живка Николића

Николићев специфични хумор, иако *in continuo* присутан у његовом цјелокупном опусу, до изражаја посебно долази у телевизијској серији *Бекна још није умрла, а ка'ће не знамо*.¹ Уколико оставимо по страни технички аспект њене реализације, што би у аналитичком проседеу, без обзира на другачије стандарде који је одређују, требало да буде један од примарних услова њеног квалитативног естетског сагледавања, остаје нам оно што ову серију чини јединственом - издвајање кључних елемената комичног као суштинских особености Николићевог руралног хумора. Ипак, велика популарност и гледаност *Бекне*² на у то вријеме јединственом културолошком простору – простору у којем није постојала потреба за вјештачким лингвистичким конструктима или, у мање оптимистичној варијанти, симултаним превођењем, будући да је тежиште било искључиво на природности идиолекта – поред увјерљивих глумачких креација и луцидних редитељских рјешења, проистичу управо из пера некога ко је најбоље познавао нарави и обичаје људи једног по много чему особеног хронотопа, оног у који је једино и било могућно смјестити ову причу, сценаристе Миодрага Карацића. Стога, сва сила аутентичности која из ње зрачи овој серији атипичној у свим њеним изражајним равнима готово да даје снагу „сировог“ документарног записа. *Бекна* је не само на вербално-дијалошком, већ и мизансценском плану, вјероватно једна од најспоријих телевизијских комедија која је икада снимљена у нас, па стога не мора да чуди што је и умирање хетеро-дијегетичке личности Бекне у њој дато на истовјетан начин.³ Дакле, поред успореног умирања, такође

¹Серија је 1988. реализована у десет епизода. Продуцент је била Телевизија Црне Горе.

²У даљем тексту *Бекна* умјесто пуног назива серије.

³Као илустративан примјер за такву тврдњу навешћемо један 'значајан'

можемо говорити и о успореном хумору са свим кључним елементима комичног који га прате: комика ријечи, односно дијалога, комика карактера и комика ситуација. Другим ријечима, механичка крутост главног јунака Радосава, расијаност систематски организована око средишње идеје /слање писма, продаја коња, Пелово „пеглање“ грбе и слично/, крутост фиксне идеје коју у овом случају можемо довести у директну везу са непопустљивошћу патер фамилиас-а оличеног у Ђеду Миладину, аутоматизам /готово сви, посебно Радосав, прихватају улогу ‘пасивних рефрактора’/, комична физиономија /сви актери самом својом спољашњошћу, изразом лица, мимиком и гестом и, надам се, унедоглед отегнутом фразом, остављају такав утисак, иако, рекли бисмо, не и са редитељски хотимичним карикатуралним назнакама/, вербална механичка једноличност у обављању неке радње /периодично понављање ријечи која често зна да буде непримјерена/ и, коначно, наглашена механичка ритмика говора. Додајмо томе и комику обрта која се најчешће ‘обрће’ против оних који нешто раде у тајности, као што је то Радосављево диктирање писма сину Мишу, које ће се због „оног што у њему пише“ окренути управо против њега, али и комику транспозиције /повнављања комичних ситуација, реплика, досјетки и каламбура/, понављање истих или сличних призора /принцип итеративног паралелизма без уочљивих дијегетичких модификација!/ између истих личности и у незнатно измијењеним мизансценским околностима.

Други значајан аспект хумора у Ђекни јесте његово специфично испољавање унутар патријархално уређених односа, што додатно, чини се, појачава његову снагу и аутентичност. Николић, редитељ који никада и ништа не скрива, кроз тако пројектовани хумор не скрива ни унутар-породичне односе и положај жене која је ту не само да би извршавала своје дневне обавезе,⁴ већ и да би радила неке друге, махом мушке послове, или испред колоне оних који су се негдје упутили, исте оне у којој је и њен муж, носила картонске кутије (‘пакете’). Ипак, те ситуације спадају у лакшу црно-хуморну варијанту. Овдје се, међутим, с правом можемо запитати, како би онда требало да изгледа Николићева тежа црно-хуморна варијанта.⁵ Очигледно је да Николић није одвећ инсистирао, макар то није, рекли бисмо, случај ни са једном епизодом ове серије, на стварању

догађај садржан у писму које пише Милијана, с надимком Мишур, свом брату Мишу који је у ‘Минкену’, а у чијем ‘састављању’ учествују сви укућани. У њему се, између осталог, ‘диктира’ и следеће: “Од новије ствари ође има једино да је Милава отелила вочића Зекоњу, машала!” Ово ‘машала’ сви здружено понављају више пута. Тај ‘значајан’ догађај до те мјере дјелује мизансценски увјерљиво да ми, гледаоци, заправо и нијесмо сигурни да ли се ту ради о инсценирању или аутентичној, фацтион комедији.

⁴Еклатантан примјер у том смислу је Николићев документарни филм *Прозор* из 1976. године, један од ријетких у којима је немогуће пронаћи било какву назнаку хуморног.

⁵Можда би то била она у којој Радосав одводи своју болесну жену доктору у Шавник, ‘Шавницима’, тако што он сједи на коњу и јауче, а она у руци држи поводац и једва корача испред њега и коња.

утисака који би био усмјерен на подвлачења инфериорног положаја жене у црногорској патријархалној породици, већ се елементима специфичног горштачког хумора, додјељивањем неке атипичне улоге кроз наметнуту јој обавезу, жели произвести комични ефекат у којем она својевољно учествује. Николић нас у *Ђекни*, за разлику од неких његових играних и документарних филмова (*Бештије*, *Јована Лукина*, *Смрт господина Голуже*, *У име народа*, *Прозор*) у којима је то екстремно изражено, у том смислу ‘ослобађа’ директне грубости усмјерене према жени, иако имплицитно /да ли баш и са јасном намјером?!/ на тај начин афирмише један у низу традиционалних породичних односа - однос субординације и беспоговорног извршавања обавеза.⁶

Следећи момент, који је, заправо, лајтмотив ове комедије, јесте ишчекивање да Ђекна ‘напокон’ умре. Међутим, Ђекнина ‘упорност’ да то не ‘учини’, поред црно-хуморне садржи и ознаку хронолошке датости, догађаја у времену, несвакидашњег каирова према којему се све остало временски ‘равна’ и ‘усклађује’. Сваки значајан догађај из прошлости тог горштачког села доводи се у везу са Ђекнином ‘непопустљивошћу’. Поред Ђекне, виртуелне драмске личности, и Радосава који је дијегетички катализатор комичних збивања, трећи значајан и, рекли бисмо, николићевски незаобилазан лик јесте Јоксим, егоистични канцеларијски молац, ‘власт’, само наоко загонетни лицемјер, преварант, злобник, подлац, ријечју неко ко у свом карактеру супституише све особине антихероја, чудака, саркастично-комичног денунцијанта и чувара народних тековина. Јоксим је за разлику од Ђекне реални драмски хабитус, Радосавов антипод, неко ‘ко живи ма како живио’, коначно, неко кога Караџић и Николић никако нијесу могли да ‘прескоче’, да га не ‘уврсте’ у свој сценаристички, односно редитељски проседе, указујући при том на његов дијегетички ‘значај’ у околностима у којима и сама његова појава дјелује гротескно.⁷ Јоксим је узрочник латентног страха оних који живе у времену у којем Ђекна, не само у фигуративном смислу, још није ‘одлучила’ да ли да се ‘пресели на онај свијет’ или да својом неодлучношћу и даље држи у неизвјесности оне који вјерују да је умирање ‘могућно’. Хуморну ноту свему томе даје и Јоксимова ‘урођена’ способност да ‘чита’ и тумачи снове својих комшија сељака, јер то је једино што његово ‘оштро’ око не може да досегне. “Пиши, Милијана! Сине, Мишо, она поган од Јоксима нешће однијети писмо, па ти га по њему нијесмо ни послали. Само да знаш за убудуће каки је, и да знаш да су сви они углавном таки. Твој ђед Миладин.”

⁶Међутим, за разлику од ове ТВ серије, па и серије *Ориђинали*, жена је у већини Николићевих, посебно документарних филмова, често маргинализована и послушна марионета, само у ријетким случајевима спремна на побуну, неко коме су унапријед јасне породичне обавезе и дужности и ко је спреман да их скрушено и понизно прихвати.

⁷Оваквим и сличним карактерним ликовима Николић се бавио и раније, посебно у једном од својих најзначајних остварења, играном филму *У име народа* из 1987.

Николићеву комику у већини његових филмова, једнако као и у телевизијским серијама *Ћекна* и *Ориђинали*⁸ можемо сагледавати двојако: на нивоу глобалне метафоре са иронично-саркастичним призвуком, којом се стигматизују одређене друштвене појаве, било да су оне неразлучиви дио колективно несвјесног / идеолошког, архетипског и традиционалног наслеђа/, или, ако се ради о 'измјештању' из савремене друштвене стварности, издвојени сегменти са недвосмисленом алузивном конотацијом. Но, таква иронија је, како у једном посве другачијем контексту примјећује француски филозоф и музиколог Владимир Јанкелевич, „пре забавна него смешна“, ⁹ а ми се усуђујемо рећи да је она код Николића и једно и друго, и то истовремено. С друге стране, иронија у форми исмијавања једне, како каже француски естетичар Етјен Сурио, „примитивне и скоро рефлексне реакције“, ¹⁰ понекад је наглашено присутна у појединим Николићевим филмовима и у незнатном обиму у серији о којој говоримо. Међутим, разуђени, иако суштински комплементарни аспекти комичног на које указујемо и иронија као њихова супсидијарна компонента, код Николића су увијек у функцији остваривања цјеловитости естетског утиска /и задовољства!/, што се на најрјечитији и најувјерљивији начин очитује управо у *Ћекни*. Дакле, наглашени елементи комичног који се у Николићевим еканизацијама неријетко граниче са апсурдним, ма колико их поједини теоретичари и естетичари препознавали као 'примитивну и рефлексну реакцију' оних који 'комедијају' и 'бештијају', никада нијесу 'страна тијела' у 'реалму' њихове вишеслојне дијегетичке структуре, нити су сами себи сврха, већ у свим својим појавним облицима представљају неразлучиви сегмент свеколиког умјетничког постулирања на фону остваривања априорне редитељске замисли. То тим више долази до изражаја у телевизијској серији о којој је ријеч, са особеним хумором који је, поред забавно-популистичке, такође био и у функцији разбијања вишевјековних табуа о односима унутар црногорске патријархалне породице, о којима су до тада писали једино историчари и етнологзи.

⁸Серија *Ориђинали* снимљена је 1995. према сценарију Драгана Копривице.

⁹Јанкелевич, међутим, истиче и такозвану 'синоптичку визуру ироније', карактеристичну и за Николићеву поетску изражајност. "Ироничар се високо диже и тако омогућује себи да види пространа подручја која обухвата погледом човек који управља ваздушним балоном". /Владимир Јанкелевич, *Иронија*. Издавачка књижарница Сремски Карловци, 1989, стр.163./

¹⁰Етјен Сурио, *О смешном и комичном (I)*. Књижевност 11-12, 1999, стр.1926.

Јелица РОЋЕНОВИЋ

СЛИКАР ПЕЈЗАЖА БОКЕ КАО ЗАГОНЕТКЕ СМИСЛА

Кад год се будем присећала сликара Љубе Попадића (Зрењанин, 1961) искрсаваће ми пред очима киша која ме је пратила од Котора до Тивта. Велики слапови сливали су се тог децембарског дана са неба без прекида, стварајући светлуцаву завесу којом небеска рука, помислих, најављује божићне свечаности, раскошно украшавајући овај предео између неба и мора.

Љубомир Попадић

Мајстор пејзажа Бокe Которске, чије слике говоре о мистерији света, прошавши кроз кишне небеске светиљке, појавио се преда мном смирено и као неко ко се не труди да буде примећен. Врло брзо сам се нашла у уметниковом атељеу и села у прастару фотељу коју је припремио за госте, а сам изабрао дрвену столицу поред штафелаја. Тиват од кише нисам ни видела. У атеље Љубе Попадића долазим јер сам на његовим сликама препознала и своје носталгично „ја“, пејзаже и портрете непролазне лепоте.

Са ретком осетљивошћу и занатском вештином овај сликар, рођен у војвођанској равници, успева да на платнима задржи и неке призоре из живота нашег света прохујалог са вихором крајем двадесетог века.

Цитирам за почетак оштро Фукоово запажање да се „деведесетих у Југославији догодио „фатални прекид времена и простора“, а да он очигледно није пристао на промену система вредности и замену класичне слике антисликом или „сликарским“ ђубретом“, како је нове експерименте у сликарству назвао један наш сликар из „Париског круга“.

– Нисам то желео да прихватим јер је класично сликарство мој облик реализма, нешто за шта сам предодређен. „Нова струјања“

брзо пролазе, а класична слика остаје јер су њени почеци у далекој прошлости.

Потреба за Лепотом је дубоко присутна у сваком човеку.

Идеја Лепоте никад није прошлост, она је и вечна садашњост.

Замена лепог за ружно је ћорсокак у који је запала модерна уметност.

Да бих створио своје дело морам да самујем и радим по десет сати дневно.

Немам времена за рекламу, а они не знају да раде то што ја радим већ се баве чистом пропагандом. Инфилтрирани су, међутим, у све области друштвеног живота, од политичких партија, преко директорских места до кустоса музеја и галерија.

Померају на маргину најбоље сликаре.

Не могу да организујем изложбу у некој галерији без да „дебело“ платим.

Кажу: „Е, па ако хоће да излаже, нека плати“.

Имао сам 2008. изложбу у Београду, у галерији УЛУС-а и платио сам.

После моје изложбе организована је изложба фотографија неке жене која се порађала и доживео сам то као шамар сопственој естетици.

Море је ликовна тема многих сликара, необично је што магичне призоре црногорске обале са толико љубави слика уметник рођен у Зрењанину. Питам да ли је у граду свог детињства препознао своју склоност ка уметности?

– Да, Зрењанин је град у коме има доста сликара и као дечак сам волео да уђем у галерију и погледам слике. Имао сам дванаест година кад ми се породица преселила у Ластву Грбаљску, затим у Тиват. Памтим слике Војводине, са радошћу се сећам великог неба и житног поља, тамо сам одлазио код родбине, а у Новом Саду сам и завршио Ликовну академију 1987. То су најлепше године мог живота.

Међу људима са којима сам се дружио двадесет четири сата стекао сам најбоље пријатеље. У Нови Сад се тада долазило из разних крајева Југославије, ту су били Владо Ранчић, професор, Небојша Милчев из Пирота, Срђан Петковић из Ниша, вајар Милун Видић... Академија се налази на Петроварадину, а до тврђаве се иде аутобусом, затим пешике, тако да скоро нисмо ни силазили у град, већ смо по читав дан били на академији, кували кафу, сналазили се како смо знали и умели да нешто поједемо, и сликали. Завршио сам сликарство у класи професора Јована Ракичића.

Халил Тиквеша ми је остао у драгој успомени, помагао ми је као студенту, мислим да се вратио у Почитељ, отуда је родом.

За професоре сам се везао. Миодраг Нагорни ми је предавао класичну слику, пренео је на мене љубав за класично сликарство. Мислим да је он први код мене препознао смисао за реални цртеж, слику, студију и захваљан сам му на томе.

У Југославији је тада било свега неколико академија, на Петроварадин је долазило по петсто студената да полаже пријемни, од којих се на сликарство и вајарство примало само двадесет. Онда

можете замислити каква је то конкуренција била.

Данас врло мали број младих људи одлучује да студира сликарство због лошег социјалног статуса уметника, академије уписују махом девојке. Лепо се осећаш у друштву студената, цртамо, сликамо, сањамо, али кад завршиш, пред платном се нађеш сам, и мораш да почнеш да изграђујеш себе као уметника, да представиш своје сликарство. Један сам можда од сто сликара који може да живи од свог рада, и захвалан сам Богу на дару који ми је дао. И квалитет уметничког образовања опада, мислим да је у Европи остало свега две - три добре уметничке академије : Фиренци, Барселони, Прагу.

Овог лета је у Тивту изванредну изложбу имао Владо Јовићевић кога сам препоручио за школу у Фиренци.

Не само Котор, већ и Госпа од Шкрпјела, Прчањ, Столив, Костајница, Рисан, Доброта, Острво цвећа, које се некад лепше звало Михољска превлака, затим, Крашићи, Бјелила, Ђурашевићи, Радовићи, Жањице и друга места на ободу Которског залива су трајна Попадићева инспирација. И фасцинација сусретом мора и камена. Рекох сликару да би неке његове слике могле да се поставе поред Лубардиних црногорских пејзажа?

– Свако слика на свој начин. Лубарда има више тај асоцијативни, апстрактни пејзаж. Код њега само сегменти слике асоцирају на камен, литицу, борбе звери. Мене су на академији звали Љубарда, због надимка сам покушавао да сликам слично, али сам се брзо вратио себи и реалној слици по којој сам постао препознатљив.

Попадић има толико љубави за те беле медитеранске куће од камена што су нанизане као бисери на обали залива, њихове ђардине, баште, које причају причу о духу изузетних људи који су их градили на том простору у подножју високих црногорских планина. Веровали су да људску руку води Промисао, и њихова реч носила је тежину последње истине. И било је, мислим, и неке велике доброте у души градитеља ових домова од камена јер одишу хармонијом и вишом свешћу једног друштва о потреби очувања његове егзистенције.

2

Похвалих га: на слици на којој приказује Госпу од Шкрпјела и Светог Ђорђа пејзаж осећа као музичар коме је стало до сваке нијансе, зато његове слике доживљавам као мисао која нас освешћује за загонетке смисла и драму цивилизације којој припадамо што га чини оригиналним у односу на остале наше уметнике?

– Вероватно. Тридесет година сликам пејзаже Боке. Ја сам толико очаран визуелним сензацијама које ме окружују да имам потребу да одмах сачувам њихову свежину. Кренем бициклом обалом залива и станем кад ми се нешто свиди, снимим неку стару кућу, а онда своју емоцију на један поетски начин преносим на платно. Те старе бококторске куће сликао сам и у време кад су на њима били дрвени прозори са шкурама, стара дрвена врата, кад су имале улазна врата са металним конструкцијама у облику ружа, старе браве, има тога још, али видите да је цела Бока Которска нападнута дивљом

градњом.

Песник Бранко Миљковић је, кажем, антиципирао ово време нестајања старог света стиховима: „Ко ће наше срце и кости да сахрани тамо где не допире памћење, покрет/ где нас не умножавају и не понављају дани“? Сликара „невесте Јадрана“ питам које је боје просуо по мору око чувене Госпе и Светог Ђорђа да би постигао тај савршени вечерњи контраст: два савршена звука у ноћној тишини?

– *Има свих врста плаве, одговара гласним смехом, до љубичастих које комбинујем са топлим окерима, смеђим сенкама које дају топлину слици. Покушавам да направим равнотежу између топлих и хладних боја, а најмање је светлости и плаве боје у Боки, све зависи од доба дана и места на коме се налазите.*

Од чега зависи боја у заливу?

– *Од планина, у одсјају мора ћете видети и небо и брдо на другој обали.*

Прелазим преко следеће слике Госпе коју је овај мајстор урадио комбинујући оловку са уљаним бојама, на картону, шрафура је савршена, задржавајући поглед на слици старог чамца на коме је одсутни рибар сложио мреже. Рибари у мору лове рибу, песници и уметници сазвежђа, рекох метафору, али ме огромни црни облаци надвијени над тим малим сликаревим чамцем наведоше на неочекивану асоцијацију. Објашњавам мисао:

„На први поглед би се могло закључити да немате ништа заједничко са једним другим великим сликарем мора, Тарнером. Његов „Ханибалов прелазак преко Алпа“ изгледа као један огромни тамни космички талас подигнут са афричке обале који се спирално ломи изнад Алпа, и сви су ти људи на њему су изгубљени и сићушни као играчке, толика је моћ природе. Исти детаљ је присутан и на слици пред нама.“

Кроз страшну олују и таму пробија се зрак светлости?

Љубо се накашља као да нисам изабрала најбоље поређење и кроз смех наводи свој пример аналогije:

– *Има Бројгел слику „Икаров пад“, користио сам његов „ликовни цитат“ за једну моју слику. И сад ако тражите Икара на његовој слици, тешко ћете га наћи. Ту је један једрењак, један пастир са штапом, загладан у небо, чува овце, сунце пржи, неко оре земљу, неко не обраћа пажњу шта се око њега збива. Од Икара се једва види нога која се копрца.*

3.

Одговорих: „Смртан је човек, сликар је једва видљивом Икаровом ногом оставио машти посматрача да доврши слику. Стави мали знак разлике подучавао је ренесансни уметник своје ученике. Бројгел је ставио ногу. То је оно што нам се и данас дешава – вечна борба за Европу, за земљу, воду...

– *Јесте треба је сачувати* – тихо рече мој саговорник.

На једној од слика чију ми копију уметник показује на екрану, посматрам два мала дечака поред штафелаја са постављеним белим

платном живота, чиста нежност, заустављен тренутак младости, у даљини старе куће.

Кажем да препознајем себе у чистим погледима те деце, пуним чежње да се коракне ка Лепоти, и бојазни од тог великог непознатог мора?

– *То смо ја и моја брат, новинар Драган Попадић.*

Где је слика?

– *У једној приватној збирци у Београду.*

Знам да има сликара који неке своје слике чувају као породично сребро. Љубомир Попадић, међутим, има два студента, ћерку која студира архитектуру у Прагу и сина студента у Подгорици, те ми је разумљива продаја „породичног блага“. За утеху – слика се налази у пријатељској кући.

Настављам причу о портретима. Док нисам ушла у Попадићев тиватски ателе нисам веровала да сликар са подједнаком занатском вештином може да наслика и пејзаж и портрет, јер је сваком познаваоцу уметности јасно да је цртеж, портрет основ ликовног израза.

Чудим се са колико је мајсторства Попадић насликао славног владику црногорског на слици „Његошеве сузе за Лесендром“.

Позната ми је већина портрета аутора „Горског вијенца“, но чини ми се да нико као он није успео да уметнички оживи интелигентне и мисаоне очи овог генијалног писца ретке мушке лепоте. Пре мене дивљење према овој слици показао је Музеј на Цетињу који је слику откупио за своју збирку.

Да ли је то песников ситан рукопис на портрету?

– *Мој је рукопис, а његови су стихови, рече уживајући у својој шали.*

И изванредан портрет Његове светости патријарха српског Павла привукао ми је пажњу. Попадић га је насликао у часу док заштитнички држи руке над белим голубом. Изгледа као сејач светлости. Са толико тананости је приказао његово лице и снагу његовог унутрашњег бића да на посматрача преноси нешто од исте вере и духовне енергије којом је патријарх Павле деловао и на људе и птице.

Сликар објашњава да је овај портрет радио за време боравка у Хиландару пре три године као један од десетак учесника ликовне колоније коју је организовало новосадско удружење „Свети Сава“. На Светој Гори је Попадић насликао и неколико слика старих монаха потпуно посвећених молитви. Све су супротно од материјалистичког апсурда.

Настављајући да разгледам слике Љубе Попадића у Тивту размишљала сам о томе да су у свом презиру према свету надреалисти сањали „немогуће, и то њихово револуционарно „емпосибл“ постало је „могуће, у 20. веку, а овај уметник поред мене, који споља изгледа као сасвим обичан човек, слика лепоту пејсажа и људи који су свој лични и друштвени живот осмислили према неком вишем реду откривајући нам лепоту постојања.

И дом су, тврдим, некадашњи људи градили да би трајао и за друге. Природно је што угрожен човек данас чезне за извором. Због тога слике Љубе Попадића осећам и као израз потраге за изгубљеним смислом, еуклидовске душе Боке. Подсећам сликара на мисао Вере Банићевић из збирке о Котору: „Не корачај плочником да би га газио, већ га својим ходом љуби“.

– *Размишљамо слично. Модерни сликари су превише екстремни, зато и пропадају. Нема уметности тамо где Дух Лепоте не води уметника.*

Питам га како објашњава недавну изјаву једног београдског сликара: „Да би један систем функционисао треба да се руши“.

– *Мислим да звучи ка бунтовничка метафора : срушимо систем! Јасам, међутим, против револуција и рушења, традиционално треба да се надграђује, а не руши. Они који покушавају да избришу традицију из наших живота могу да саблазне, могу да провоцирају, могу да испољавају бес свете, али никад неће моћи да униште класичну слику. То је као да тражите од човека да се одрекне самог себе. Од зла окрећемо поглед. Не можемо а да га не зауставимо пред лепотом векова.*

Хемингвеј би рекао: „Не постоји лов попут лова на човека“.

Шта се догодило да то исплива у овом времену?

– *Не знам шта бих о томе рекао. Одсуство свести за Лепоту недостаје последњим генерацијама, што значи да су у свом духовном развоју потпуно осакаћени, тако да не треба ни да се чудимо злу и рушилачком нагону у човеку. Млади су и добри колико им се не даје. Научио сам доста од чешког сликара Јарослава Чермака. Он има једну врхунску слику на којој се виде Црногорци који склањају слике од пожара, а сад многи склањају као непотребне класичне слике.*

Приметих да осим приморских мотива, овај тиватски сликар мора, парадоксално, има и неколико изванредних дела из живота људи у планинама. На једној слици бих малу девојчицу која помаже старици да намота бело клупко вуне радо да загрлим и помилујем. Сликара је умео да изабере савршени угао за сликање призора и косу линију беле нити. Обе седе на плочама испред неке планинске куће, старица у дугој хаљини, савијених ногу, упртим у камен. Питам га како је успео да задржи за вечност овај мистични тренутак планинског живота у јесењим тоновима?

– *Мој отац је рођен на Пештерској висоравни, био је инжењер пољопривреде, онда се због посла преселио у Војводину, тамо смо се родили брат и ја, а ово су врата старе куће у којој је он рођен у селу Буђево, где смо врло често одлазили као деца и ја сам тамо урадио неколико слика са Пештера.*

Има Попадић још слика о којима бих са њим разговарала, али ми је остало још само десетак минута до поласка аутобуса из његовог града.

6.

Окрећем се по други пут према једном приморском пејзажу. Пре него што отпућујем желим да још једном бацам поглед на овај ваш усамљени бели дрвени чамац. Зашто је ограђен и завезан?

– *Склоњен је за неко боље време. Сањам да преживи све морске буре и олује.*

Смеје се шеретски и одговара:

– *Овај ће преживети.*

траг боје - Јелица РОЂЕНОВИЋ

Анђелко АНУШИЋ

*МУШКО-ЖЕНСКИ РАЗГОВОРИ:
МАТИЛДИНА ВРЕМЕНА*

(Мирослав Јанковић: „Писма Матилди К.”, Бесједа, Бања Лука, 2016)

Ево коначно савременог српског романа аутора из Републике Српске, који се са уживањем чита и рашчитава у слојевитом контексту, са сагласјем и креативним дозивима, уплитањима и надограђивањима референтног наслеђа домаћег и светског књижевног писма.

То је првенац *Писма Матилди К.* Мирослава Јанковића.

Босанска касаба, са њеним епицентралним средиштем Сарајевом (простор у коме је, уз Будимпешту у једном сегменту, настањен Јанковићев романескни свет) је одувек био, а по свој прилици и остао, опаки драматург који људске судбине фабулира трагикомично. Нарочито женске.

Сижејна окосница овог романа своди се на „спољни“ нараторов глас који апсорбује главни ток фабуле, и унутрашњи, полифони глас скрипторовог помоћника кога, за потребе необавештеног читаоца, можемо тумачити и као објективног, тзв. свезнајућег приповедача, премда се он баш и не уклапа у овај класични образац.

Централни лик нарације је Матилда К., Чехиња, потекла из аустро-угарске католичке-јеврејске породице, родитеља из Брна, „епизодних балетана у сарајевском позоришту“ који су овде доспели 1962. године (могло би се рећи по поруцбини) са рускоисточног лагера, као недостајући кадар у фази турбо-комунистичке културализације раднога народа „самоуправљачке државе“.

Драмски потенцијал који у себи носи Матилда К., контраверзан, конфузан и компулзивно-опсесиван у својим чворишним енергетским токовима, и опорочени свет ликова који ће опасно бити завртљожен његовом ратном (1991) фисијом (Карло Памуковић, Мирек, Маргита Ракушић, Младен, Габријела, Јосиф Пардо и остали) усложњаваће радњу романа *андрићевским замајцима* до (очекиваног) фаталног исхода главне јунакиње, по завршетку рата.

Без божанске предиспозиције за оперско певање, са неутаживим либидонозним зовом и хтоничним, усудним силама наслеђеним, можда, из „родитељског пртљага“, или „залуталих“

из генетичког вира далеких предака мешане крви, са кобним одсуством духовне профилаксе, емотивне интелигенције и моралних узуса, спремном да тргује емоцијама као индугенцијама, пењући се склиским мердевинама фиксирани каријере, Матилда К. по сваку цену жели да се докопа оперске сцене. По побратимству комлементарних „космичких душа“ у инверзном поимању ове синтагме, удаје се за католика Карла Памуковића, сарајевског тајкуна, наркофила, сарадника полиције који за њих опошљава најпрљавије ствари, бивајући и сам, по природној склоности, увучен у блато сарајевске касабе која се увелико већ беше заосманлијала и зачаршијанила, наговештавајући своје скорашње потпуно затварање које на време нису опазили ни најупућенији наши андрићолози, како добро примећује, у једној својој студији, проф. др Ранко Поповић.

Овај Памуковић нам је однекуд, као, (!) добро познат. Није ли он – премда то и није од пресудне важности за евидентну аксиолошку равн овог романа – најмлађи потомак из породице оних Андрићевих Памуковића (О старим и младим Памуковићима). Остављамо читаоцима и књижевним критичарима да то повесно и антрополошко, литерарно и естетско питање умудрено рашчлањују и домишљају, тумаче и самеравају.

Елем, овај, што по родослову, што фатумски, а што косином рационалних и ирационалних хтења, раздешени Памуковић, на самом почетку рата постаје члан ХДЗ-а, и логично, власник куплерајског казина „Казабланка“ у хотелу „Европа“ (чији је власник био Србин, у време аустријске царевине) жарко жели да му његова виолентна, шизоидна жена (иако формално разведен од ње, али и даље у невезаном браку!) по сваку цену роди (мушког) наследника. (Најмлађег Памуковића!) како би имао коме да остави големо имање негде у Мађарској, које му је завештано од родбине са мајчине стране.

Већ смо на почетку навели да је овај роман ткан „у двије руке“ – на једној страни је наратор који нам потанко раскрива фабулу, на другој његов „помоћник“, који је, у ствари, неко ко је близак, ко је пријатељ Матилде К. Заправо, неко ко покушава да то постане, (не)реално домишљајући и надограђујући на своју начин, можда, ону Јелену, жену које нема. (Или, које, у ствари, превише има!) У ствари, то је неко ко цело време, до краја романа, постојано, а залудно трага за, да ли је тачно рећи, том немогућом, идеалном женом. Трага, заправо, за својом другом страном – анимом, која је пресудна и одговорна за стварање овог романа! У суштини, то је нараторово/ауторово самотестирање и самопреслишавање, с фокусацијом на отиску свога бића у књижевном знаку. После сваке наративне деонице, следује дескриптивна у виду писама (написаће их 28, а последње је писмо упућено себи самоме) која Матилдин миљеник (старински: њен љубезник!) пише овој жени која у живот, и пре свега у сферу уметности, настоји да уђе/угази широком стазом. Као да је био понајбољи ученик Достојевског, сваки сусрет и разговор са Матилдом он претреса и разлаже (као какву лекцију ненаучену добро, што ће рећи непроживљену) фином психолошком, готово психоаналитичком

апаратуром, без (обавезног) Фројдовог кауча! Проучавајући анатомију своје саговорнице и њено вербално оспољење, тражећи везе између догађаја и његових скривених узрока, тамних и светлих страна у човеку и животу, невидљиве а пресудне споне између књижевности, и уметности уопште, са складним обликовањем човековог бића (лепота ће спасити свет) које је „зрнце космоса“, како он пише у једном свом писму – овај други, полифони нараторов глас јесте, у ствари, Матилдин неостварени, никад домашени алтер его. Њен недосањани анимус, који ће проузроковати главнину њених неспоразума са собом и светом, и умножити њене кушње, несреће и кобно скончање. Он је, на изванредан начин, и коректив њене (огољене, окоштале) савести, коректив који није тек пуко доцирање, и није (како би се на први поглед могло закључити) класично моралисање, које је женама, иначе, мрско, страно. А поготово дами типа Матилде К!

Ово мушко-женско надметање, условно речено, није самосврховито. Њиме се, што не рећи, на фону и мизансцени Андрићевих женских ликова, густим, тамним бојама слика сугестивно судбина жене у Босни у завршници двадесетог века. Њиме се, надаље, на истој палети, бојадише сарајевска чаршија са њеном околином, и на тој слици виде се (на разровашеном телу касабе/чаршије) стара, загнојена места још из турског вакта, и нова из времена аустро-угарске окупације, и ова потоња из периода комунистичке „инкубације“, а која ће сукрвичасто прснути 1991-1995. И то загнојавање на истим местима, и потенцијално отварање живих рана, није, на жалост, престало.

С тим у вези, може се рећи да је ово роман о љубави у касаби. Али, понајпре роман о сарајевској затвореној чаршији уочи, током и после потоњег рата. Врло је убедљива, колико и језива, завршна епизода романа из времена „Матилдине орљаве“ по оперској сцени сарајевског позоришта, када она у завршном а недовршеном чину свога промашеног живота (као у шпанско-турској тв-сапуници!) убија себе и свога Анимуса (пријатеља) који јој је желио помоћи да се истргне из суноврата у властиту утробу. У утробу чаршије, заправо. Управо је ово знаковита (и потенцијално катарзична) порука за престони град и вилајетну земљу, у чијој (пауковој) мрежи живе и гонетају своје дане и године, кроз векове, до данас, толики његови (трагични) (бе)судбеници, о чему би се, такође, могло нашироко говорити на темељу ове Јанковићеве имагинарне саге.

Осим печата андрићевске драматургије „бављења Босном“, његовог стилскојезичког филиграна, овај роман носи у својим дубинама и тамну, претећу атмосферу Музиловог човека без својстава, (човека који се јатимице стуштио подно Требевића и Јахорине, канда се вратио у свој древни завичај!). Али и кафкијанску атмосферу чаршијанерског микро и макро-процеса, са opakим рекомбинаторичким обртом.

Стеван ТОНТИЋ

ПЈЕСНИК И ЊЕГОВА МУЗА
(Јулијан Тамаш, „Испред смртног таласа”, Прометеј, Нови Сад 2017)

Јулијан Тамаш (1950) није само најистакнутији русински пјесник у Војводини, он је познат и као истраживач и тумач русинске, српске, украјинске и других словенских књижевности. Књижевнонаучне и књижевнокритичке текстове, али и пјесме Тамаш пише и на српском језику па је тако припадник и српске књижевности. Његова поезија одавно има врло запажено мјесто и на српској књижевној сцени. У преводима Бошка Ивкова, Пере Зупца и других пјесника, она је и на српском језику засјала својом љепотом, зрелошћу и сувереношћу поетског израза. У Тамашевој поезији огледа се велики пјесников дар, богато и врло конкретно животно искуство, изграђена поетичка свијест о облицима и могућностима модерне пјесничке умјетности те упечатљиво умијеће обликовања сопственог пјесничког језика.

У студији „Песништво Јулијана Тамаша“, која је објављена као предговор његовим изабраним пјесмама под насловом *Песак и доба* (Нови Сад 1986), Јоже Погачник је, између осталог, закључио: „Модернизација русинске књижевности се у Тамашевом песништву догодила пре свега прикључивањем на светски релевантну духовну позицију. (...) Та позиција је истовремено и везана и слободна; везана за време и простор, који конституишу сваког појединца, а слободна у проналажењу и присвајању из традиције онога што се уклапа у тзв. модерни хоризонт очекивања. Тамаш је кроз такву тачку посматрања пустио и историјску вертикалу и савремену друштвену хоризонталу; на тај начин у његовој се песничкој клавијатури јавља, тако рећи, читав свет, са својим искуством и са својим наслућивањем будућности. Реч је о поезији која је набијена животом и о животу који је набијен поезијом. Читајући Тамаша човек интензивније доживљава своју судбину, која се простира пред њим у чудесној поетској рефлексiji.“ А на самом крају студије Погачник ће рећи како „Тамашева поезија жели да задржи интегритет људског, лепоту класичних времена, а, пре свега, веома јој је стало до тога да се не угаси светло наде за човечанство.“

траг ишчитавања

Ово је било написано док је Тамаш још био прилично млад. Отада је прошло преко тридесет година, он се развио у врло респектабилног пјесника и изван завичајних простора, потврђујући најповољније прогнозе које су му даване за будућност.

Преда нама је нова књига Јулијана Тамаша - збирка љубавне поезије *Испред смртог таласа*. Да је Тамаш и пјесник љубави, знали смо одавно, али да га је тема (или боље, та врста надахнућа) толико обузела, то је за нас новост. И ово није прво Тамашево поетско дјело које је у цјелини посвећено искуству љубави. Пјесник већ има претходно објављену књигу љубавних стихова *Центурион* (Нови Сад 2014), штампану у истим корицама на четири језика: русинском, украјинском, српском и њемачком. За овако издашну продукцију љубавних стихова „крива“ је очито пјесникова муза (име јој је Мирјана), којој су многе од ових пјесама упућене. А и оне у којима се не помиње њено посвећено име, читају се у њеном, за пјесника очито магичном знаку. Пјесник ће чак у минијатури „Епитаф“, негдје при крају нове збирке, казати:

*Мирјана, знам, нећеш ме испратити.
Што ни једној жени рекох ти:
важнија си ми од књижевности.*

*Из далека, уместо љубави,
прву груду земље у раку ми спусти.*

Може заљубљени пјесник, по налогу срца и под пријетећим наиласком „смртог таласа“, изјављивати како му је вољена жена важнија од књижевности, али они који држе до саме књижевне умјетности, па и поштоваоци Тамашеве поезије, не би о тој жени ништа знали да није на овај начин ушла у књижевност, као пјесникова муза, његова Лаура, Лара или Лота.

Ако је открио име своје музе, пјесник не скрива ни име лирског субјекта својих стихова, ризикујући да му се спочита бављење приватним љубавним јадима. Лирско „ја“ овдје је дакле „ја“ самог пјесника Јулијана Тамаша:

*Међу Русинима крштени Јулијан,
средњоевропски Индијанац по имену Вук самотњак,
у мрклој ноћи послах зов Месецу и вучјој браћи.
(...)
Волех безусловно, јавно, без стида, не бих ли,
у име љубави давао, а не узимао.
Пожелех пролећну љубав. Паде снег.
Самотњак, проживех више туђег но свог.*

Тамаш се тако доста храбро легитимише и пред читаоцима „разголићава“ својим најинтимнијим љубавничким доживљајима и сновима, својим најличнијим исповијестима у којима доминира сјећање на негдашњу љубавну срећу, али још више тешко разочарење

издајничким понашањем вољене, неутјешно осјећање коначне напуштености, у очекивању смртог исхода.

Пјесник у свом „интертекстуалном“ љубавном јадиковању призива као саговорнике, поредећи се с њима, Гилгамеша, Овидија, Гетеовог младог Вертера, Пастернака („Борисе Пастернаку, волиш Лару као ја Мирјану“), Неруду; „натпевава се“ љубавним стиховима са Десанком Максимовић и Матијом Бећковићем, а понекад подсјећа на романтичарско-сентименталне тонове једног Изета Сарајлића или Мирослава Антића. Пјесник се не либи те врсте патоса који је, вјерује, допуштен у језику јаких емоција. Притиснут љубавним јадима, он себи тако даје „одушка“. (Због тога би му могли замјерити они који препоручују хлађење емоција у некој врсти унутрашњег „фрижидера“.) Тамаш је и по томе ближи старијим, позноромантичарским и модерним пјесницима с почетка 20. вијека, него (рецимо) постмодернистима. Његова поетска фраза је увијек јасна и разговјетна, без мутних или алогичних мјеста и сумњивих језичких комбинација, без јевтиних поигравања поетским сликама и појмовима. Притом се повремено служи римом, као у пјесми „Вир“, из које наводим средишњу строфу:

*Ти си вир
који ми душу кад хоће у себе повуче.
Ни мој ни твој хир
кроз године проноси
намрешкана површина, изнад узаврелих дубина,
у непознато односи и наш мир.*

Уз дубину љубавног осјећања, пјесник не заборавља ни многе географске тачке сусрета с вољеном женом. Уз Нови Сад, Кикинду и Суботицу, ту су и Кијев, Москва, Санкт Петербург, Новосибирск, Стокхолм, Њујорк. Ту је Дунав са Штрандом, гдје се пјесник препушта сањарењу о даровима љубави:

*Укопан у земљу, на смрт осуђен, у видику твој лик
испира ми вид. На високом таласу сањам о спокојној ноћи
међ твојим равномерним дисањем уснулим грудима.
На њима плови галија са златом, вином, уљем, свилом.
Твоја лепота не стиже до пепела.
Нећеш ишчезнути из памћења, достојанство пролазности,
оазо залуталом бедуину у пустињи, облаку, материн јастуку,
путнику у васионском броду,
чашио воде у тренутку кад умирем.*

*Принеси руб чаше дрхтавим ми уснама.
(„Дуго памћење воде“)*

Пјесник се упушта и у полемичке расправе са својом одсутном музом, правећи разлику између свог и њеног начина вољења. Ево како говори, јасно и недвосмислено, смртно разочарани љубавник: „Ја кад

волим, волим до сопствене крви и смрти. / Ти до првог мушкарца с којим ниси била. / Нек ти је Богом просто. // Зашто? Мушкарци су за тебе коњи на вашару. / Жене су за мене звезде чији сјај не гасне / и кад се огледају у мочвари. // Кад већ нисам онај прави, / чему све то? Идем да умрем.“ Па ипак, у пјесми „Натпевавање с Десанком“, Тамаш ће послати важну поруку, јединствено признање, својој музи:

Нећеш остати непозната.

*У историји малог ишчезлог народа бићеш крст од злата
на цркви светог Јулијана на обали Дњепра.*

Схватићеш тад да си узалуд измицала љубави.

Љубави не можеш умаћи. Стићи ће те кад тад. Није лепра.

Да усамљеник није залуд сниво недокошено жњиво, небеска

њиво,

одцвркутаће ласта.

У језички раскошном, вербално високо замахнутом „Натпевавању с Матијом“, песник себе, за своју „Госпођу“, иронично одређује као „ствар коју изгубисте из свог животног пртљага“, и као њен „лични песник“ у коме се јавља и осветнички импулс: „Последњи смејаћу се ја над твојим гробом, уколико се сетим ко ти мени беше.“ Само што је у овакав смијех онога који толико пати због те своје љубави тешко повјеровати.

А у пјесми „Молитва за уморну драгу“ читамо стихове који сажимају пјесников став према љубави, па и према својој музи: „Вољена или не, док волиш жива си. / Који не воле мртви су људи.“

Јулијан Тамаш итекако је жив, жив као пјесник. Све изразитији пјесник наглашеног (ако не и пренаглашеног) љубавног осјећања, или трагичког патоса неузвраћене љубави. А љубав не чине само часови заноса и среће, најдубље међусобне преданости. Љубав је и раздирућа сила, узрок многих трагичних падова, па и смртних исхода. Она може да испуни али и да испразни један живот. Само што би живот без љубави, па и трагичног искуства с љубављу, био једна од већих бесмислица под звијездама.

Рецимо на крају и ово: књига пјесама Испред смртног таласа „писана је српским језиком као тестаментарна“, како стоји, свакако не случајно, у биљешци о аутору. Порука коју не треба превидјети.

Нада КРЊАИЋ-ЦЕКИЋ

*МЕФИСТОФЕЛОВИ ШЕГРТИ -
КРОЈАЧИ НАШИХ МАЛИХ ЖИВОТА*

(Дејан Атанацковић, "Лузитанија", Бесна кобила, Београд, 2017)

Донедавно познат само као успешни и афирмисани визуелни уметник, сликар и признато име у свету визуелне уметности и професор универзитета, а непознато име у свету књижевности, постао је 64. добитник најпрестижнијег угледног домаћег књижевног признања, НИН-ове награде за свој роман „Лузитанија” у издању „Бесне кобиле”. Овај роман је тријумфовао у односу на искусне писце и засенио многе, како је то већ забележила штампа. Овај дебитантски роман освојио је награду причом о лудилу. НИН-ова награда критике за најбољи роман године унесе пометњу у књижевни живот Србије, како неки сматрају, и да је одлука жирија помало изненађујућа, пошто се ради о роману првенцу овог «аутсајдера». Овога пута у најужем избору заступљени су романи непознатих малих издавачких кућа и аутора са књижевне маргине, потпуно непознатих у књижевним круговима, а они ипак у књижевности Балкана на својствен начин померају границе. Чланови жирија су оценили да свих пет романа из најужег, као и они из ширег избора заслужују читалачку пажњу. Једино уморни оцењивач од силног критичког ишчитавања, Михајло Пантић поставља питање улоге књижевности у јавном животу у ери прозне хиперпродукције, али, ако су писање и читање д и с а њ е, онда нас теши изјава уредника рубрике Култура недељника, Драгана Јовићевића да је НИН-ова награда, иако се култура већ две деценије потпуно урушава, доказ да нада и даље постоји... На корици је на омоту бизарна фотомонтажа, по аутору визуелни идентитет књиге, популаран с почетка прошлог века, али и недавна шведско-данска серија је имала у еко-тероризму свињске главе, а и Еразмо Ротердамски у својој „Похвали лудости“ из 1509. године казује, како људи воле да живе, играјући под маскама, те да најсрећније живе они, који ништа не знају.

Атмосферу романа аутор је навестио посегнувши за необичним насловом. Прва асоцијација за обичног читаоца је, да је у роману реч о земљи лузера, губитника, а римује се и са Черчил -државом. Упада у очи, ново језичко бомбардовање и пресликана

необичност и сличност са прошлогодишњим романом, добитником исте награде. На српски језик нихилистички преведено, Лузитанија може да буде Губитанија јер је замишљена као утопијска мала држава у душевној болници, која је велики борац против опште и вечите људске уништитељске глупости. Ко су борци, испричаће нам посложени ликови и догађаји у роману. По аутору име Лузитанија је замишљена као мала држава у душевној болници, а то је име потонулог брода који са спасоносним појасем против утапања и смрти, доноси једног од јунака романа. Та држава, названа по потонулом прекоокеанском броду изграђеном 1907. године као и његов брат близанац РМС Мауританија, био је највећи и најбржи брод на свету. Претовареног експлозивом, иако као краљевски поштански брод, торпедовала је немачка подморница У-20, 7. маја 1915. године крај ирске границе са преко 1000 људи и 128 америчких грађана. Не може сваки читалац да познаје лузитанску књижевност и да зна да је Лузитан Португал, а да је Лузитанија била стара римска провинција, основана у 1. в. пре нове ере, добивши притом име по Лузитанцима, древном индоевропском тј. ибериском народу. Од краја века Лузитанија се поистовећивала са Португалом, односно са Португалцима. То објашњење даје и Клаићев Рјечник, да је Лузитанија старо име за Португал и западне делове Шпаније. Данас се термини користе као метафоре за Португалију и Португалце, нарочито у књижевности. Ето ти читаоче, Лузитанија усред бомбама разореног тифусарског Београда, Великог рата и српског страдалништва!

За кога је овај роман написан? На свечаној додели награде, славодобитник је изјавио да је роман писао о неком другом човеку, а тај човек је представљен као психијатријски пацијент који је увек жртвено јагње у мртвилу и својој немоћи да се одупре злу које га надраста и окружује. Пишући овај роман о свима нама, заточеницима једне државе, признаје, уткао је и свој лични живот. Ређајући и преплићући ликове и догађаје и збуњујући притом читаоца, којему предстоји да се несналажљиво, неспретно и тешко пробија кроз комплексне тунеле имагинације и апсурда, пошто је нетачан издавачки мит, како каже Умберто Еко, да људи хоће да читају лаке ствари, подвлачећи притом и речи Томаса Мана, да један добар писац мора да пише и за глупог читаоца, кога аутор у овом роману на многим страницама оставља исецканог, заведеног и збуњеног.

Саму радњу романа аутор концизно и спретно гради и смешта у несклад између реалнога и иреалнога. Оквир романа, у коме доминирају два жанра, фантастични и детективски, склопљен је од 26 динамичних, визуелно и реторички импресивних поглавља са епилогом. Роман започиње цитатом из Кочићеве приповетке „У магли”. Мото је цитат из приповетке којим, као да је аутор хтео да, као војничком кабаницом надкрили цео роман. Раздрте и болесне душе Кочић нас све прима под тешко и суморно небо, јер, сви смо ми у тешкој магли. На самом почетку аутор подсећа читаоца на 1912. годину и несрећно потапање Титаника. У читаоцу то измами потмули уздах, па то је и наша балканска година, јер помиње 11 пута некаквог подводног истраживача северних морских пространстава,

ословљавајући га само са „Н”.

Роман нас изненађује својом аутентичношћу и универзалним спојем литературе, сликарства и архитектуре осликаним и промишљеним у метафорама и сликама. За ову скоро ванвременску и ванпросторну причу, исказујући своја искуства, инспирацију и невероватну авантуру за роман, аутор је, признаје, пронашао у својим уметничким радионицама, у разговору и сарадњи са студентима и психијатријским пацијентима, мада у роману нема много говора и разговора, онога, што људе одржава и спаја. Дијалог је оскудан, он је данас ионако у књижевности скоро непожељан, мада би нас свакако освежио, оснажио и трезнио од свеprisутне егзистенцијалне сувопарштинe. Сам аутор истиче, да је роман настао из кратких прича, а у његовом настајању саставни део у свим причама били су детаљи из савремене визуелне уметности. Размишљајући у сакупљеним и наталоженим сликама, аутор је монтирао текст, набрајајући претходно неколико појмова, ствари и догађаја разврставајући их креативно као предмете у простору, исказавши тако своја искуства и остваривши пројекат и доживљај у сликама ?

Што се форме романа тиче, то је импресивно конструисано литерарно дело са богатом укомпонованим градивним материјалом. Сажетост романа на 200 страница колажног типа пружа читаоцу богат естетски ужитак.

Пред нама је као срча реалистично кохерентна и слојевита разасута прича, штиво као језик емоције, преточив у текст и фантазмагоријско алегоријска повед о махнитој ратној стварности из Првог светског рата и читаоцу ништа друго не предстоји, него да се мукотрпно пробија кроз све натуралистичко фантазмагорично замишљене пишчеве лавиринте, ћорсокаке, стазе и непрогазе. Ово није обична књига и обичан роман, пошто читалац да нагласимо, мора несналажљиво да тумара по пишчевим ерудитским и симболичним ходницима, кроз фиктивно казивање о есенцијалним и егзистенцијалним друштвеним проблемима. Свакако је писац остварио идеал у свом промишљању света, продирући у тајне људског ума и преплићући фикцију са збиљом од које он једноставно прави фантазмагорију.

Роман је трослојно ослоњен, делом на традицију фантастичног реализма (Велики рат, исељеништво), на фантастично реалистички транспоновану документарну грађу, а делом су му подстеперачи и подупирачи била сазнања из природних наука и психологије уз своју ерудицију и оригиналну имагинарну фактографију. Ослоњен на традицију уз документовану грађу и своју ерудицију о природним наукама и психологији, уз своју снажну имагинацију посматраних из вишеструко померене вишеслојне перспективе, створио је специфичну и комплексну слику света у којој се лудило доживљава као судбоносно спасилачко острво разума. Површински слој романа је критика постојећег друштва које се налази под влашћу глупости свих оних, који су на крми држава. Други слој је трагичност целокупног живота у неискорењивој трулежи свих постојећих друштвених институција. Трећи слој је беда људског постојања. Схватимо да

владајућа глупост као инструмент владања, даје илузију среће која је сама по себи, само срећа за оне моћне, тамо негде у спољашњем свету.

У слојевито испреплетеним причама о путовањима, лутањима, преображајима, апсурдним замирањима и ишчезавањима, сусретима и мучним несхватљивим штурим разговорима на безизлазним анонимним ходницима и свим просторијама у којима живот обитава, у собама, двориштима, тунелима, шумама, стазама и каљавим странпутицама, испреплиће се прича о скоро сијамски повезанима, у нераскидивој спрези: разум и лудило.

Роман има лепо замишљену романескну композицију у којој реченица питко тече, јасна је, отмена и заводљиво мирна. скоро сарамаговским раскошним умећем приповедања, апсурдно преплиће и укршта живописне ликове и догађаје у густом тексту обојеном бројним метафорама, а богатство језика и његова шароликост долазе до пуног изражаја због ослањања на различите визуелне сликарске технике и саму природу. Другим речима, у роману импресивно доминира језик визуелне уметности.

Провокативна тема романа је, у чије предиво је уткана и болест (умоболност) у испреплетеним причама, које су засноване на губитачном сукобу је управо сукоб између разума и лудила против свеprisутне, вечите и неискорењиве глупости. Лудило, као пуки сиромаш, огољено, рањиво и бесциљно, вечито је тамничено, кажњавано и у ланце везано. Аутор га дефинише као беспомоћну људскост јер пренаглашена хуманост, алтруизам и честитост, нажалост, непожељни су, минорни и маргинализовани. Мање је болна констатација да је лудило стање изолованости, девијација духа и свести, изопштености, скрајнутости и живота на „Ф“ колосеку, живота мртвог човека отписаног и избрисаног из реалности, ако прихватимо Фројдово тумачење, да је лудило поникло у дубини људске душе, а да је луд човек, заправо само сањар.

Цела прича је замишљена, да преиспитује тему лудила, које је за човека срећно уточиште, бекство, заклон и успешно супротстављање суманутом и помахниталом хаосу, пошто се разум никада не супротставља лудилу које је само једно стигматизовано стање и једноставно се малокрвно и само на себи својствен начин супротставља људској глупости. Разум и лудило су по писцу две стране људске судбине.

У првом поглављу аутор читаоца смешта на почетак 20. века у Дом за с ума сишавше, у народу познату установу под именом Докторов кула на брду Губеревцу, са доктором Душаном Стојмировићем на челу. У урамљеној слици света и том омеђеном временском периоду ми о болесницима дознајемо многе животне детаље. Безопасни становници те психијатријске болнице живе у свом затвореном и отуђеном свету, у бесконачној зјапији, спокојно и толерантно нашавши у болници азил и уточиште од вањске бестидне глупости. То је једино слободно место 1916. године које је током окупације било ван надлежности окупатора, добивши своју екстериторијалност. Екстериторијални статус су добили јер су се

на болници вијориле америчке заставе и тако је она била поштеђена од Вилхелмовог и Франц Јозефовог бомбардовања. Та београдска лудница имала је 120 бескорисних пацијената које аутор нерадо назива лудацима. Лузитанију настављају занимљиви јунаци који се нижу и смењују у омеђеном свету, стварајући хармонију супротну свему ономе, што се збивало изван њихових зидова. Та хармонична заједница саздана је срећно по животним принципима људског живота. Код Томаса Мана у питању је санаторијум, а код Умберта Ека манастир, а у Докторовој куло се ради о затвореном и изолованом месту, у коме се, када је спољашњи и духовни свет у питању, води нецензурисани живот изнад свих тих светова у заветрини од свих зала света. Писац је саградио слободно уточиште и острво неделотворно, али срећно заклоњено од спољашњег хаоса, зла, суманутих ратних збивања и од свега изопаченога и лажнога, а њени привремени становници били су слободни од свих стереотипа опортунизма, заблуда и кривотворења, живећи у тој државној установи као маргинализоване, напуштене и бескорисне групе несрећника и умоболника. За време артиљеријских дејстава, хор лудака је усаглашено и мелодично певао и надпевавао својим громогласљем грмљавину непријатељских бомби, што је ледило крв у жилама аустроугарских војника.

Лузитанија, замишљена као најмања утопијска држава на свету у којој су доктор и пацијенти равноправни и где је успостављен нормални друштвени поредак, хиперборејска је земља у којој сунце никада не залази и где нема мржње, сукоба, расправа, ратова и уништења. Болница је имала и позоришне активности, терапеутске представе моралног карактера. Једна од представа одговарала је на питање: „Шта је противно разуму, а шта се лудилом не да оправдати?“ На постављено питање, хор лудака би углас давао одговор, како је глупост супротност разуму и болест света. У том алтернативном позоришту група пацијената је одевена у маске животиња: јазаваца, пса, зеца, вола, медведа. Стиче се тескобан утисак са горчином, када је реч о метафорички снажно приказаној свеопштој човековој самоћи и усамљености у овом проблематичном свету у описима, да испод ледених брегова постоје и подводни залеђени градови и празне беживотне куће. Испод фројдовске санте, усамљени психијатријски болесници, хендикепирани човек или мигрант, сви они су бездушно измештени и отписани. Интересантно је, и читаоцу наметнуто да поверује, како маштовитост умно оболелих, тече као река, те да се једна ствар или један појам могу вербално претворити у 1000 форми, тј. значења. Тако је Лузитанија за пацијенте река, дрво, име, птица, жена, болест, али и добро знана изгубљена барка на дну мрачног мора, сакривена и необична и заиста је могла бити, баш све домишљамо.

Историјске чињенице се са смелом прецизношћу наметљиво и спонтано укрштају и преплићу са фикцијом и читалац непрестано запада у неразмрсиво плетиво романа, где израња вишесмислени однос према традицији и историји. Писци, као бенигни фалсификатори измисле и изроде неку ситницу или крупну ствар, фалсификујући и прекрајајући постојећу и доживљену истину, да би све то некако уклопили у своју слику света. Тај један мајор српске

војске, командовао је „Јуриш” отписанима, а пишчева замисао је можда била, да је можда могао бити командован јуриш у живот, ако је то само пишчево одвраћање од погрешно записане историје, лошег памћења и једног од митова историје, како то воле да нагласе историчари. Јер тај рат као свирепа звер који је више приличио зверима него људима, смртоносан попут куге, водили су најгори фанатици, уништитељи и поданици зла и мрака. У описима је некако полумртва та српска 1915/16. година, и, ако је историја прерушена старица у девојку, та свака година ипак тече крвотоком као наш Дунав са свим својим савским притокама овде у нашим срцима. Помиње се и Гаврило Принцип у неком чудоречју. Онда нас аутор неочекивано враћа у 1903. годину и шета чудним подземљима, водећи нас у Беч, Фиренцу и нека друга места. Помиње времепловски наметљиво, да је краљ Петар проглашен за краља, да је нека олуја збрисала у држави Орегон један читав град и како је Мусолини побегао у Швајцарску да избегне војну обавезу, и да је произведен нов освежавајући напиток пепси-кола. Импресивнији је симболичан опис, како пацијенти Топчидерским друмом носе препарате животиња у Докторову кулу. Читалац је у неким поглављима прожет дубоким осећајем бесмисла и крајње збуњености.

Са обиљем минуциозних података, аутор је исконструисано приказао судбине својих јунака од Великог рата наовамо, навративши смишљено у ту превратничку српску 1903. годину, изградивши тако комплексну слику света у којему се лудило доживљава позитивно као бедем, а не разумом опасано острво у до тада невиђеној ратној стварности и рововској свакодневици. Подсећа нас на свеже подшишани и измасакрирани травњак из наше историје из те године. Стога ликове не доживљавамо као анемичне и аутистичне. Аутор нас одводи на сијасет неочекиваних места, стално скоро крлежијански уводи нова имена са упечатљивим описима догађаја. Сви ти раштркани ликови смештени су у носталгичну прошлост и имају патолошко знамење и обележја. Писац их је представио на један специфичан начин, обликовао их веома спретно и зналачки, психолошки профилисано, те је од њих, тако особењачких и особитих створио ликове суи генерис. Интересантан и реалан опис је историјског лика, управника те београдске душевне болнице, уваженог доктора Душана Стојимировића, који је уједно и предавач у тој установи са својим специјалним графиконима. Тако способан, по мишљену једног критичара, могао би се наћи да ваљано управља једном државом. Са њим ће се ту затећи и амерички официр доктор Рајан, борећи се са смртоносним тифусом, као и енглески аристократа сер Томас Липтон који је допремао овој заједници помоћ у лековима и осталим потрештинама. Ту је и мобилисани уметник усред Балканског рата у потрази за својом четом, који тумара по српским шумама и закопава део по део костура неке непознате жртве. Путујући кроз окупирану Србију у пратњи Црвеног крста, он упознаје и живот у психијатријској болници, њено унутрашње уређење и све болничке принципе. Таксидермист у служби краљевине Југославије, Василије Арнот веома је упознат са тајанственим садржајима фирентинског

Музеја природних наука, али он пада у ратну немилост и бежи из Београда пред ратном претњом. Импресиван је лик српског исељеника Теофиловића, архитекте, пројектанта у њујоршком студију и преживелог бродоломника, чудака који путује ка копненој Европи, лутајући по рововима Западног фронта, враћа се својој кући тј. гробу своме, после 30 година; тај каљави ходач умире у срећном сну у Београду обасјаном насумичним смртоносним гранатама. Пребацивши нас начас у Америку, дознајемо све о том несрећном Србину и његовој одрођеној кћери, младој Американки српског порекла, која се, трагајући за несталим оцем, суочава са тамном историјом своје породице. Ту су још многи ликови, скрајнути са животне и историјске позорнице, као што су зецолики човечуљци, Хумболт, дугогодишњи управников познаник са студија, проф. Теодор Мајнерт, психијатар из Беча, Кирхнер, два Ходека са вођеним дневником, госпођа Анђелковић са својим спиритуалистичким сеансама, затим Магрини, редов, кућепазитељ, 21 пут поменути Индијац Читрагупта, као и страствени ловац Ф. Фердинанд и још неки који остављају читаоца умртвљеним, апстрактно скрханим и равнодушним. Погађа нас једино груба констатација, да се овде, за дете каже, чим се роди, да ће оно једнога дана убити човека. Уз посебност пацијената и свих ових ликова, важне су и све сачуване скице, забелешке, дневници и шкриње. У епилогу је такође животворан опис ове дидактичке креације, која читаоца надахњује и крепи.

Аутор нам је вешто приповедао о прошлости као и о садашњости које су изједначене у нехуманој космичкој игри зла у свету па на тај начин доживљавамо нашу планету као бескрајну умоболницу свемира. Депресивно је, што ни човечанство не управља својом судбином, па је стога сасвим јасно да индивидуалне и колективне судбине историја самовољно прекраја и ниподаштава. Ипак, овај роман не можемо никако окарактерисати као историјски, мада се радња збива за време Првог светског рата, јер историју вешто, уvek изнова прешминкавају и прекрајају, а будућност остаје неизвесна и обневидела од плански смишљених глупости свемоћних тровача.

Кројачи историје, терористи истине и прогреса и сви они владајући моћници који нас обмањују, ућуткавају и ударају границе разуму, нису обучени у лудачку кошуљу, него се лукаво, надмоћно и глупо церекају, као симболи зла и мрака, спроводе свој сутеренски и егоистични циљ, поништавају све свето и високоумно и игноришу све хумане вредности. То је нека врста утакмице у којој је разум обеснажен и надигран јер је глупост рушилачка и уништитељска звер пред којом усамљени разум једноставно занеми и паралише се, а та вечито озбиљна, намргођена, омражена и опрезна мудрост, огрнута је метафизичком тугом. Срећно, несвесно себе и бесциљно лудило, по аутору је једна крхка, огољена и рањива људска реалност, на чијој је он страни, болећив и ужасанут на сваку врсту глупости. Као антипод разуму, глупост је као коров неуништива, скоро непобедива и она чак и у уметности постаје моћни инструмент промовисања неке глупе власти, диктирајући доминантан уметнички израз. Свемоћна и надмоћна глупост има владарско жезло у рукама са унапред

скованим мотивима. Она је свој вођа, сама свој слуга, не клања се никоме, нештедимична, непокорна, презриво сирова. Непомирљива два света разумног и оног приземног и поквареног света,огрнутог глупошћу у коме се сурова реалност церека неистомишљеницима и ту доминирају, кројачи и растурачи наших малих живота. Ако је лудило метафора друштва у коме живимо, онда ми одувек живимо у лудилу без неопходне мудрости којој недостаје лукавост да се прави луда, кад то затреба јер у политици,глупост није хендикеп. Не постоји други грех осим глупости, по Ничеу и она се никако не сме потценити. Нажалост,владају среброљубни лажни верници, који не признају никакав грех, верујући само у своје божанство - новац.Човек, сурван у бездан алијенације и разапет као сурогат стварности, окружен је моћним и умишљеним будалама, одживеће тако свој опљачкани живот, скрајнуто и промашено у овом оскрнављеном, наопаком и погрешном свету. Глупост нас доминантно окружује на развалинама духа времена у једном друштву, стварајући тако велики број насиља и насилничких дела, поручује аутор.

Прочитавши ову књигу,пропутовали смо кроз земље и места без илузија, наде и вере у вредности живота и сусретали неадресиране људе иза завеса свести,разума и разборитости, као и неке људе само у пролазу. Књига оставља снажан утисак због објективног и реалног приступа апсурду нашег битисања. Остаје читаоцу жеђ за памећу изван луднице, човеку болесном од нечистоће свега постојећега и модерно скројенога, човеку унезвереном и скрханом од гњилог и кукавичког компромиса и непроналажења пута у свеопштој нигдини у којој живи. Куд да се човек дене са својим малим животом? Да смо окружени глупошћу, празноглавцима и климоглавцима и да смо заточеници глупака, тога смо беспомоћно одавно свесни. Куда да се денемо са тим сазнањем? Поручује ли писац да се преко прошлости мора укорачити у утешну и креативну стварност?Он је отишао у ратне године, ваљда зато, јер је историја понављачица у магарећој клупи,а нас је оставио као пасторчад и сирочад бездушне данашњице. Писац је саградио кулу за нас и за неке будуће генерације и за нека потоња времена, да се заклонимо од огољене спознаје пролазности,ништавила и бесмисла сукоба и рата и да се склонимо од кројача и растварача наше егзистенције. Да ли досањати и одболовати лепшим своје оковане животе и своје утамничење? Можда ми нисмо разумели овај роман, нити схватамо колико смо опљачкани. До многих ни редак из ове књиге, на њихову срећу неће можда ни допрети. Писац нам можда поручује да покушамо да нађемо своју сопствену Лузитанију и настанимо се у њу оптимистично и помирљиво, без осећаја апсурда, разочарења, духовне глади и лудила. Да крикнемо? Био би то само крик у зјапију. Уз самопомоћ и храброст требало би наћи ту своју Лузитанију, где ко стигне, наћи је у уметности, породици, на сунцу. Отворени су сви путеви, као и ово дело.

Књига сада тражи и већ је сигурно увелико пронашла свој пут до стручне јавности и читалаца. Надајмо се искрено, да неће пасти у људски,еколошко прашњави заборав!

Наталија ЛУДОШКИ

ЕПИСТОЛАРНА МИСАО СРЕТЕНА МАРИЋА

*(Миливој Ненин, „Сретен Марић”, Задужбина „Николај Тимченко” –
Neopress, Лесковац – Београд 2017)*

Књига насловљена именом једног од најзначајнијих српских писаца у области мисли о књижевности, Сретена Марића, садржи две целине. У првом делу, налазе се два ауторска текста Миливоја Ненина, а други део чини Марићева преписка. Студија „Мисао Сретена Марића о српској књижевности” и оглед „Аутобиографско у есејима Сретена Марића“ *дописане*, унеколико, руком самог Сретна Марића, отварају тако простор, „за нова читања” дела, како Миливој Ненин вели, „једне од најзанимљивијих личности наше културе”.

Ерудита, историчар књижевности верзиран за страну, махом француску и енглеску литературу, преводилац, врсни есејиста, Сретен Марић, морао је имати и богату кореспонденцију, што је проистицало, колико из стваралачких диспозиција, толико и из чињенице да је већи део живота провео на страни: у Скопљу, Загребу, Минхену, Лиону, Паризу... Нажалост, тек део тога сачувано је до наших дана. У овој књизи објављена је Марићева преписка са Живорадом Стојковићем и Светозаром Петровићем, као и његова писма упућена на адресе Милана Дединца, Милоша Стамболића, Боривоја Маринковића, Радмиле Гикић, Радована Поповића, Вере Стојић, Симона Симоновића, Момчила Петронијевића, Мира Вуксановића и двојице председника општине Ужице. Марић пише са својих француских адреса, из Париза и Провансе. Хронолошки, прво у низу писама упућено је Милану Дединцу априла 1958, а последње Миру Вуксановићу марта 1990. Највећи део ове кореспонденције сакупио је, и аутору ове књиге уступио, Радован Поповић.

Ванредни есејиста, Сретен Марић нам се у овој књизи открива и као сјајан епистограф. Попут чувених писмописаца, и он многошта о себи, али и стваралаштву – уметности, књижевности – открива у преписци. Тај човек разговора, и писма потврђују, и не уме друкчије но да мисао артикулише кроз дијалог. Оно што Марић понавља пријатељима као молбу, готово вапај, је императивно: „Пишите!” Тражи „дуга писма”. Прижељкује она с „мало размишљања о свету

траг ишчитавања

и животу, о нашем национу”. Но сабеседници с којима би на равној нози измењивао мисли – ретки су; посвећени послу, углавном пишу пословна писма. Стога се вајка Боривоју Маринковићу (који „једини зна и уме”), на своје кореспонденте чија су писма „празна и безбојна”. Лишени могућности доколичарења, запослени, вазда у покрету, журби, у канцеларији, адресати га и самог осујећују. Тако Стамболићу, уреднику Нолита, пише: „Разумете моје несналажење – епистоларно. Ко ме да пишем? ... ја бих да иза функције набасам на докона човека и с њим ћеретам... Јер шта је литература, филозофија, мисао о човеку и сл. ако не квинтесенција из извесних разговора, дискусија, исповести, причања и препричавања.” Светозару Петровићу, пак, о предности усменог разговора, средином седамдесетих, пише: „...често, разним поводима, загризе ме нека идеја о којој бих радо, па ма и преко писма, са неким разговарао, да је продубим, да је опробам. Идеје су, кад настају, само клице, оне ваља да се пробију до сунца, до речи, да расту, да се гранају, а за све то је потребан неко да их прихвата – или одбацује, све једно, али увек помаже да у вама сазру.” И још: „Свуда је то најплодније: имаш пред собом жива човека а не костур његове мисаоне апстракције. Знате и сами како се мисао извитоперава кад је ваља залепити за хартију. Човек са телом, гестовима и гримасама је ипак теже артифицијелан. Само што се овде ти телесно-духовни контакти ипак настављају у кореспонденцији, у кореспонденцији између људи који – познавајући се већ, лако уз реч додају и гримасе и гестове. Отуд и већи значај кореспонденције него свих мојих и ваших апстрактних дисертација о темама из којих смо се већ лично апстраховали.” Читава поетика епистолографије и дијалогизирања могла би се саставити на основу оваквих и сличних фрагмената. Констатује Марић и то да су прошла времена у којима је „епистоларна заоставштина једног човека представљала његово најпотпуније дело”. Обеспокојава Марића и стање у које је запао савремени свет. Симоновићу, из Париза, у пролеће 1983, пише: „Осим тога, Симоне, и овде је некако превладала баруштина. Свет је, бар што се политике тиче, апатичан, што се културе тиче, јалов. Но живот, свакодневни, се ни за длаку није променио, запослени као и незапослени живе исто као и пре, мада су више неспокојни што се будућности тиче, али ресторани, спектакли и остало крцати су као и пре.” Десетак година раније, о стању на интелектуалном пољу, Светозару Петровићу, пише: „Можете мислити како ствари стоје кад су и тако ташти Французи почели да преводe старе студије и расправе, и чак да о њима пишу. Студије и расправе које су нама, балканцима космополитима, већ одавно познате.”

И домаће прилике га обесхрабрују: „О нашим приликама мало знам. Узмем с времена на време Политику, она је језовито празна и све празнија. Ипак из ње видим да ствари стоје лоше и све лошије, економски а и иначе. Најмучније је што се добија утисак да су сви они који покушавају да са неким ауторитетом нешто кажу, све сами медиокритети. Довољно сам стар да знам колико је наш народ имао моћних фигура. Шта нам је!”

Уопште: „Људи су углавном прости, што им је трбух пунији то је глава празнија,” констатује у писму Радовану Поповићу. А знање, ерудиција, претпоставке су високе уметности. „Војводина је увек имала одличних писаца, а данас их има неколико од вредности. Али Нови Сад има само Тишму и Бошка. Е па, није случајно да су обојица ретко образовани. И један и други говоре и читају по неколико страних језика, познају не овог или оног писца, већ читаве библиотеке, што није исто,” казује Марић своје судове о Александру Тишми и Бошку Петровићу младој пријатељици и додаје: „И обојица су изузетно радни.” У фрагментима из писама својој бившој студенткињи, потом пријатељици и сарадници, Радмили Гикић, Сретен Марић представља се, пре свега, као ментор. Доцирајући, професор открива: „А ако тако будеш радила, веруј ми, уживаћеш више у том мукотрпном послу што је писање, но у ма чем другом.”

Писма Сретена Марића, уопште, обилују есејистичким фрагментима аутопоетичког карактера, често с јасно дефинисаним вредносним ставовима. Сазнајемо тако, да су искреност и аутентичност апсолутни услови квалитета. Једном од уредника Нолита, Симоновићу, о инсистирању Милоша Стамболића да се бави романом у којем не види вредност, Марић исповеда: „Он пошто пото хоће да му пишем о Дану шестом и ако зна да ме то не привлачи, а правећи се да не зна да је писање без дубље заинтересованости некултурна работа која ништа вредно не ствара.” Веома отворено, без зазора, на неколико страна, у писму Милошу Стамболићу исказује критички суд о његовом поговору роману *Тутори* Боре Ћосића (за који ће, поводом свог читалачког искуства, написати: „то је било као да сам гутао оскорушу”). Осим о већ наведеним (Александру Тишми, Бошку Петровићу, Растку Петровићу и Бори Ћосићу), сазнајемо за Марићев однос према делима и других наших писаца, као и према појавама на уметничкој сцени. На пример, од песника своје генерације, највише држи до стихова свог пријатеља из младости Милана Дединца, казује о Вуковом умећу писмописања, и о томе „како су наши стари умели красно диванити и преко писама, исто тако потпуно и од срца као и овдашњи Флобери, Херделини и други”; пише о београдском стилу, употреби страних речи; згрожен је разулареном балканијадом, како квалификује представу Југословенског драмског позоришта по драми Јована Христића *Савонарола*. Извесно је да су из оваквог доживљаја новотарија у позоришту произишли ставови елаборирани у есејима. Некада је однос према ствараоцу и делу изречен имплицитно; рецимо Црњанском, чије Сеобе препоручује и тражи мишљење о роману од своје пријатељице Францускиње (односно супруге Никол), и Крлежи, о којем не жели да прича.

Више но о ма чему другом, преписка Сретена Марића сведочи о његовом односу према књизи. Његова читалачка страст с годинама не јењава. Већи део пртљага гостију који га посећују у Француској чине тражене књиге. Антикваријат је за њега култно место, а антиквар Милан Давидовић „стуб културе у Новом Саду”. Дирљиво је његово старање о личној библиотеци коју одлучује да отуђи. Библиофил са око 14.000 бираних, ретких, кожом корићених томова, у неприлици

је када треба удомити легат. Донкихотска је његова намера да легат остави ужичкој Библиотеци, завичају за који је толико везан. Локалне валије нити знају вредност, нити су вољне да се бакћу понуђеним даром. Коначно, на срећу, Марићев књишки капитал, збринула је Матица српска.

А неку врсту епилог о трагању Миливоја Ненина за оним чега готово нема у огледима Сретена Марића – мисли о српској књижевности и аутобиографског разоткривања – представља ова књига у својеврсној разговорној форми. Уз подсећање да књигу Сретена Марића *Огледи. О књижевности*, I (1998) Ненин потписује као приређивач, ваља нагласити и чињеницу да овај историчар књижевности наставља данас у нас ретку праксу истраживања и обелодањивања рукописне, посебно епистоларне грађе. И ова у истој мери занимљива и вредна епистоларна аутобиографија Сретена Марића потврда је ревности Миливоја Ненина према српској књижевној баштини.

Иашла у едицији Награда „Николај Тимченко” књига је пропраћена текстом Јована Пејчића „Увиди и судови Миливоја Ненина”, беседом лауреата „Са обе стране награде”, ауторовом библиографијом, индексом имена, а визуелно плени децентним корицама с фотографијом Сретена Марића.

Иван ЛАЛОВИЋ

СОЛАРНИ СТИХОВИ СА ЛАТИЦА ЛОТОСА

(Иванка Радмановић: „Где је моја кућа”, Прометеј -
Удружење књижевника Србије, 2016)

Иванка Радмановић је својим првим књигама усмерила на себе пажњу читалаца, својих колега писаца и критике, који су је прихватили као књижевну чињеницу особеног талента и надвременог опредељења. За збирку поезије Амарант или о бесмртној љубави (2013) добила је награду „Поет“, док је за књигу песма Рајски кавез (2014) овенчана најзначајнијом еснафском наградом „Милан Ракић“.

Најновијом књигом песама *Где је моја кућа*, песникиња наставља свој песнички замах-завеслај, јаким поетским мишицама са погледом према ненаслутљивом. Књига, која носи издавачки печат агилних издавача – Прометеја и Удружења књижевника Србије, састављена је из шест веома успешних циклуса: *Голети*, *Морска пена*, *Туђе тело*, *Равница и рит*, *Божје стадо*, *12 откуцаја*. Песме се својим односом према егзистенцијалним, душевним и духовним сферама протежу од подножја сопства до Иванкине властите звезде на највишим котама универзума. Заиста, песме не подлежу клонулим опсенама, устаљеним правилима, командама прегрубе збиље нити атрибутима мрака и мраковог поретка. Не, стихови Иванке Радмановић су соларна стања, грлена песма векова која зазива митски ехо смисла, спуштајући нас у крило прапочетка без илузија и лицемерја.

Лирски алт Иванке Радмановић у књизи *Где је моја кућа* пуни нам алвеоле љубављу према мору, планинама, зеленој реци, цвећу, небу (небеским телима, дакако), поезији, људима. Благосиља наше запитаности и наше упорно трагање за смислом, за светлошћу, за тајном света. Без блажене љубави не би се ни могло трагати за оним што узмиче тако предано, а то нам песникиња вешто показује и доказује:

траг ишчитавања

Прво јутарње звоно.
 Међу остацима звука
 Лелујају
 Лаванда,
 Смиље,
 Чисти чаршави,
 Пена чипканих таласа,
 Морске траве.
 Преписујем ти давно питање:
 Зар не дишемо исти ваздух?
 Омамљен,
 Омађијан,
 Онемео,
 Окружен твојим одсуством.
 (Три писма - 2.круг)

Поезију Иванке Радмановић осветљавала су и (са)осећала
 респектабилна имена наше књижевне критике а и сами песници. О
 песникињи која је изнедрила одличну књигу која је предмет наше
 опсервације, Радомир Андрић записао је, између осталог, и следеће:
 „Иванка Радмановић записује тренутке спознајне и затечене у
 некој врсти библијске осенчености, посебно када духовно надвлада
 телесно, подређено искушеничкој свакодневници. У тим записима,
 налик самосвојном прелиставању после ненадног буђења у мраку,
 сугерише пут до скривених душевних пропанака, једино њој
 знаних и ослобођених кошмарних објашњења“ А ми који желимо да
 проникнемо у душу интригантне поетесе, сагласни са Андрићевим
 виђењем, одмах проналазимо потврду изнетог суда у стиховима
 песме Помен:

Негостољубиво
 Празно
 Божје стадо
 Кључар
 Опанчар
 Гранчар
 Граничар
 Вода благосиља
 Спасоносне птице
 Маслињак
 Плодом повијена
 Скврчена смоква
 Непорођено
 Дрво поморанџе
 Загонетка.

Друштвено ангажована као суоснивач Пројекта „Крилате
 песме“, потрудила се да се не избришу из лепе успомене антологијски
 њени наступи са колегама песницима на броду, у возу, аутобусу,

трамвају (очекујемо и у авиону, под морем, у крошњи јутра, на зраку сунца и другим егзотичним местима). Ово помињемо да би комплетирали слику о овој необичној песникињи несвакидашњег дара, јер право је уживање за чула бити сведоком како Иванка Радмановић носи и износи слике и музику својих песама. А њене песме нису без присуства херувима, Божјег провиђења, храма, звона и „белог голуба са вечног хрasta“ Дубином душе, далековидим духом, са латица лотоса, записује пропламсаје ватрице суштине, апологетски. У песми *Херувимска* Иванка Вања Радмановић тихо поје:

*„Блажено, твојом руком
Роса небеска умива
Нетом пробуђен цвет.
Под твојим крилом
Небо побегло из мрака
Златно светли над маслињаком.
Заштити ме, молим ти се,
Дозволи трајност овог тренутка,
Боју и мирис акације медоносне.
Подари ми, молим ти се,
Мудрост и безметежност
У неомеђеном краљевству.
Буди ми близу ока, уха и мисли
У дверима непрохода, молим ти се,
Да избегнем замке срца, гордог и неситог.
Допусти да ти чујем глас
У неслућеном часу, молим ти се,
Као вео, ланен и тишином ткан
Размакне се на путу ка
Отачеству твојом.*

Где је моја кућа је филигрантско ткање унутрашњих дана и ноћи, прошлости, будућности, предачких уздизања и посртања, мрешкања оностраних мора, које обезбеђује Иванки Радмановић поуздано место на поетској позорници. Сигурни смо да песникиња зна где јој је кућа, а да нас питањем из наслова књиге само наводи да, трагајући за одговорима, пронађемо своју .

Чедомир ЉУБИЧИЋ

ИСПОВЕСТ ГОРКЕ СТВАРНОСТИ

(Горан Лабудовић Шарло: „Како сам ухватио бидермајер“, Граматик, Београд, 2017)

Када песник одлучи да напише па потом и објави роман то, пре свега, претпоставља личну храброст аутора да направи искорак у сопственом стваралаштву али и, уједно, представља креативно освежење у текућој књижевној продукцији.

Горан Лабудовић Шарло, присутан је на домаћој књижевној сцени више од двадесет година и спада у етаблиране песнике средње генерације. Награђиван, превођен на стране језике, до сада је објавио осам песничких књига. Присутан је у бројним поетским антологијама и књижевној периодици.

Први роман Горана Лабудовића Шарла *Како сам ухватио бидермајер*, представља, пре свега, храбар искорак песника у прозу, али не ма какву прозу већ у сурову, прљаву, бескомпромисну стварносну прозу у којој се савремена српска друштвена збиља огледа на прљавим стаклима на која су своју глазуру премазали неолиберални капитализам, дивљи балкански капитализам и процес назван недопустиво коректно и уљудно – транзиција. Оно што је одмах видљиво у роману *Како сам ухватио бидермајер* је Лабудовићев изузетан осећај да актуелни тренутак учини дуговечнијим и ванредно умешни описи природе и напуштених ствари, руинираних, намерно уништаваних, прашњавих, већма неупотребљивих, а некада поносних носилаца вере у бољу будућност. Најбољи пример за ову тврдњу је слика напуштеног поштанског вагона с почетка романа. Некада је тај витални железни младић витлао до Бечеја, Бачке Тополе, Суботице, Панчева и Београда, Врбаса и Новог сада. Стизао је и до Загреба. Сада, уловљен вештином Лабудовићевог приповедног замрзавања, стоји на нултом колесеку, опкољен жбуњем, заборављен и опточен рђом.

Читаоца не би требало да збуни постојање мноштва епизодних ликова у роману. Истина, њих је много али свако има своју улогу у појашњавању транзиционе пошасте. Свако од њих има својих петнаест минута славе по обрасцу Енди Ворхола. Сви

су они живописни, истрајни и оперативни у било ком послу који им је опсесија или потреба, било да су власници фабрика које су купили за динар, кандидати за општинске одборнике, кандидати за скупштинске посланике, људи са купљеним дипломама, власници издавачких кућа, политичари, градоначелници, мешетари свих боја или тек паразити друштва и шарлатани, речити, убедљиви, упорни. Лабудовићев нарочити осећај за маневре у кадровској политици је већ посебан сегмент у складном спектру приповедачких вештина који *Бидермајеру* даје аутентичне боје и мирисе транзиционе пљачке и расапа, а они измешани са мирисом штампе доносе нам нову димензију магије читања.

Без побуне нема уметности, а без савршенства побуне нема велике уметности, тако да се кроз читав роман *Како сам ухватио бидермајер*, читалац осећа као на пустој улици у четири сата ујутро, таман онда када је револуција отишла на спавање, оставивши за собом преврнуте и запаљене контејнере, полупане излоге, изгажене паролe, згасле бакље, расцветале патроне топовских удара, срчу и изгажене лименке пива. Управо та бескомпромисност у приповедању даје посебан шарм Бидермајеру, који никоме не може донети никакву посебну срећу у будућности већ само нову и неизвесно колику невољу и јад.

Горан Лабудовић Шарло је један од оних књижевних посленика који веома добро увиђа лаж савремених животних токова и презентује је са осмехом, а често и подсмехом у исказу, уинат, углавном, идеолошки установљеним ауторитетима, и све то свесно чини зарад победе естетског над шићарцијским интересима тренутних елита.

То ћеш да решиш парама. Чему служе жртве транзиције него да пораде кад су избори. `Ајде живели! – каже један један од главних јунака Бидермајера.

Поетика Горана Лабудовића Шарла саздана је на темељима изграђеним од просветљене радозналости и трагалачког импулса и не представља ништа друго до ехо разговора са вечним питањима. Дакле, док други очекују одговоре на вечна питања, Лабудовић са њима води живу и димамичну конверзацију а да се, притом, ниједног тренутка не превари да уђе у велики хол монотоне прозе. Језик је јасан, једноставан, пријемчив, али оно што Шарлову поетику издваја од других је архитектура, а она је бујна, богата, имуна на површност, освежена колоритом који сукоб светлости и сенки своди на праву меру. Шарло је написао ову, апсолутно аутентичну и самосвојну, књигу као једини могући крик многим ништавилима и понижавањима којима је човек изложен. Некада доминатно осећање захвалности према великодушној природи и свест о суштинској повезаности свих облика живота замењени су етосом припитомљавања. Суштина људскости постала је супротност природном свету.

Глобално акумулирана културолошка штета довела је до веома распрострањеног губитка оптимизма и наде. Одбијање суочавања са поразима и декаденцијама само ће још више учврстити самоубилачки настројен песимизам. Визија разградње ограничења актуелне

реалности може донети први значајан корак у правцу ослобођења. Не можемо више деловати у оквирима које диктирају скрнавитељи слободе и слободарства. Лабудовић то, засигурно, није увидео први али се, несумњиво, бескомпромисно усудио да о томе напише књигу несавршених анђела оловке.

На многим местима у роману *Како сам ухватио бидермајер*, аутор прастаре менталитетске особине успева да упакује у нову и актуелну транзициону слику у којој нема пардона, освртања, кајања, немирног сна и гриже савести. У таквој слици је све дозвољено, а као на тацни понуђено сналажљивима, бахатима, брзима, охолима, бескичмењацима брзог хода:

Не волим великог брата, али га разумем. Овакви људи су јефтини. Добију радно место и нешто опраног новца. Добију и гласаче које контролишу. Паметан и образован стално нешто закера: да ли је ово по закону, да ли је ово морално, зашто ово, зашто оно, зар није логично да буде овако? Или онако? Велики брат нема времена да даје одговоре и слуша питања. Да ли је тако и у његовој земљи? У земљама у којима такође свакодневно ради? Или је то само код нас, па нам је криво и кажемо да ово нигде нема. Да ли и тамошњим моћницима упада у суну?

Да ли и тамо, када се какав докопа власти, седне у фотељу на точкиће и јури по канцеларији, имитирајући вожњу аутомобилом, док га партијски сабрат гура од прозора до врата и тако славе упад у власт? Да ли и тамо негде, када од уличара направии јавног и друштвеног радника, тај исти краде тоалет папир и креп – папир за руке и носи кући, а да притом нема осећај да је украо, већ да је нешто корисно урадио? Сакупљачка делатност којом се радосно бавио доносећи кући дрво, кило јабука, бундеву, натрули ауспух за камион, бурад, гајбе, кутије, шрафове, летве са градилишта, бицикло, није узасла иако су га убацили у одело. После ручка о државном трошку, на изласку из ресторана, покаже свом сабрату да је мазнуо две виљушке и нож. Није то крађа. Ни клептоманија. То је живот.

Никако се не сме затајити чињеница велике вештине Лабудовићевог приповедања када су у питању описи природе или места у којима људи доживљавају радости и туге. Ти описи, пластични, прецизни, свеобухватни, прво код читаоца изазову узбуђење, а онда га врате поновном ишчитавању. Било би крајње неозбиљно, у овом критичком осврту на роман *Како сам ухватио бидермајер*, не издвојити бар један.

Салаш је онај део света где је увек дан. Панонски светионик је салаш. За разлику од светионика на мору који упозорава и одвраћа, салаш дозива и свраћа. Не сваког, и не сваки пут.

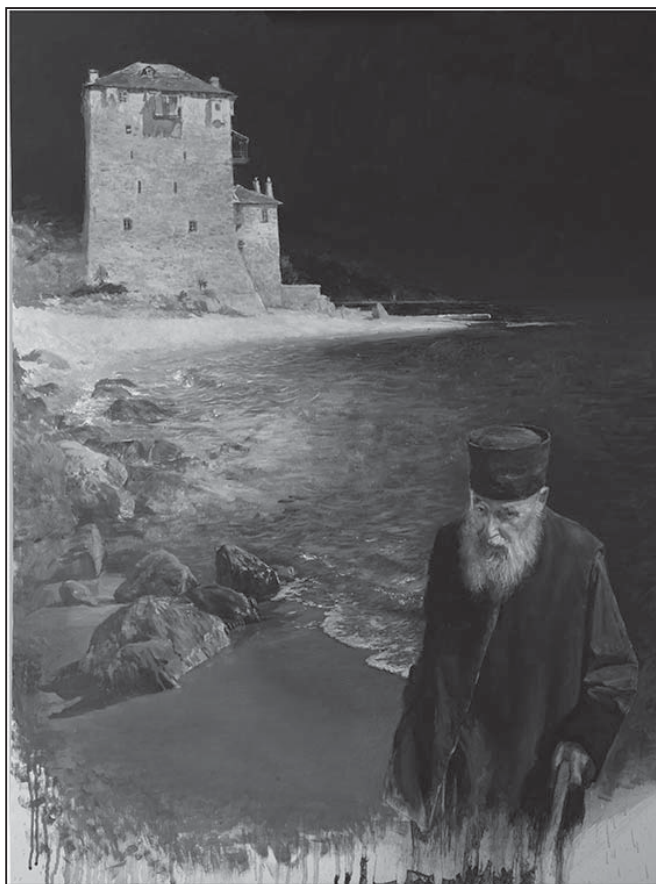
Савршена уметничка лепота показује нам се у својој потпуности само онда када се наше очи не окрећу да истовремено гледају неку другу лепоту. Само на такав начин можемо уочити уметникову праву природу и функцију. А функција уметника је да буде створење које види и трепери, тако нежан и осетљив инструмент, да ниједна сенка, ниједна боја, ниједна линија, ниједан пролазни и тренутни изглед видљивих предмета који се налазе око њега, ниједно

узбуђење које они могу да саопште духу који му је дат не могу бити заборављени или избрисани из књиге сећања.

Јаким осећањем за емоционалну снагу уметности, писац просветљава путеве објашњења времена у коме живи, времена у коме пева и приповеда, времена које нас гута - из оних углова у којима је екстеријер у сукобу са природом, а ентеријер толико беспрекоран да, у сваком тренутку, може да заличи на човекову способност да се снађе у свету разнородних интересовања.

Ауторов стваралачки процес је разговор са универзумом, са свим оним што га опкољава, али пре свега с оним што му је најближе: са његовим временом, са његовим пријатељима, исписницима и испосницима, са његовим колегама у уметности.

Горан Лабудовић Шарло, својом потпуном посвећеношћу животу у уметности и уметности у животу, допринео је да се она посматра у склопу општег људског искуства, као један начин да се обогати живот како оног који пева, тако и оног који плаче.

траг ишчитавања - Чедомир ЉУБИЧИЋ

Тања ПРОКОПЉЕВИЋ

ИЗ ДНЕВНИКА ПРИКАЗА О ПРОЧИТАНИМ КЊИГАМА
(Словенка Марић „Пејзажи у огледалима“, Пешић и синови 2017)

Словенка Марић је читалачкој публици до сада позната по књизи студија „Знај свој род и језик“ која је настала као производ њеног истраживачког рада о пореклу, старости и развоју српског језика и збиркама песама: „Време иза Невидела“ (1995), „Преображавање светлости“ (1996), „Звоно“ (1999) и збирке прикупљених народних песама са Голије „Кроз гору, кроз зелену“ (1997)

Словенка Марић ствара поезију док тоне у свет усамљености и у поезији се посвећује дубоким размишљањима о животу и о човеку. Гради песму чистог језика милозвучну. Читајући њене стихове имамо утисак да она поезијом трага за смислом људског постојања чак и онда када нам то директно не открива песмом.

У самој збирци „Пејзажи у огледалима“ ваја свог књижевног јунака који се сусреће са душевним немирима. Чини се да он очајнички прижељкује да душу сачува и ослободи је разних животних спрега, а море га и ограничени простори на које кроз живот наилази што је јасно речено и самим насловом збирке песама који гласи „Пејзажи у огледалима“

Збирка је саткана од три циклуса. У првом циклусу „Испод бора Златибора“ сусрећемо се са зрелим књижевним јунаком који је веома mudar и осећајан. Његова је душа пронашла сву пуноћу још у време младости. Књижевни јунак се родио негде на имању у једном српском селу обгрљен природом и породичном топлином: *Имадох некад гнездо/ испод бора Златибора*. Али, како то обично бива, потегнувши за високим школама, ван ограниченог маленог места и природе, завичај је напуштен и тада душа пати и губи своју пуноћу: *И одох тако у сан,/ свет незнани,.../ Одох/а крв планине ме прокле/ да ми душа жедна/ не оде никад/*. Подучавајући стиховима да душа живи тамо где њој прија и да ми на други пут тешко можемо да је наговоримо, у истински успелој песми истог циклуса „За пастирску душу“ песникиња открива колико цени и воли природу и свој завичај. Њима се враћа и улази као у храм. Књижевни јунак је свестан да је испуњена душа највише остварење човеково: *„Кад поћеш у брда,/*

исреси из џепа испод срца/маглу са градских улица/и промени одећу,/ и кожу, ако треба. Чистота природе не подноси лаж, не подноси обману. Чистота природе негује мудрост која не трпи неправилности и нечистоћу. Природа захтева и бистрину језика па песникиња пева: „Кад поћеш у брда/проспи и претреси матерњи језик/ узми само речи расковнике,/ сакри их у срце. Чини се да песникиња у брдима не само да проналази лек души, већ и највиши облик културни. Али песникиња после много времена дошавши назад у своје гнездо, осети патњу растанка и сусреће се са другачијим стањем душе. Сусрет са родним крајем носи лепоту и милину срцу, али је све из душе остало у природи, а не у човеку и она исту ни при повратку не проналази у себи. То нам каже и сам наслов песме *“Песма што ми се не да”* са претпоставком да је песма заправо сама душа песника. Овакво тумачење можемо разазнати и у песми „Повратак родном пејзажу“: Повратак ми лепота у сну ускрсла/ причешће ми ово/блажено ко отров. Како да се разумеју ови стихове, него да прочитамо наредну песму која ће их растумачити, а то је песма под називом „Песма о песнику“. У овој песми песникиња нам каже: Песник је хтео да испева песму/ која мирише и зелени се као трава,/ песму са тугом кише, / песму високу као планина и бор/...хтео је, а песма му измакла/А кад је умро,/ из тела његовог, кроз хумку,/ зазелене и замириса трава./ И тако он постаде зелен, / постаде трава, и мирис, и песма/ И тако песник испева песму. Остављајући нас читаоце да судимо о томе и признамо да је најлепша песма у самој природи и да је човекова душа заправо и сама природа дата човеку која уколико се умом и животним околностима поремети никада више спокојна у правом облику у човека не може да се врати. Неко би схватио да човек заправо тако никада и ничим природу не побеђује Овакво тумачење јасније разазнајемо и стиховима из песме „Причини ми се Бехар Ђурђевдански“: Опрости ми, мајко/ Данас пожелех/ да ме ниси ти родила,/ већ да сам нека од оних јабука/уз нашу стару кућу/ тако, мајко,/ никада не бих одлазила /из своје родне баште.

Циклус „Светлости“ је циклус у коме песникиња истражује сам живот и у њега упловљава са више дражи и животне енергије жељна нових сазнања. Она већ зна да је: „Ноћ срушеног ума“ заправо „светлост ослобођења душе“. Иако се чини да јој често и у овом циклусу „лепота мре“, а да је „бол срасла“ са њом, понекад веома лирски топло прича о животу, о сазнању. Осетимо тада да у њој живи и греје је поезија. Чини се да су у овом циклусу многе песме посвећене љубави, као што је то песма „Кроз олујну ноћ: „А биле смо две искре саме,/два крика светлости,/два бола срасла у љубави/. Књижевни јунак са болом говори о животној пролазности, а опет се радује узајамној љубави. Читаоци не могу баш да разазнају да ли је тај други, кога песникиња покаткад у стиховима помене као љубав, човек, песма или Бог. И то можда може да остане сваком читаоцу понаособ да одлучи. Ја дајем предност Богу јер у овом циклусу песник песмом „Сам сиђи у свој понор“ истражује своје биће упознавајући самог себе сагледавајући и своје мане. У себи он се стапа са Божанским што му испуњава душу. Каже нам тако да оно лепо човеково праткично је

вера у Бога, а не у човека.

Циклосу „Недоумице“ књижевни јунак је с почетка циклуса посвећен поезији, размишља, доживљава, али како се песме нижу све више постаје усамљеник који грца што јасно видимо у песми „Самоћа“: Кроз ноћ тешку/кружим са Земљом,/ни на чији траг да наиђем/ Ничији глас да ме пронађе. Он све више пати за „разапетим човеком“ који је у потрази за духовношћу, знањем запоао у „маглу“ која настаје као последица човекове душевне неиспуњености која опет настаје упловаљавањем у сам живот увек препун тајни за човека када се губи она тесна веза са душом која при малим променама и сазнањима прелази у друге облике и стања како је протумачено и у првом циклусу. Како песме у овом циклусу одмичу, тако се песник све више посвећује патњи и у њој бива. Књижевни јунак размишља о греховима човековим и закључује да се у човеку грех заковао од Адама и да он, човек, можда не би ни постојао уколико се са демонима не би уплитао, те да је рука Божја ту да нас људе просветли у време нашег демонског ангажовања и битисања, што се разазнаје и у песми „Уместо молитве за благослов сагрешња праоца Адама“ где нам песникњага каже:*И бели небески Анђео не би узлетео/ да се не изроди црног демона наказно обличје/ нити би мрачни лик сатански из ноћи обзнанио/ да не би бљеска љубави Божје и белог лица Анђела.* Закључујемо тако да је свет такав какав је и да су људи такви какви су са разлогом јер: у незнању вечном, ни Бога не би било/и љубав би његова узалудна била/ да грешне људске душе није/ што се светлом мишљу у тами вине/и што љубав Божју ко причест прима/ поручујући да ни Бог не би ни постојао уколико и тескоба човекова не би постојала, а каже нам у истоименој песми и: да смрти није, и пада, и згарања што траје/ни животу не би било цене, ни лепоти/...Песникњага као да нам поручује да за многе ствари у животу човек жртвује душу. Она пева: пауци су небо премрежили/ а ветрови и вихори ћуте/ на згаришту душа/. Потом ствара песму „Убиство песме“ казујући да: Последњи сунцокре/паде у пепео/уби га сунце/ подмукло из облака..остаде само космос и обичан црв у њему/.. где сунцокрет метафорички можемо тумачити као песму која је ослонац књижевном јунаку, његова звезда узданица која се полако потпуно гаси. У песми „Подавање говору“ песникњага каже да је „свеједно да ли ће бити песме“. Песму и овде можемо прихватити као одсјај душе која полако после разних животних искусава и умних трагања губи сјај и светлост, равнодушна постаје и према самој себи, односно поезији, те бива угушена бесповратно.

„Пејзажи у огледалима“ је свакако књига за оне који размишљају о великим темама, о човековом смислу и читајући ове песме може нам кроз главу проћи много идеја, практично ова збирка може бити један мали философски кутак, а опет милозвучни песнички тренутак. Да би све било са нешто више оптимизма, можда би први циклус могао да постане последњи, а онај последњи можда би некоме спокојство дао уколико би освануо на првом месту.

Виктор РАДУН Теон

ВИШЕСТРУКИ СИМБОЛ ОРАНИЦЕ

(Снежана Алексић Станојловић: „Ораница”, БКЦ, Ново Милишево, 2016)

Збирка поезије Снежане Алексић Станојловић под насловом *Ораница* написана је као тројезична књига, сачињена из три сукцесивна засебна блока песама: на српском, македонском и мађарском језику, које читалац ишчитава као три различита језичка, културна и традицијска искуства једног истог поетског исказа. Тако је већ на први утисак ова књига особена и показује нам онтолошки и лингвистички – семантичко-логички експеримент који задире у област разумевања истих емоција, идеја и увида у контексту три различита традицијска миљеа.

Али, ова књига није случајно написана тројезично и трокултурно – она полаже и право на то јер се бави тематиком земље, локације, порекла, наслеђа и традиције. Књига *Ораница* упућује нас на размишљања од суштинског значаја за све нас: ко смо, одакле смо, које је наше право порекло, шта је домовина, коме припадамо? Ова питања нарочито долазе до изражаја када се сусрећемо са феноменом сељења, сеоба, миграција, дељења заједничког простора и мешања између различитих нација и народа. Песникиња Снежана Алексић Станојловић црпи енергију и идеју за своју тематику из властитог животног искуства јер она, по сопственом признању, осећа да припада и Македонији и Војводини, односно Србији, осећа приврженост духу и српског и македонског језика и народа, а притом, живећи у складној брачној и породичној заједници са својим супругом, Мађаром у вишенационалној, вишекултурној средини Новог Сада, у Бачкој, у Војводини, у Србији. Отуда нам Ораница пружа и смисао уточишта, интеркултуралног прожимања, разумевања различитости и толеранције.

Књига *Ораница* представља јединствен склоп песама нанизаних у талас чија динамика читаоцима открива лирску математику заноса. Песникиња је своју збирку посветила ораници – плодној, те отуда светој земљи – и крстила је ту своју свету земљу три пута, исписавши своју објаву на три различита језика: на српском, македонском и мађарском, тако симболички осведочивши њено

траг ишчитавања

благосиљање хришћанским светим тројством. Снежанина ораница призива плодну равницу Војводине, у којој она живи и коју свим срцем воли.

Ораница је вишеструки симбол Снежанине поезије. Она је и симбол мајке Земље, те отуда представља материнство, моћ рађања и регенерисања, суштину стваралаштва. Ораница је и вулва и оплођена материца жене из које ће се родити Дете, а сам тај чин рођења жену ће преобразити у Мајку. Ораница је метафора регенерације и трансформације посрнулог човечанства, оно што ће нас спасити и избавити из бездана у који смо упали. Ораница је крик за обновом људства, зов племенитости и једноставности паорског, тежачког живота, ода заборављеним врлинама наших предака, химна плодности, рађању и ускрснућу. Већ на самом почетку књиге, у уводној песми Родићу се као зрно жита, песникиња кличе: „...Временом, постаћу Песма вековна! Јер неће постојати реч/која ме може поседовати или зауставити... Примаћу ударце/и од њих стварати живот... Чист, блистав и јасан/као бистро јутарње море Панонско...“

Поетеса Снежана Алексић Станојловић има јединствен дар за опажање и најфинијих титраја и нијанси животодавне плодне равнице српске Војводине. Снежанина лирика је набијена бујним колоритом осећања, сећања и осећаја према поднебљу, класалом житу, обичајима, навикама, вери и предању, оживљавајући пред читаоцем једну величанствену слику затомљеног времена бодрости, ведрине и неподношљиве лакоће истрајавања кроз бриге, недаће и радост труда и стварања. У њеним песмама се преливају танани одсјаји војвођанске и српске традиције, предели испуњени вревом поносних ратара, вриском раздрагане чељади и нежним погледима мајки.

У песми *Струк жита*, Снежана пева: „Зеницом ока свог/упутих/молитву/Плавом Богу/да из снопља Жита/само један струк/сачува/за старе чежње,/за будућа рађања,/за све немире моје/и узалудна трагања...“, док у песми На Ивањдан: „Звезде се ноћас/селе/ужетелачке руке.../Пуне шаке наде и очаја/наткриљују/умор и бол.../На огрубелим длановима/опне пуцају.../Из њих/безброј малих свитаца/у песму улећу... Пуца кожа ратарска! Пршти зрневље! Док се кап у море претвара...“

Ораница је и најузвишенији сплет љубави и страсти, најженственији усклик упућен вољеном и жељеном мушкарцу, крик за сједињењем и трансформацијом која обезбеђује континуитет врсте и пркоси смрти као илузорном крају. Песма *Крик* прожета је тим њеним криком крајње љубави и давања мушкарцу којег уздиже и узноси, кога метафоризује као њеног Орфеја (успостављајући тиме мост са претходном збирком *Ода Орфеју*), који треба да је криком пробуди и раствори у саму еманаацију чистоте: „Крикни ме, песмом! Крикни ме кожом својом, што ти се цепа у болу! Крикни ме беоњачама крвавим, да крв сву своју испљујем и останем само душа без лица и обриса, непрепознатљива, неухватљива, за тебе само, Орфеју, Душом Бога Удахнута...“

Кроз читаву ту своју лирску палету надахнућа, духовних

увида и дивљења Снежана провлачи нит љубави – топле, суптилне, нежне, достојанствене, космички дубоке љубави – љубави жене према мушкарцу, у свим својим варијететима и облицима. Поетеса се посвећује свом вољеном на одру светиштва своје поетске оранице, препушта му се, силином божанске предаје коју може имати само жена која воли, чисто и неограничено, дарује му своју душу и своје тело. Тако у песми Зрно жита она пева: „Родићу се као/зрно жита/У неком другом животу/зрно жита/да ти будем.../да ме/међ прсте додиром својим/сејеш.../Када никнем/да ми се радујеш.../да ме чуваш.../Оком својим да ме/сваког дана грејеш.../У усхиту твојом/да ти растем.../Зрим.../...“

А у песми *У крви твојој* песникиња пева: „У крви твојој/грумење земље клокоће.../Венама ти/црница хумуса таласа.../У крви твојој/Сневају плодови у зрењу....“

Радост и милост избијају из сваког стиха њеног поетског тока. Читава њена збирка поезије је као један непрекинути низ предавања, благослова и посвећења. Све је то један јединствен крик жене за јединством, за стапањем са својим вољеним у заједницу љубави и поштовања.

Но на ширем, марокосмичком плану, Снежанина поезија сеже још дубље, до сржи колективног људског, представљајући један бескрајни крик за смислом, за обновом изгубљене силе љубави и чистоте коју је некадашњи човек црпео из јединства и хармоније у заједници са другим људима и природом.

траг ишчитавања - Виктор РАДУН Теон

Наташа БУНДАЛО МИКИЋ

ГЕНЕЗА БИЋА У ПОЕЗИЈИ БРАНКЕ СЕЛАКОВИЋ

(Бранка Селаковић: „Еинаи”, Графичар, 2016)

Бранкина поезија је својеврсна поезија и реминисценција живе имагинације која се позива на мотиве који представљају оличење савременог света прожетог филозофском мишљу али и мотиве неких прошлих времена која су можда била лепша и наизглед безбрижнија. Збирка аутентичног назива *Еинаи* – биће. Хајдегер би мислио о томе на начин „ми пуштамо да нешто буде“, значи у то више не дирамо и не трудимо се да било шта учинимо. Мислим да се поезија наше ауторке дрзнула да дотакне неухвљиво поетско биће суштине – покушај да се споји са бићем, да буде једно. Она у томе успева. „Такорекућ“, што је Киш обичавао да каже, ауторка се поиграва са идиосинкразијама које навиру наизглед наивно али се уобличавају кроз њено биће које комуницира са светом и са људима. Ова врста игре која се игра сама за себе, која дотиче крајеве поетског и уметничког изражавања увлачи нас у своје дело не марећи за оне које који тобож не знају да се играју.

Ауторка нас води кроз четири циклуса приказујући нам *eidос*, лик или идеју о љубави која је за њу духовна, небеска, узвишена и најлепша вечност али и темељ сам. На том путу у достизању узвишености и тренутака среће је омета страх који је прати све док њено путовање/одрастање траје. Лајтмотив је детињство које представља звезду водилу кроз њену с једне стране суптилну а са друге револуционарну поетику која вапи за слободом, мудрошћу и осмехом човековог постојања у овом свету. Потврђивање мисли чувеног Нишлије, Бранка Миљковића: „Хоће ли слобода умети да пева као што су сужњи певали о њој“. У игри Бранке Селаковић ја видим трачак светлости које нам доноси слобода, слобода не од чега, већ слобода за поезију. То је нешто аутентично што нам доноси ова књига.

Игра људи! То би био повик ове песничке душе. Песникиња је вечита девојчица која „носи ватру у очима“ и пали шибице своје наде ка бољој стварности, стварности и будућности без глади, несрећа и хладноће. У једном моменту девојчица у њој као да посустаје неутешна и узнемирена суровошћу данашњице узвикује:

Страх ме је!
 Чистачи остају без посла, умрло лишиће у заборав се брише!
 Босе ноге газе по струготини платана!
 Моје револуције нема више!
 Булевар је ћелав попут каквог старца који гуши.
 Саобраћај руши музику корака када ти стижем.
 Радовала сам се птици, пролећу, песми,
 неизвесности погледа упртог у вис
 када знам да видети нећу осмех јер га стихови крошњи
 скрили.

(Девојчица са шибицама)

У наредној песми песникиња проговара јаче и одлучније о ватри када проналази смисао у љубави према себи и њему. Тада се њена душа огреје, доживљава самоспознају, *евдаимонију* односно срећу и блаженство. Пред Њим огољава своју душу, одраста уз Њега и полако упознаје смисао постојања њиховог бића спојеног у једно. Поиграва се речима, једноставно уживајући у игри ради игре попут радозналост детета. Увод у други циклус је у песми *Девојчица са ватром у очима* која распламсава осећаје и емоције и захуктава се у најлепше стихове о њему и њој путујући кроз срећу која и нас прожима читајући Бранкину поезију.

Ватра сам која би дисати хтела.
 Ватра вечност у сан претворила.
 Дивља девојчица за љубав спремна.
 (Девојчица са ватром у очима)

Песникиња нам даљим поетским сликама показује како је снажан њен страх од јачине те љубави. Жели да уз њега буде сасвим сигурна, да је заштити, да пружи уточиште, да је угреје и спаси од кијамета. Жели да се играју, да све раде заједно, да их води не поезија већ заједничка дела. Одједном се све њене изграђене илузије ипак руше. Долази „ноћ расанка“, све је обмана и њена неостварена жеља, жели освету и крај је неминован. *Ноус* приказује њен интуитивни ум, све је предосетила и предсказала како ће се догодити. Као да се поново рађа, позива се на мајку и мудрост и њима се враћа тражећи утеху и носећи огромну ватру у срцу коју посвећује песнику Бранку Миљковићу до сусрета који је једини истински.

Фебруарски дан, срећа која ме родила.
 Фебруарски дан, твоја грана која је заплакала.
 И године између нас.
 Ко би рекао, заједнички почетак и крај,
 право у вечност,
 ватре да будемо
 и слушамо џез.
 (Твоје и моје име одлазе у вечност)

Бранкин поетски стил је слободан, непомирљив и одлучан да преображава човека а да свет учини светлијим и бољим. Последњим циклусом песникиња пева о *деонти*, својој дужности коју сматра да је испунила према свом позиву, домовини, мајци и да је време да оде својим путем у неке боље светове попут оне девојчице са шибицама која одлази на небо и своју душу предаје творцу чиме нестају све бриге, проналази свој мир и једини смисао постојања бића које је заокружило своје путовање од рођења до смрти. Могло би се рећи да смо одрастали уз књигу ове ауторке, а да смо се највише позабавили њеним најлепшим делом – делом детињства и делом љубави. Који је и најлепши део живота уопште. И за крај остају речи Бранка Миљковића: „ако није тако одсеците ми руке и претворите ме у камен“.

Владимир УВАЛИН

ДРУШТВЕНА ДЕШАВАЊА У ВРБАСУ 1939-1941. ГОДИНЕ

Лист војвођанске омладине *Наша младост*, јануара 1939. године, објавио је чланак *После двадесет година*, којим је позвао на јединство младих на просторима Војводине.

„Догађаји се журе, па нас могу претећи, ако се не тргнемо на време и не уклонимо неповерење међу нама младима, ако не схватимо озбиљност положаја и опасности која нам прети. Наш позив је: остваримо јединство младог нараштаја Војводине, уклонимо све препреке, које нам стоје на путу за искрену сарадњу. Пред нама су времена која не трпе ситничарења. Ко то не схвати понеће велику одговорност за судбину нашег народа и нас самих“.¹

У циљу реорганизације соколске штампе, а на основу закључка ИО Савеза Сокола Краљевине Југославије (СКЈ), *Соколски гласник* (бр. 46), 16. децембра 1938. године, објавио је Окружницу Савеза СКЈ - да се три соколска листа *Соколска просвета*, *Соко* и *Соколић*, споје у једну велику ревију, за све три гране соколске делатности, која ће се звати *Соко*, а недељни лист *Соколски гласник*, потпуно преуређен и повећан, излазиће и даље једанпут недељно, али сваког петка. Дечји лист *Наша радост* излазиће и даље самостално.²

Имајући на уму све то, Савез је одлучио да Недељу штампе,

¹*Наша младост*, бр. 2, јануар 1939, 2. После обуставе *Нашег живота*, покренут је комунистички омладински лист *Наша младост*. Укупно је изашло три броја, а била су припремљена још два. Уређивање листа преузели су Бранко Бајић и Соња Маринковић из редакције *Нашег живота*.

²„У сваког културног народа, у свакој организацији један од најмоћнијих фактора јесте штампа, писана реч. Жива реч, говор, имаде свој учинак, али оно што је кадра учинити штампа, то није кадар учинити ни најсјајнији пропагандистички говор, нити најумније предавање. Штампа је фактор, који ствара јавна мишљења, штампа обара и диже, штампа је историја, најјача пропаганда и најбоља подука“. *Соколски гласник*, бр. 1, 15. I 1927, 2.

која је, као и ранијих година, требала да се одржи у децембру 1938. године, одложи за 15. јануар 1939. године. Тада су све соколске јединице позване да Недељу штампе посвете пропагирању новоорганизоване соколске штампе. Све јединице благовремено ће добити посебне плакате и упутства за организовање исте.

Штампа и издавачка делатност, раме уз раме са школством, представљају једну од најзначајних области културног живота која у више праваца утиче на квалитет живота националне мањине у вишенационалним државама.

Својевремено је Дака Поповић, сенатор Краљевине Југославије (1935), записао: „Најразвијенију штампу у овим крајевима имају Мађари. Њу дижу нарочито мађарски Јевреји. Још је доста Словена, Јевреја и Немаца, који читају мађарску штампу и омогућују излажење многобројних мађарских дневника. [...] Веома је добро фундиран немачки дневник *Deutsches Volksblatt* у Новом Саду, осим тога излази још неколико немачких недељних политичких листова у разним градовима, међу којима је запажен у новије доба недељни лист Младонемаца, чије је гесло *Чувајмо Југославију*“.

Марта 1939. године војвођански листови пренели су да је мађарска и немачка штампа у Војводини боље уређена, бројнија и са много више читалаца, него југословенска штампа. Мађари су имали четири дневна листа: *Reggeli Újság* (Нови Сад, 1929-1944), *Napló* (Суботица, 1930-1941), *Híradó* (Петровград) и *Új Hírek* (Сомбор, 1930-1941), а Немци два: *Deutsches Volksblatt* (Нови Сад, 1919-1944) и *Deutsches Tagblatt*.³ Осим тога Немци су имали отприлике 40, а Мађари око 30 недељних и месечних листова.⁴ У Новом Врбасу штампане су *Врбаске новине* (*Wrbaser Zeitung*), орган протестантских Немаца Краљевине Југославије и недељник *Средња Бачка* (*Középbácska: Hetilap = Mittel-Batschka: Wochenblatt*). Лист је излазио суботом, у периоду 1935-1944.

Лист *Нанред*, 11. маја 1939. године, пренео је податке загребачких *Новости*, о објављеној штампи у Југославији, где је: 40 немачких листова, (3,65%) и 26 мађарских листова (2,37%), од 1.096 листова који су излазили у Краљевини Југославији.

Шк. 1938/39. године управитељ Државне мешовите грађанске школе (ДМГШ) у Старом Врбасу био је Стане Медвед. Наставу су

³*Deutsches Volksblatt* био је централни дневни лист Швапско-немачког културног савеза (*Schwäbisch-deutsch Kulturbund*), *Културбунда*. Овде треба споменути још: *Volksruf*, календар *Volk und Arbeit* (1938), хумористички недељник *Die Wespe* (1937), омладински лист *Schaffende Jugend* (1939), те илустровани породични часопис *Bilder Woche* (1937). Александар Крел, *Ми смо Немци*, Београд 2014, 91-95. Лист *Bácsszegyei Napló* почео је да излази 1903. У периоду од 1930. до 1941. године јавља се под именом *Napló*. ИА Суботица, Ф. 47. XXIV, 128/1928.

⁴*Соколски гласник*, бр. 13, 31. III 1939, 5.

изводили: Михајло Погодин, Добривој Милетић, Стјепан Синовец (хонорарни наставник),⁵ Јулијана Релић, Вера (Милић) Милованчев,⁶ Јелисавета (Дердић) Милетић и Јосиф Шумахер. Верску наставу изводили су: Милан Кишдобрански, православну, Ђура Биндас, за римокатолике и гркокатолике и Филип Хартвајн, за евангелике.

Те шк. године ОШ имала је 20 учитеља, од тога је седам Срба и 13 Немаца. Управитељ је Жарко Стефановић, добровољац, начелник Соколског друштва Врбас.⁷

На ванредној седници Наставничког савета Државне мешовите грађанске школе (ДМГШ) у Старом Врбасу, 16. фебруара 1939. године, „Г. управитељ јавља да је добио акт Општинског поглаварства, у коме се моли да даде следеће податке: 1. Број и величину просторија потребних за будућу Грађ. школу, која ће се градити у Старом Врбасу“.⁸

Лист *Дан*, крајем фебруара 1939. године, пренео је - Општинско веће Стари Врбас закључило је да још ове године почне са грађном велике централне зграде за ДМГШ. За грађњу нове школе биће утрошена сума од 800.000 динара. У том циљу Општинско веће ће уговорити зајам код *Државне хипотекарне банке*, која је зајам већ начелно одобрила уз дугорочну отплату са каматном стопом од 6 од сто (6%). Одобрење за земљиште на којем ће се градити зграда ДМГШ у Старом Врбасу дало је Просветно одељење Краљевске банске управе у Новом Саду (IV Бр. 28567), 11. августа 1939. године.

У недељу, 28. јула 1940. године, пре подне, у 11 часова, освештаће се темељи за нову школску зграду ДМГШ у Старом Врбасу, коју подиже Општина из својих средстава. Ово је прва општинска школска зграда у Старом Врбасу, пошто су сва одељења Народне

⁵Актом Министарства просвете, II 72142, 27. X 1938, Стјепан Синовец, дип. филозоф, постављен је за наставника ОШ у Ст. Врбасу, а хонорарно ће радити у ДМГШ. ИАГНС, Ф. 187, Књ. 6, ред. бр. 829.

⁶Исто, Књ. 1, *Акт Министарства просвете*, II 4114, 7. VIII 1938. Брак са Илијом Милованчевим, индустријалцем из Ст. Врбаса, склопила је 3. VI 1939.

⁷Стефановић, Жарко (Стари Кер, 1889 - Београд, 1955), син сеоског трговца Јована и жене му Софије. Основну школу учио је у родном месту, Нижу гимназију у Новом Саду. Учитељску школу у Сомбору завршио је шк. 1907/1908. године. На самом почетку Великог рата, као аустроугарски војник, успео је да пребегне на српску страну и да затим ступи у српску војску, као добровољац. Учесник је у борбама на Солунском фронту. У браку са Нером-Нерком Шуваков из Врбса, имао је три кћери: Софију, Милану и Бојану. Илија Петровић, *Ластари сомборског учитељишта*, Нови Сад 2003, 123.

⁸Квадртура свих просторија, по овом предлогу, износила је 1.004 м², од тога је: шест учионица-310 м²; цртачка сала-80 м², гимнастичка сала-180 м²; два кабинета и књижница-60 м²; зборница 54 м²; канцеларија 25 м²; радионица-35 м²; гардероба-24 м²; соба за оставу-15 м²; стан за послужитеља-64 м²; ложа за послужитеља-15 м²; стан за управитеља-122 м² и умиваона-20 м². ИАГНС, Ф. 187, Књ. 1, седница, 16. II 1939.

школе смештена у зградама црквених општина. Зграда ће се подићи на спрат и биће једна од најмодернијих школа у овом крају. План за зграду израдио је инж арх. Влајко Јанић из Новог Сада. Лицитација за издавање радова одржана је у Банској управи. Радови ће стајати 1,170.000 динара. Радове ће обавити Фидрих Лоренц, градитељ из Новог Врбаса. Рок за изградњу одређен је на једну годину, односно до јуна месеца идуће године.⁹

На Скупштини Соколске жупе Нови Сад, марта 1939. године, Г. Тодоровић, делегат из Куле, износи пример ученика-Немаца из Учитељске школе у Новом Врбасу. „Ученици ове Школе преко недеље и за време ферија одлазе у сва места настањена Немцима, где марљиво врше националну и просветну мисију“.¹⁰

„На данашњи *Дан просвете*, кога приређује Швапско-немачки просветни савез, сакупљени Немци уверавају Вашу Екселенцију о безусловној љубави оданости и верности својој домовини Југославији и моле да Ваша Екселенција блахотно изволи промицати њихова просветна настојања која служе општем добру“, текст је телеграма који је упућен Драгиши Цветковићу, председнику Краљевске владе, 30. марта 1939 године, а потписао га је Кекс, председник Швапско-немачког просветног савеза.¹¹

Краљевска банска управа у Новом Саду, Актом (IV Бр. 20102), 1. маја 1939. године, обавештава ДМГШ у Ст. Врбасу да може основати Подмладак Аеро-клуба *Наша крила*.¹²

Од литературе која је тада могла послужити онима који са питањем обележавања Дана трезвености нису били довољно упознати овде су наведене само неке брошуре: Никола Веселин: *Истина о алкохолу*; др Јован Данић: *Алкохол и дегенерација*; М.П. Илић: *Алкохол и умни рад*; др Драгољуб Јовановић: *Алкохол и рад*; Т.Г. Масарик: *Етика и алкохол*; Б. Павић: *Трезвено сеоско Соколство*; Димитрије Стојановић: *Алкохол и омладина*; Јованка Шилбак: *Алкохол и жена*, у издању Савеза трезвене младежи.

Соколска жупа Нови Сад спремајући се за XI жупски слет, који ће се одржати у Ст. Бечеју, 4. јуна 1939. године, одлучила је да слету мора учествовати свака јединица Жупе са најмање 60%

⁹Дан, 26. VII 1940, 5. У лето 1942. године бивша Мађарска гимназија из Н. Врбаса преселил се у нову зграду у Ст. Врбасу, коју је Општина Ст. Врбас сазидала за потребе ДМГШ, али није довршила због окупације. *Извештај Државне непотпуне мешовите гимназије у Старом Врбасу за шк. 1945/46. годину*, Врбас 1946, 9.

¹⁰Поред осталих, у Учитељској школи радили су: Карл Алберт Гаус, Филип Хилкене, др Адам Маурус, Томас Менрат и др Јозеф Тришлер. мр Михаел Антоловић, *Немачко школство у Војводини (1918-1941): друштво и политика, Токови историје*, бр. 1-2/2009, Београд 2009, 119.

¹¹*Напред*, лист за народ, на Ускрс 1939, 5.

¹²Године 1928. формирано је Месни одбор Аеро - клуба Краљевине СХС у Новом Врбасу.

савршено спремних вежбача, чланства и нараштаја.¹³ Истог дана, ученици ПНГШ и Приватне немачке учитељске школе у Новом Врбасу одржаће јавни час телесног вежбања на игралишту *Дулцис-а*.¹⁴ Приход од наступа (3.630 динара) ПНГШ употребила је за набавку гимнастичких справа и прибора.

У току шк. 1938/39. године у ДМГШ у Старом Врбасу одржана су предавања о кнезу Алекси Ненадовићу и Илији Бирчанину. На основу Акта Министарства просвете (IV 7422), од 19. јула 1939. године, прослава 550-те годишњице Косовске битке одржана је на Видовдан.

Ватрогасна чета у Новом Врбасу, 31. маја 1939. године, на свечан начин је освештала свој нови Ватрогасни дом и тиме крунисала 35-ту годишњицу свога рада. Дом је саграђен на тргу, у центру места. Свечаност је обављена у присуству изасланика бана Дунавске бановине, др Богдана Стојаковића и др Мише Матића, старешине Ватрогасне жупе Нови Сад. Свечаности су присуствовали представници 55 ватрогасних чета из Војводине. Више чета било је заступљено са својим целокупним чланством и са својим музичким одсесима. Поподне је одржана утакмица (такмичење) у ватрогасним вежбама, а увече музичких одсека.¹⁵

Средишњи одбор Ватрогасне заједнице Дунавске бановине, 5. марта 1939. године, Сребрним крстом за ватрогасну пожртвованост, одликовао је: Адама Беча, Јакова Лоца, Петра Растовца, Јована Кленера, Фидриха Шенка, Петра Братвизера из Старог Врбаса, те Георга Бауера, Фидриха Медера и Јакова Бауера из Новог Врбаса.¹⁶

За Олимпијски дан у 1939. години утврђен је 18. јун. Тим поводом замољене су све соколске јединице, „да у смислу упута, издатих у ранијим окружницама, развију што бољу пропаганду олимпијске идеје, према месним приликама“.

Седници Наставничког већа (Сталешка скупштина учитеља) Среза кулског, 3. јула 1939. године у Новом Врбасу, присуствује преко 100 учитеља. У оквиру Наставничког већа одржана је утакмица ученичких хорова из свих места Среза. На великој изложби ученичких радова видно су се истицали радови IV разреда Државне народне

¹³ *Соколски гласник*, бр. 16, 21. IV, 1939, 5.

¹⁴ Решењем Краљевске банске управе, IV Бр. 5775, од 8. II 1939. године, одобрено је Арнолду Аугусту, супленту Приватне немачке учитељске школе у Новом Врбасу, да изводи наставу гимнастике у ПНГШ у Новом Врбасу. *Извештај ПНГШ Нови Врбас за шк. 1938/39. годину*, Нови Врбас, 1939, 1.

¹⁵ Пишу нам из Новог Врбаса: „Маја 23 о.г. одржаће нововрбаска Д.В.Чета прославу тридесет и пете годишњице свога опстанка. Том приликом ће се осветити нови Дом. Биће утакмица чета, утакмица музика, натицање лепог марша. У овој последњој могу учествовати чете, које имају бар 20 ватрогасаца да марширају. Покровитељ ове прославе је наш уважени брат старешина д-р Милан П. Матић“. *Ватрогасни гласник Дунавске бановине*, бр. 7/1939, 18.

¹⁶ *Ватрогасни гласник Дунавске бановине*, бр. 6/1939, 35.

школе из Старог Врбаса.

Апатински *Бачкаер Цајтунг*, почетком јула 1939. године, до-нео је извештај са једног збора коју је одржао Ф. Хам, народни посланик за Кулски срез.¹⁷ Он се тада јавно захвалио министру унутрашњих дела што је дозволио да се шк. 1939/40. године упише 40 ученика у Немачку учитељску школу (приватну) у Новом Врбасу, а било је предвиђено да се упише само половина од овога броја.¹⁸

Преглед рада ПНГШ у Новом Врбасу, у интервалу од 11. до 20. јуна 1939. године, обавио је др Душан Јовановић, професор Мушке учитељске школе у Београду. Књижница ПНГШ имала је укупно 1.695 књижних наслова, од чега је 240 припадало наставичкој књижници. У ученичкој књижници налазило се 1.147 књижних наслова на немачком и 303 на српскохрватском језику.¹⁹

Месни одбор за заштиту од ваздушног напада у Старом Врбасу 1939. године утврдио је Упутство за заштиту од ваздушног напада за Општину Стари Врбас. Упутством су дате: заповести за заштиту од ваздушног напада, скица рејона Старог Врбаса (I-V), са списком улица. На крају овог Упутства, дата је порука: „Храброст се не купује, већ њу мора да има сваки Староврбашанин“.

Дана, 6. септембра 1939. године, након благодарења у православној цркви у Старом Врбасу, Соколско друштво Врбас одржало је свечану седницу поводом рођендана Њ. В. краља Петра II, уз учешће представника војске, свих месних друштава и великог броја грађана. Због одсутности старешине Друштва, седницу је отворио бираним речима, свештеник Милан Киждобрански, секретар Друштва. Пет нараштајаца рецитовало је песме у славу младог краља, а након тога је просветар Костадин Војиновић, учитељ, одржао родољубиви говор. Присутни су крај говора пропратили одушевљеним клицањем краљу, војсци и Југославији. Тога дана, сви наставници и ученици Државне реалне гимназије у Н. Врбасу присуствовали су благодарењима у црквама својих вероисповести.

¹⁷У Апатину, 27. V 1939. године, Ф. Хам је истакао „да је Апатин био полазиште за дело наших предака. Данас он треба да буде полазиште за наш нови рад“. М. Антоловић, *нав. дело*, 124.

¹⁸Франц (Фидрих) Хам, рођен је 18. марта 1900. у Новом Врбасу. Његов отац, по занимању столар, имао је седморо деце. У Новом Врбасу похађао је основну школу и гимназију. Године 1920. провео је један семестар на Београдском универзитету. Потом је студирао у Бечу, Висока школа за трговину и пољопривреду, Минхену и Хајделбергу. У лето 1923. добио је диплому Високе школе за народну економију у Манхајну. Фебруара 1924. ступио је у редакцију листа *Deutsches Volksblatt*. У Новосадској секцији Југословенског новинарског удружења био је годинама секретар, а једно време и потпреседник. *Дан*, 22. XII 1938, 3.

¹⁹*Извештај ПНГШ са правом јавности у Новом Врбасу за шк. 1938/39. годину*, Нови Врбас 1939, 9, 14.

За народног посланика у Бачкопаланачком срезу, 8. фебруара 1939. године, изабран је др Јосип Тришлер, професор хемије и пољопривреде ПНГШ у Новом Врбасу. Након пензионисања Јозефа Цорна, 21. октобра 1939. године, за заменика управитеља ПНГШ у Новом Врбасу постављена је Елза Позниак, наставница те школе.²⁰ Вршилац дужности управитеља од 30. јануара 1940. године је Фидрих Х. Лоц, дотадашњи наставник Државне мушке грађанске школе у Новом Саду.²¹

У буџету Општине Нови Врбас за 1939/40. годину, у делу Грађевинске потребе, предвиђено је 100.000 динара за ПНГШ у Новом Врбасу, 50.000 за Приватну немачку учитељску школу, а 725.000 динара употребиће се за издржавање осталих школа и подизање нових школских зграда.

Почетком јула 1939. године Соколско друштво Врбас прославило је 20-годишњицу свога рада, свечаном академијом. Због поплаве није се могла извести јавна вежба, те ће се иста организовати 6. септембра, тј. на рођендан Њ. В. краља Петра II.

Чланови УО Заједнице дома и школе при ПНГШ, шк. 1939/40. године, били су: Фидрих Бајер, Конрад Блат, Хајнрих Брајтвизер, Јакоб Габел, Филип Јан, Никола Кирст, Конрад Кнефел, Вилхем Кунц, Кристијан Левенберг, Вилхем Менгел, Јулијус Молтер, Карл Рот, Филип Сајберт, Даниел Тајс, Корнел Урбан, Паул Хилкене, Хајнрих Шел и Даниел Шефер.

Октобра 1939. године *Berliner Borsen Zeitung* јавио је да је Драгиша Цветковић, председник Југословенске владе, примио представнике немачке народне скупине Хама и др Тришлера, који су му пренели жеље 600.000 Немаца који живе у Југославији.²² Немачки изасланици изразили су жељу, да добију два места у Сенату, да се отвори немачка гимназија у Новом Врбасу, те да се створи засебна немачка партија, или бар немачко одељење у ЈРЗ.²³

²⁰Професор Цорн, за вереде свог службовања у Грађанској школи у Паланци (Бачка), на Народном универзитету у Паланци, 6. III 1928. године, одржано је и ретко лепо предавање *Немачки учени свет и Вук Стефановић Караџић. Стража*, бр. 11, 11. III 1928, 1.

²¹Његово постављење, по молби Управе Немачке школске задужбине, донело је Министарство просвете, II бр. 31611, 28. XII 1939.

²²Крајем новембра 1939. године др Ј. Тришлер изабран је за председника Немачке пољопривредне централне задруге у Новом Саду. *Извештај ПНГШ у Новом Врбасу за шк. 1939/40. годину*, Нови Врбас 1940, 2.

²³„Југословенски Немци су свега у три бачка среза у апсолутној већини (Кулски 51,9%, Оџачки 55% и Бачкопаланачки 54,8%), а у два среза су они у релативној већини (Апатински 43,5% и Сомборски 45,3%). Сем тога они имају још једино у граду Белој Цркви релативну већину. Иначе је већина раштркана по Банату, Бачкој, Барањи, Срему, Славонији, Босни и Словенији у већим или мањим оазама“. Дака Поповић, *Банат, Бачка и Барања, савремени национални, политички и друштвени профили*, Нови Сад 1935, 11.

О наведеном броју Немаца у Југославији *Соколски гласник* (бр. 43), 27. октобра 1939. године, пренео је. „Упозоравамо да у Југославији живи само 450.000 Немаца, као што то пише и београдска *Политика*, у чланку, кога данас наводимо у нашем листу“.²⁴

Треба имати у виду да су до тада у Државној реалној гимназији у Новом Врбасу постојала 4 одељења, у нижим разредима, на немачком наставном језику.²⁵

Те школске године директор Државне реалне гимназије у Новом Врбасу био је Димитрије Ђорђевић, а наставу су изводили: др Михаило Линденшмит, Немачки језик; учитељ вештина Матија Ђшвенг, Гимнастика и Природопис; те професори: Всеволод Гусаревић, Историја и Земљопис; Новица Зарубица, Природопис и Хигијена; Спасоје Чобански, Математика и Физика; Даринка Зарубица, Математика и Физика; Драгољуб Ракић, Француски језик и Писање; Бојана Ракић, Српскохрватски језик; Ђирило Карацић, Цртање и Писање; Александар Коровин, Земљопис, Историја и Француски језик; Иванка Веселинов, Српскохрватски језик. Као хонорарни веоучитељи ангажовани су: Ђорђе Титл (римокатоличка), Ђура Биндас (гркокатоличка), Стеван Хајб (евангеличка) и Данило Керн (реформована).²⁶ Руководилац српске ђачке књижнице била је суплент Иванка Веселинов.

Између два светска рата у Врбасу је излазио *Пчеларски гласник* (*Čelebarski glasnik*), стручни часопис за унапређење и ширење пчеларства у Дунавској бановини (1930-1940). Издавач и власник био је Ludvig Ritzmann, а одговорни уредник Karlo Ritzmann. Прво је штампан у нововрбаској штампарији Хенриха Плеса (*Henrich Pleesz*) и излазио је месечно, а у каснијим годинама у штампарији L. Ritzmann-а у Новом Врбасу, четири пута годишње: почетком фебруара,

²⁴ „По др Лангеовој карти у Краљевини Југославији живи 700.000 Немаца, а код нас се зна, да их нема ни пуних 400.000“. Д. Поповић, *нав. дело*, 10. Према детаљнијим подацима у Дунавској бановини било је 343.885 Немаца на 2,837.295 становника или 14,40%. *Дан*, 15. VII 1938, 3; Егзатне податке о броју становника Краљевине Југославије, према попису из 1931. године, тешко је утврдити будући да резултати нису никад у целини објављени. За време Другог светског рата попис је доспео у руке окупационе власти, које су га објавиле под називом *Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien*, Wien 1943. мр М. Антоловић, *нав. дело*, 109.

²⁵ Шк. 1934/35. године код Државних реалних гимназија у Дунавској бановини у којима се предавало на недржавном наставном језику, наведена је и Државна реална гимназија у Новом Врбасу. *Гласник југословенског професорског друштва*, Београд, септембар 1935, 64.

²⁶ Одлуком Министра просвете, II Бр. 18710, 11. VII 1939. године, постављена је за суплента Иванка Веселинов, дипломирани студент филозофије. Одлуком министра просвете, II Бр. 21136, 12. IX 1939. године, Всеволод Гусаревић, професор историје и латинског језика, из Реалне гимназије у Крушевцу, по молби, додељен је на рад у Државну реалну гимназију у Новом Врбасу.

маја, августа и новембра месеца.

Године 1939. међу добротворима и утемељивачима Српског пчеларског друштва у Београду је и Пчеларско друштво из Новог Врбаса, са прилогом од 200 динара.

Гимназијски Фонд за помоћ сиромашним ученицима, на дан 15. јуна 1939. године, имао је 63.511,10 динара, од чега је 21.000 динара било у акцијама *Привредникове аграрне банке*, а остатак у Филијали *Хипотекарне банке* у Новом Саду. На крају пословне године Фонд је од камате делио помоћ сиромашним ученицима.²⁷

1940. године све школе у Старом и Новом Врбасу су на свечан начин прославили своју славу, Св. Саву. После службе божје у православном храму у Старом Врбасу обављено је резање славског колача, како у основним тако и у ДМГШ и Државној гимназији у Новом Врбасу. После подне у Државној гимназији суплент Иванка Веселинов одржала је успело предавање о Светозару Милетићу, а након чега је извршена подела помоћи сиромашним ученицима. Увече је одржана свечана светосавска беседа у нововрбаској *Касини*. У програму су учествовали ученици Гимназије, декламовањем и наступом мешовитог хора.

Поводом дана великог народног просветитеља Св. Саве, Државна штампарија у Београду издала је књижицу *За крст часни и слободу златну*, са народним песмама из разних периода наше славне прошлости и разних крајева Краљевине Југославије.

Приликом конференције Секције ЈРЗ Дунавске бановине, крајем јануара 1940. године у Новом Саду, председник Владе Драгиша Цветковић примио је Ф. Хама и др Ј. Тришлера, представнике немачке националне мањине у Југославији. Једно од питања било је и питање оснивања потпуне немачке гимназије у Новом Врбасу. Председник Владе тада је саопштио немачким представницима, да је у том погледу разговарао са компетентним надлештвима и да је препоручио испуњење ове немачке жеље.²⁸

Дневни лист *Дан*, 9. фебруара 1940. године, донео је чланак под насловом *Нова управа соколског друштва у Врбасу*, где наводи - У присуству др Игњата Павласа, старешине Соколске жупе Нови Сад, његовог заменика Кнежевића и Теодоровића, жупског начелника, одржана је Главна годишња скупштина Соколског друштва Врбас. После прочитаних годишњих извештаја функционера, дата је разрешница старој Управи. Предложена је једна листа, која је

²⁷Извештај Државне реалне гимназије у Новом Врбасу за шк. 1938/39. годину, Нови Врбас 1939, 1.

²⁸На основу коначних резултата децембарских избора 1938, листа др М. Стојадиновића у Кулском срезу добила је 10.150 гласова, док је листа др Мачека добила 427 гласова. Кандидати ЈРЗ Ф. Хам добио је 6.895, а И. Милованчев 2.999 гласова, тако је за посланика изабран Ф. Хам. *Дан*, 16. и 29. XI и 22. XII 1938, 2, 3.

акламацијом прихваћена. На овој листи су чланови прошлогодишње Управе, са Витомиром Бајцем на челу. Нова Управа је ставила себи у задатак да и поред сметњи поради што интензивније на спровођењу акције за подизање друштвеног дома.

Присуство чланова Управе Соколске жупе Нови Сад на Годишњој скупштини Друштва може се двојако посматрати. Прво, као смиривање напете политичке ситуације која је настала у Друштву, а друго као подршка за даљи рад, ако се има у виду да је 1939. године било двадесет година од организованог деловања соколства у овом месту.²⁹

Поводом преноса моштију српског композитора Корнелија Станковића из Будимпеште у Београд, 7. марта 1940. године, за време првог часа пре подне у Државној гимназији у Новом Врбасу, сваки наставник у одељењу одржао је кратко предавање о Корнелију Станковићу.³⁰

Ускршњи распуст 1940. године у овд. Гимназији трајао је од 21. до 27. марта и од 26. до 30. априла. Ученици и наставници православне вероисповести, 20. априла 1940. године, присуствовали су служби божјој поводом Врбице. На Ђурђевдан, Школа је приредила Ђурђевдански уранак. Рад у овој школској години завршен је на Видовдан, школском свечаношћу. Изложба ученичких радова, због ратних прилика, није приређена.

Да су *Културбунд* и немачке школе у Краљевини Југославије биле на истој линији, говори нам истоимени чланак у *Равноправности* (бр. 3), марта 1940. године. Немачка мањина покренула је *Акцију камена темељаца* у циљу повећања фонда Немачке школске задужбине. До марта 1940. године Акција је донела 1.058 камена, од тога у Апатину је уплаћено 206 камена, Новом Врбасу 127, Земуну 73, Новом Саду 76, Оцацима 40, Београду 19 итд. Утеменитељ једног камена плаћао је 500 динара. Значи, до тада је прикупљено више од пола милиона динара. До краја јуна т. г. приложено је 2.026 комада камена темељаца. Швапско-немачки културни савез приложи је 100 комада камена.³¹

Снажнији и организовани утицај КПЈ-е у Врбасу почиње доласком Драгиње Петров, дипломираног студента философије, 27.

²⁹Треба истаћи да је др И. Павлас први пут био у Врбасу, 1. III 1930. године, на балу МО Аеро-клуба *Наша крила*, други пут 3. VI 1934. године, када је одржан соколски слет, на којем је учествовало 4.000 деце.

³⁰„Београдско певчко друштво *Станковић*, је недавно пошло на гостовање у Будимпешту, па је том приликом донело у отаџбину смртне остатке једног од највећих југословенских музичара, Корнелија Станковића, чије име друштво носи, и чија музичка дела су била од неоцењивог утицаја на буђење националног духа, нарочито међу Србима. Смртни остаци Корнелија Станковића биће сахрањени у Београду, ове недеље, на веома свечан начин“.

Сколски гласник, бр. 7, 16. II 1940, 7.

³¹*Равноправност*, бр. 3, март 1940, 3, бр. 6, јун 1940, 5.

марта 1940. године, за наставницу српскохрватског језика у ПНГШ у Новом Врбасу.³²

Соколски гласник (бр. 19), 10. маја 1940. године, пренео је да је лист *Schaffende Jugend* у последњем броју писао о васпитању немачке омладине у Југославији. „Ми требамо потпуне људе, људе који знају само *разумем*, али никад не питају *зашто*. Ми требамо младиће који не познају било какве запреке, те ако на запреке наиђу уклањају их пуном снагом са пута“. Тада се новосадски *Дан* запитао - да није то задатак пете колоне?

Сенатор др Георг Грасл, председник Школске задужбине Немаца Краљевине Југославије, 10. маја 1940. године, извршио је преглед рада ПНГШ у Новом Врбасу. Од 11. до 17. јуна исте године одржани су завршни испити у Школи, којима присуствује изасланик Министарства просвете др Владимир Спасић, професор ВПШ у Београду.

У Наредби управитеља ПНГШ у Новом Врбасу за шк. 1940/41. годину, при упису сваки ученик имао је да плати, у готом новцу: 20 динара на име Здравственог фонда за заштиту ученика, по 10 динара за Годишњи извештај и за годишњи принос школске књижнице и 5 динара за Подмладак ЦК. Евентуалне промене и допуне ове наредбе објавиће се благовремено у дневним новинама *Deutsches Volksblatt* и *Wrbaser Zeitung*.

На крају шк. 1939/40. године Немачку учитељску школу (приватну) у Новом Врбасу похађало је 140 ђака. По вероисповести ђаци су били: 65 ученика и 28 ученица католици; 26 ученика и 14 ученица евангелисти и 7 ученика реформати. Из Дунавске бановине било је 129 ученика, пореклом из Дринске бановине је 2, 3 из Хрватске, 8 из Дравске, 2 са подручја Управе града Београда и 5 из иностранства.³³

Почетком јуна 1940. године Министарство просвете одобрило је оснивање потпуне Немачке приватне гимназије, са правом јавности, у Новом Врбасу. Наставни језик биће немачки за све предмете, осим за државни језик, те за Историју и Географију Југославије.³⁴ Гимназија је почела са радом 1. септембра исте године. Уписала је 468 ученика. За њеног директора Немачка школска задужбина именovala

³² Драгиња Д. Петров изабрана је од Управе Немачке школске задужбине за наставника српскохрватског језика, 3. II 1940. године, а Одлуком Министарства просвете, II Бр. 5050, 7. III 1940. године, одобрен је њен избор. *Извештај ПНГШ са правом јавности Нови Врбас за шк. 1939-40. годину*, Врбас 1940, 3.

³³ *Равноправност*, бр. 6, јун 1940, 7.

³⁴ Професори ће бити југословенски држављани, немачке или југословенске народности. Гимназију ће моћи похађати само синови Немаца, који су држављани Југославије, и оних Немаца који су стално настањени у Југославији. Употребљаваће се само оне књиге, које ће одобрити Министарство просвете у Београду.

је др Михаела Линденшмита, дотадашњег професора оvd. Државне гимназије.

Илију Милованчева, председника Општине Стари Врбас и председника Индустијске секције Трговинско-индустијске и занатске коморе у Новом Саду, 19. октобра 1940. године у Београду, примио је Драгиша Цветковић, председник Владе и Никола Бешлић, министар саобраћаја.

Илија Милованчев, јуна 1939. године, одликован је орденом Св. Саве IV реда, а децембра 1940. године орденом Св. Саве III реда. Министарство просвете, 23. новембра 1940. године, уважило је оставку Вере Милованчев, наставнице ДМГШ у Старом Врбасу.

Лист *Равноправност*, у новембарском броју 1940. године, пренео је чланак *Wrbaser Zeitung*-а у вези става југословенске протестантске цркве према национал-социјализму, где писац истиче да су „цркве-тврђаве“ (*Kirchenburgen*) увек биле уточиште немачког народа. „Ми не можемо да уредимо свој специјални мањински живот са његовим бројним манифестацијама без тих тврђава, пошто смо с њима повезани на живот и смрт“.

Wrbaser Zeitung објавио је 7. децембра 1940. године симптоматичан уводни чланак под насловом *Трпељивост*. Писац констатује „да је садашња атмосфера препуна раздражености и нетпељивости. Скоро свуда преовлађује мишљење да истицање самобитности на националном и верском подручју значи борбу против свега што иде у миру на посао за друге циљеве“.

Велика манифестација средњошколске омладине немачке националности Новог Врбаса одржана је 15. децембра 1940. године у Новом Врбасу. Скуп је одржан у Занатском дому, са преко 800 присутних омладинаца. Истом су присуствовали Карл Ленхард, вођа немачке омладине Југославије; др Адам Маурус, начелник Просветног одељења *Културбунда*; др В. Шолц (*Scholz Wili*), начелник месне групе *Културбунда* у Новом Врбасу и Лиси Лехман (*Lissi Lehman*), вођа немачких девојака Југославије.

Манифестација је почела омладинском песмом *Напред*, *напред* (*Vorwärts, vorwärts*), док је др В. Шолц отворио *час отаџбине*. Истакао је важност овог првог састанка средњошколске омладине у коме је узела учешће мушка и женска омладина.

Затим је отпевана песма *Један млад народ устаје*, док је П. Лоц (*Lotz*) говорио о прошлости омладинских организација у Новом Врбасу. Вођа немачких омладинаца Југославије, Карл Ленхард, истакао је значај данашњег национал-социјалистичког васпитања омладине, при чему је нарочито подвукао: „Немци у Југославији не испољавају национал-социјализам само речима, већ да су они постали

национал-социјалисти дела“.³⁵

Децембра т.г. отворено је у Новом Врбасу немачко забавиште.³⁶

Мешовити хор Музичког друштва из Новог Сада, на позив Месног одбора Јадранске страже у Старом Врбасу, гостостовао је 13. јануара 1941. године, где је извео световна и црквена дела: Маринковића, Христића, Бајића, Биничког, Топаловића, Мокрањца и Недведа. Хором, са преко 60 чланова, дириговао је Рихард Шварц, диригент Музичке школе *Бајић*.³⁷

Св. Сава 1941. године прослављен је у Новом и Старом Врбасу на веома свечан начин. Све државне и приватне школе Новог и Старог Врбаса, како основне тако и средње, приредиле су овом приликом забаве, пригодна предавања и академије. Државна гимназија у Новом Врбасу и ДМГШ у Старом Врбасу, у својим школама, освештале су кољиво и погаче. Овом верском обреду присуствовали су, поред ученика и наставника школа, представници власти, просветно-културних друштава и грађанство.

Светосавски програм свих државних и приватних школа оба Врбаса, одржан је у сали Хотела *Грајфеништајн*. Програм је започео светосавском химном, коју је извео мешовити хор ученика ДМГШ из Старог Врбаса. Државну химну извели су ученици Приватне немачке гимназије у Новом Врбасу.

У првој половини фебруара 1941. године, на свом инспекцијском путовању по Бачкој, др Бранко Кијурин, бан Дунавске бановине, посетио је Нови и Стари Врбас. Приликом сусрета са баном, Ф. Хам, народним послаником, изнео је велику захвалност коју југословенски Немци дугују Драгиши Цветковићу, председнику Краљевске владе, пошто је омогућио отварање културно-просветних институција, које до тада нису имали. Једна од њих је и потпуна Немачка гимназија у Новом Врбасу. Истог дана др Кијурин поздравио је и обласни вођа *Културбунда* др Вилим Шолц, адвокат.

Непосредно пред почетак Другог светског рата неке школе у Војводини морале су своје школске зграде уступити војци. Тако се у току шк. 1939/40. године војска два пута усељавала у просторије ПНГШ у Новом Врбасу. Први пут од 28. септембра до 18. новембра 1939. и други пут 16. маја 1940. године.

³⁵*Равноправност*, бр. 12, децембар 1940, 3. *Исто*, бр. 1, јануар 1941, 3. Види: *Напред*, бр. 89, 26. II 1941, 4.

³⁶Приликом отварања Дечјег дома у Опацама, 2. I 1940. др А. Маурус, просветни референт *Културбунда*, изјавио је: „Да је југословенско школство несавремено. Немачка мањина намерава у дечјим домовима и забавиштима применити за своју децу савремене методе“. *Равноправност*, бр. 12, децембар 1940, 5.

³⁷*Дан*, 12. I 1941, 4. Да је хор Музичког друштва из Новог Сада већ приређивао концерт световне и црквене музике у Врбасу забележио је лист *Покрет*, бр. 5-9, 11. III 1934, 15.

Актом Министарства просвете (II 4174), од 6. марта 1941. године, ДМГШ у Старом Врбасу обавештена је да је управитељ Стане Медвед одликован Орденом Св. Саве, V реда.

Поводом 27. марта 1941. године лист *Дан*, 30. марта 1941. године, донео је чланак под називом *Радост у Новом и Старом Врбасу*, у којем је пренео:

„Нови Врбас, 29. марта - Вест о ступању на престо Њ. В. Краља Петра Другог родољубиво грађанство Новог и Старог Врбаса примило је са неописивим одушевљењем. Цео дан на свима странама окупљале су се гомиле народа и певале патриотске песме. Многи радио апарати са гласноговорницима, око којих су се окупљале масе света, преносиле су стално вести из Београда, које су са великим интересовањем слушане.

Око подне већ је једна велика група жељезничара са државном заставом прокрстарила Нови и Сатари Врбас. Њиховом певању и клицању краљу и Краљевском дому није било краја.

У 5 сати после подне, под вођством соколске униформисане коњице са државним заставама, а после прочитаног прогласа Њ. В. Краља о ступању на престо, формирала се непрекидна поворка од нараштајаца, чланова сокола и грађана. Поворка је кренула од општине Стари Врбас и главном улицом Старог и Новог Врбаса упутила се пред зграду Команде места. Председник Староврбаске општине г. Илија Милованчев, индустријалац, поздравио је команданта, капетана г. Небреклијевића а потом и капетана г. Недића и замолио их да буду верни тумачи оданости и верности грађана Њ.В. Краљу Петру Другом.

После поздравних говора и љубљења између грађана и војске, отпевана је државна химна, после чега је настало неописиво народно весеље. Цео свечан дан прошао је у највећем реду и миру“.

Током априлског рата 1941. године Краљевина Југославија је окупирана.

„*Једанаести април*: [...] Овога дана пред зору у Винчев салаш стиже 3. коњички пук а у 18 часова одлази у Нови Врбас. На жељезничкој станици Бачка Топола стигли смо у 13,15 часова. Затекао сам једног жељезничарског чиновника који ми је саопштио да за посадни пук нема никаквог воза, да је шеф станице већ раније напустио Бачку Тополу, да је телефонска веза са Новим Садам прекинута, да и он напушта Бачку Тополу последњим возом који стиже из Жедника у 4 часа и да ће потом мостови на прузи бити порушени. На мој захтев исти чиновник тражио је телефоном вагоне и локомотиву од свих оближњих станица, али их није добио. Лично сам телефоном тражио везу са командантом V посебног одреда у Новом Врбасу па ми је саопштено да је већ раније напустио Нови Врбас и отпутовао. Више никад нисам дошао у везу ни чуо ништа о њему као ни о осталим

предпостављеним старешинама. Остављен сам самом себи. У 4 часа заиста је дошао последњи воз из Жедника са јуришним батаљоном 13. посадног пука“.³⁸

Наређењем начелника Генералштаба Краљевине Мађарске, од 11. априла 1941. године, уведена је Војна управа на окупираним југословенским територијама.

Истог дана, Командант 3. мађарске армије доноси наређење за напад 11. и 12. априла. „[...] 3. армија главнином здружених корпуса пробиће линију југословенских утврђења од Станишића (*Orszállás*) на исток, ради окружења и уништења снага између Дунава и Тисе. У том циљу после пробоја брзи корпуси ће бити употребљени јужно од канала Краља Петра (*Ferenc csatorná*) ради спречавања повлачења непријатеља.[...]. Мађарске снаге које наступају између Драве и Тисе савлададе су 11. и 12. априла југословенска гранична утврђења на свим местима, и до вечери 12. априла прешле брзим јединицама линију Озаци-Србобран ка југу (AVII, Na, NAV-T-78, 4, 334, s.6291170-3)“.³⁹

³⁸мр Александар Касаш, *Једно сведочанство о априлском рату у Бачкој 1941. године* (Из дневника потпуковника Ненада М. Крњајића, команданта 14. посадног пука Краљевске војске), прештампано из *Зборника Матице српске за историју* 49/1994, Нови Сад 1994, 173-177.

³⁹*Априлски рат 1941 (зборник докумената)*, Књ. II, Београд 1987, 581-585, 667. „[...] 31. марта последњи наставни дан у години. Поводом наредбе, број I. 32, од 31. марта 1941. године, Министарство за опште образовање обуставило је наставу. Избио је рат, а наставници нису могли наставити наставни програм. 13. априла мађарски домобрани ушли су у Нови Врбас.[...]“ *Летопис ПНГШ са правом јавности у Новом Врбасу за шк. 1940/41. годину*, Врбас, 1941, 3.

Претплатите се на

ТРАГ

часопис за књижевност, уметност и културу

Часопис ТРАГ излази четири пута годишње у обиму од десет штампарских табака по једном броју.

Годишња претплата износи 1000 динара за физичка, а 1600 динара за правна лица.

Претплата се може уплатити на жиро рачун број 840- 98664-83 код УЈП са назнаком „за часопис Траг”.

Чим се прокњижи Ваша уплата ми ћемо Вам слати часопис на адресу коју нам пошаљете.

Све информације можете добити путем телефона на број 021-707-566.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске

82+7+008

ТРАГ : часопис за књижевност, уметност и културу / главни и одговорни уредник Бранислав Зубовић. – 2005, бр. 1 – . – Врбас : Народна библиотека „Данило Киш”, 2005 – (Петроварадин : „Футура”). – 23 цм

Тромесечно.
ISSN 1451-9437

Cobiss.sr-ID 202214407